

MSJ

STENSILSERIE B NR 42

HELLEGROPENE

Fornminner fra en funntom periode

Jørn Erik Henriksen

UBTØ tids ~~til~~ STE

Stensilserie (Universitetet i Tromsø.
Institutt for samfunnsvitenskap). B. Histo
1996 Nr 42

98C025068
96-07-25

98C015539

INSTITUTT FOR SAMFUNNSVITENSKAP

Arkeologiseksjonen

Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø

ISSN 0801-194X - juni 1996

pris 75 kr

HELLEGROPENE

FORNMINNER FRA EN FUNNTOM PERIODE

JØRN ERIK HENRIKSEN

HOVEDFAGSAVHANDLING I ARKEOLOGI

UNIVERSITETET I TROMSØ

HØSTEN 1995

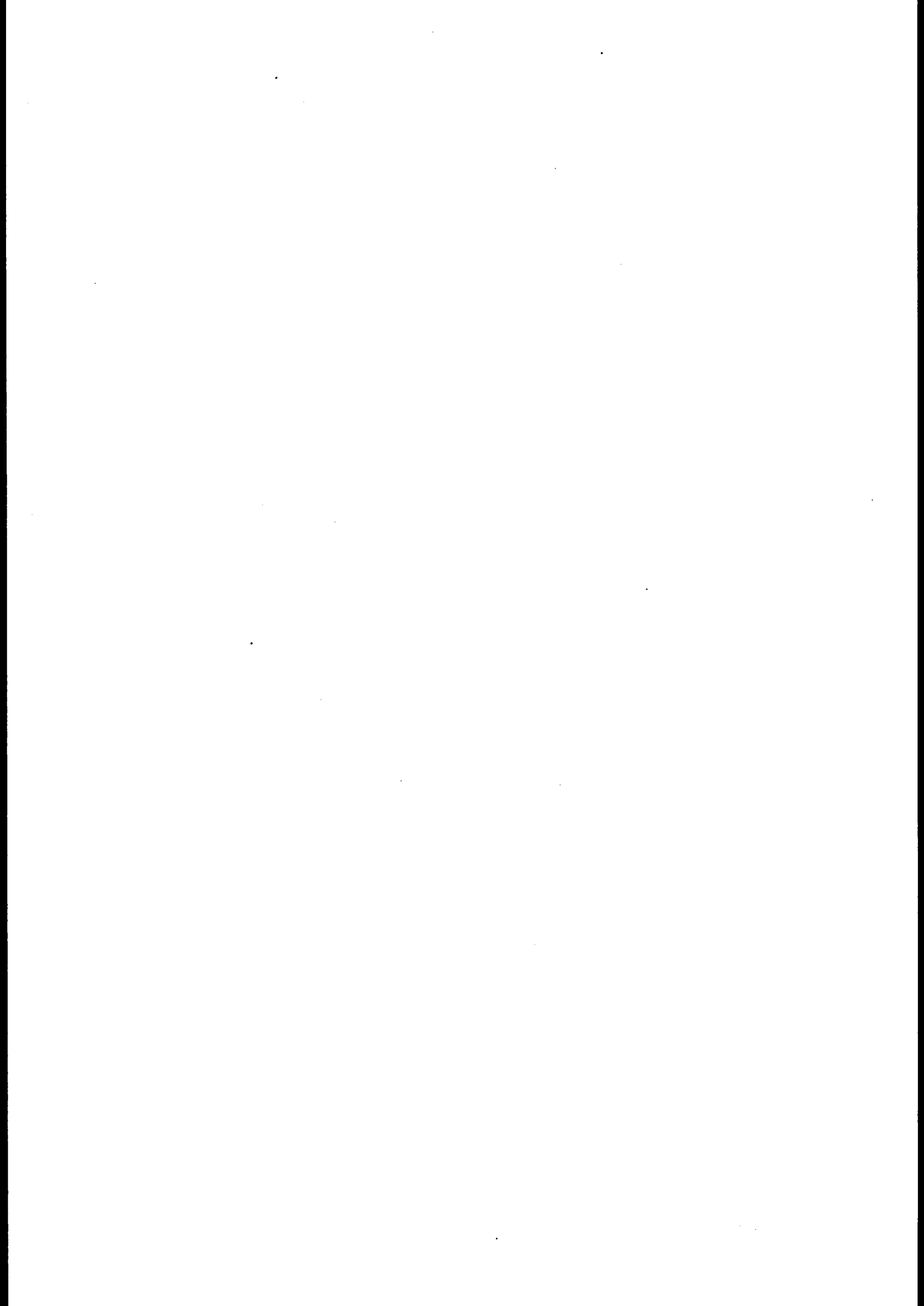
98c 015539

INNHold

KAPITTEL 1. INNLEDNING	1
1.1. Avgrensning av avhandlingen	3
1.2. Avhandlingens oppbygning	3
 KAPITTEL 2. TEORETISKE TILNÆRMINGSMÅTER TIL ETNISITET OG MATERIELL/ROMLIG KULTUR.....	5
2.1. Moderne etnisitetsteori	5
2.2. Arkeologisk tilnærming til etnisitet	7
2.2.1. Hodder og Odners etnisitetstudier.....	9
2.2.2. B.Olsen modell om samisk etnisitet og materiell kultur.	12
2.3. Giddens struktureringsteori.....	14
2.4. Materiell og romlig kultur som struktur/tekst	17
2.5. Oppsummering.....	22
 KAPITTEL 3. HELLEGROPENE I NORDNORSK FORSKNINGSHISTORIE.....	23
3.1. Perioden 1868 til 1924.....	23
3.1.1. Forestilninger om "norsk" og "samisk" i forhistorisk tid	26
3.1.2. Jernalderforskning på nordnorsk materiale mellom 1874 og 1909.....	30
3.1.3. Samisk jernalder utskilles	31
3.1.4. Nasjonalismen og jernaldern i Nord-Norge	33
3.1.5. Hellegropene og synet på nord-norsk forhistorie.....	34
3.2. Perioden 1951 til ca.1980.....	37
3.3. Perioden etter ca.1980.	38
3.4. Oppsummering.....	41

KAPITTEL 4. DET ARKEOLOGISKE KILDEMATERIALET	42
4.1. Registrerte og undersøkte hellegrøper	42
4.1.1. Økonomisk kartverk.....	43
4.1.2. Andre kulturminneregistreringer.....	45
4.1.3. Undersøkte hellegrøper	45
4.2. Fordelingen av hellegrøper i tid og rom.....	52
4.2.1. Distribusjonsanalyse. Plassering i rom.....	53
4.2.2. Plassering i tid.....	57
4.3. Funksjonsanalyse	59
4.3.1. Arkeologiske analogier til hellegrøpene	60
4.3.2. Etnografiske analogier	63
4.3.3. Jordprøveanalyse.....	66
4.3.4. Sjøpattedyr og indikasjoner på fangst i forhistorisk tid	67
4.3.5. Arkeologiske data: hellegrøper og arkeologiske analogier på Nordkalotten	69
4.4. Funksjonstolkning: konklusjon	71
 KAPITTEL 5. TRANSAKSJONSFORHOLD MELLOM SAMER OG "ANDRE" FRA CA. KR.F TIL TIDLIG MIDDELALDER.....	 75
5.1. "Funntom periode" og transaksjoner	76
5.2. Transaksjonsforhold mellom samiske og norrøne jernaldersamfunn i nyere arkeologisk forskning	78
5.2.1. Odners modell og transaksjonenes art.....	79
5.2.2. Kritikk av Odners modell/revurdering av modellen	80
5.3. Hellegrøper og transaksjoner mellom norrøne og samiske jernalder/tidlig middelaldersamfunn	83
5.3.1. Marine ressursers betydning som transaksjonsobjekt	87
5.4. Hellegrøper og transaksjonsforhold	88
5.4.1. Andre arkeologiske belegg for transaksjoner i perioden yngre jernalder/tidlig middelalder	90
5.5. Transaksjonsmønstre i overgangen vikingtid/tidlig middelalder og hellegrøpenes opphør	91
5.6. Oppsummering.....	93

KAPITTEL 6. ETNISKE GRENSER I NORD-TROMS OG FINNMARK I PERIODEN CA. 0 - 1200 E.KR. PÅ BAKGRUNN AV HELLEGROPER.....	94
6.1. Grense mellom "norrønt" og "samisk" land i perioden.....	94
6.1.1. Malangsgrensa og "Finnmarks" utbredelse.....	98
6.1.2. "Etnisk grense" og territoriell samsvar	99
6.1.3. Hellegropene og etnisk grense i "blandingsområdet"	101
6.2. Hellegropene som "etnisk markør".....	102
6.2.1. Hellegropene: materiell kommunisering av etnisk grense.	103
6.2.2. Hellegropene: materiell "struktur"	104
6.2.3. Hellegropene: tekstuell metafor	106
6.3. Oppsummering.....	108
 KAPITTEL 7. AVSLUTNING	 109
 FIGUR & TABELLISTE	 112
 LITTERATURLISTE.....	 113
 APPENDIX I.....	 122
 APPENDIX II.....	 131

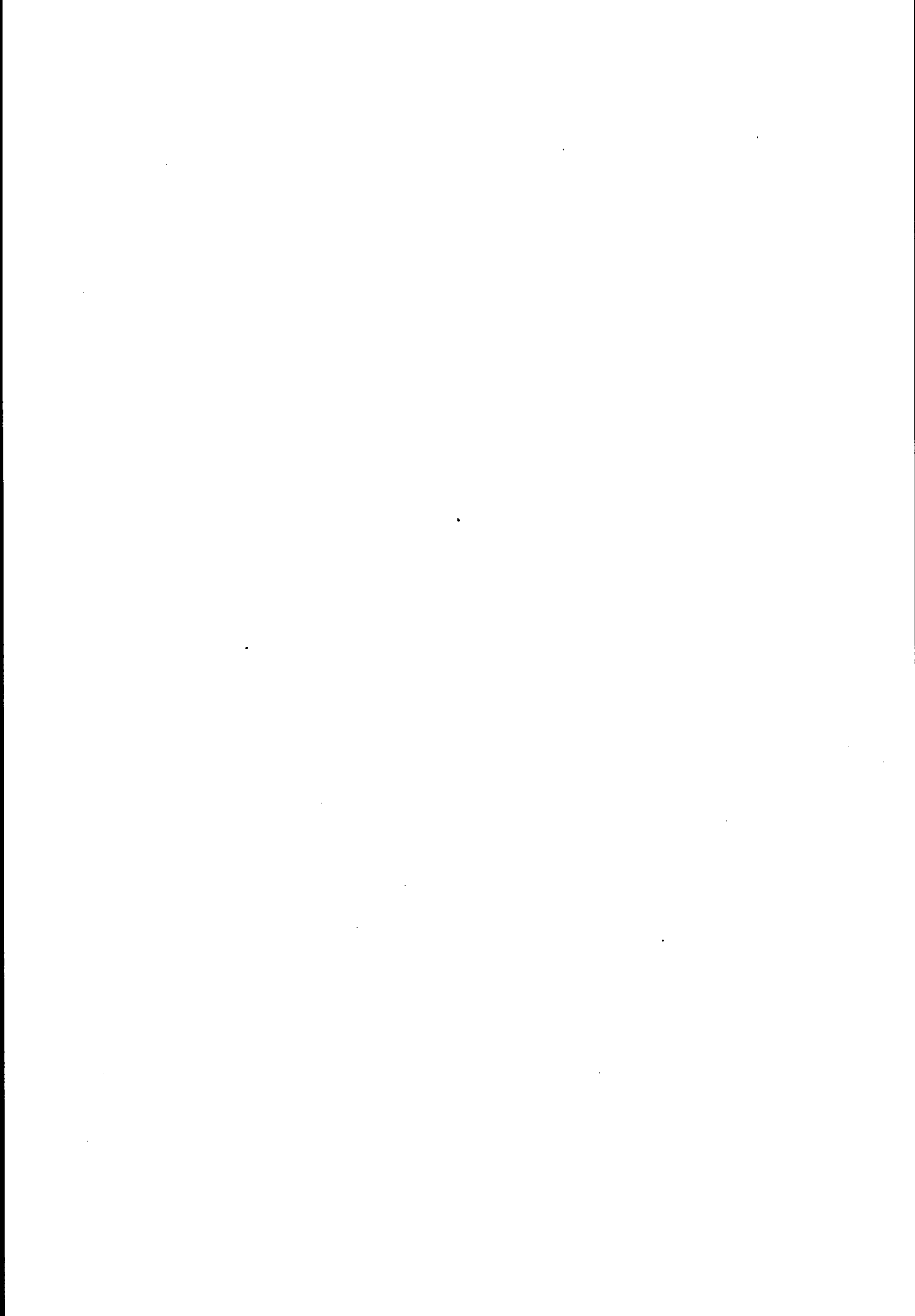
FORORD

Det er på sin plass med et par takk for hjelpen nå, når jeg er ferdig. Marianne Skandfer skal ha takk fordi hun oversatte manuskriptet mitt til norsk. Det må ha vært litt av en jobb. Audhild Schanche og Bjørnar Olsen har vært veilederne mine. Audhild hjalp meg i gang med skrivingen, og Bjørnar har sørget for å få meg i havn med god og inspirerende veiledning. Takk for det!!

Når det gjelder redigeringen av tekst og illustrasjoner har Morten With vært til stor hjelp. Min ferd inn i dataalderen har aldri vært problemfri, og når alt skar seg i innspurten denne gangen, var Morten der og reddet stumpene. Skjervøy videregående skole ha takk for lån av scanner og annet datautstyr. Jon Haugen skal ha en spesiell takk i den sammenhengen.

Jeg vil også takke studenter på arkeologi for trivelig sosialt samvær, både i (på) Byen og på feltarbeid. Det har helt klart vært noen trivelige år.

Jørn Erik Henriksen, 15. september 1995

KAPITTEL 1. INNLEDNING

Hellegrupene er et fornminne som vanligvis tegner seg som en oval eller rektangulær forsenkning i bakken, sjeldent langt fra nåtidig sjølinje. De er lokalisert på slett mark like over stranda, og målene ligger som regel mellom 2-4 m l. og ca. 1-2 m b. Av og til er de omkranset av voller som varierer i størrelse. Ofte er kantstilte heller på innsiden av gropen synlig på overflaten. De finnes fra Nord-Troms og videre nordøstover langs kysten.

Det er på sin plass å gi en liten "biografisk skisse" når jeg skal gjøre rede for min tilnærming til hellegrupene som arkeologisk objekt. Jeg er i den heldige situasjonen at hellegrupene kan knyttes direkte til erfaringer gjennom størstedelen av mitt liv, erfaringer som er avgjørende i det som danner min identitetsfølelse. En av de store lokalitetene av registrerte hellegruper er tilfeldigvis plassen hvor min mor vokste opp, og hvor jeg har tilbrakt deler av de fleste somrene i mitt liv (Haugnes, Skjervøy k., se kap. 4 og appendix). Jeg hadde altså et nært forhold til det jeg senere kom til å kalle *hellegruper* lenge før jeg begynte å studere arkeologi.

Det er derfor et ikke ubetydelig personlig motiv som ligger bak interessen for hellegrupene som fornminne. Utfra tanken om at følelsen av sin historiske tilhørighet til hjemstedet er viktig i utformingen av identitet, står hellegrupene sentralt som forhistoriske minnesmerker. Det oppleves derfor som "utilfredstillende" at hellegrupene dateres meget godt innenfor årtusenet etter Kristus, som i Nord-Troms/Finnmark ofte går under betegnelsen "*den funntomme perioden*" (se Schanche 1992). Tusenåret etter Kristus har i ca. 15 år stått som et hull i de kronologiske sekvensene man har dannet seg bilder av på bakgrunn av materiell kultur i perioder forut for, og etter "*den funntomme perioden*".

Hellegrupene har vært kjent som et "eget" fornminne som dateres til jernalderen i over 10 år, og man har visst at dette fornminnet er vanlig i Nord-Troms/Finnmark. Til tross for dette har hellegrupene havnet utenfor modeller som har blitt fremsatt om samfunnsforhold i Nord-Norge i denne perioden i løpet av de siste 10-15 årene. Dette har som regel skjedd p.g.a. uklarheter omkring funksjon og kronologi (se f.eks Odner 1983:60, Holm-Olsen 1986:75).

Hellegrøpene og "den funntomme perioden" har altså det til felles at de har vært vanskelig å plassere i større kronologiske rammeverk, eller i modeller på sosial endring. Hellegrøpene, som den mest tallrike fornminnetypen fra jernalder som kjennes fra Nord-Troms/Finnmark, har med andre ord ikke hatt den store "utsagnskraften" om denne perioden av forhistorien.

De siste årene er det kommet til nye forskningsresultat omkring hellegrøpene som har gitt grunnlag for å gi funksjonstolkninger og kronologisk plassering. Målsetning nr. 1 med avhandlingen blir derfor å gjøre opp status på forskning som er gjort i forbindelse med hellegrøpene, for dernest å se hellegrøpene i relasjon til en rekke modeller fremsatt i nyere tid som omhandler tidsperioden hvor hellegrøper opptrer. Deretter vil jeg gi en tolkning av dette fornminnet i en videre kontekst hvor etniske grenser og materiell kultur kommer til å stå sentralt. Slik håper jeg å vise at hellegrøpene ihvertfall kan fylle litt av tomrommet som kjenner tusenåret etter Kristus i "mitt" område.

De mest sentrale problemstillingene i avhandlingen vil være:

- *Hvilken funksjon hadde hellegrøpene?*
- *Hvilke forhold kan ha bestemt hellegrøpenes avgrensning i tid og rom?*
- *Hadde hellegrøpene betydning utover den praktiske aktivitet/funksjon som hellegrøpene er resultat av?*

1.1. Avgrensning av avhandlingen

Det vil i stor grad bli lagt vekt på at hellegrupene selv skal avgrense oppgaven i tid og rom. Det vil si at undersøkelsesområdet vil være identisk med distribusjonsmønsteret til hellegrupene. Hellegrupenes spesifikke datering vil også i så stor grad som mulig bestemme den kronologiske avgrensningen av avhandlingen.

Det blir nødvendig å sprengte rammene litegrann. I behandlingen av modeller fra andre områder av det nordlige Fenno-Skandinavia som jeg mener kan ha relevans for tolkningen av hellegrupene, benyttes disse til tross for at de ikke faller sammen med de geografiske og kronologiske rammene hellegrupene setter. Disse modellene brukes som analogier til "mitt materiale og mitt område".

1.2. Avhandlingens oppbygning

Kapittel 2 består av en kort gjennomgang av etnisitetsteori og anvendelsen av denne på arkeologisk kildemateriale de siste 20-15 årene. Modeller som tar utgangspunkt i nordnorsk forhistorie, og som er basert på moderne etnisitetsteori blir viet særlig oppmerksomhet. Videre gis det en gjennomgang av teori som kan klargjøre forholdet materiell kultur/struktur, aktør, intensjonalitet og endring over tid. Kapitlet avsluttes med teoretiske tilnæringsmåter som ser materiell og romlig kultur som struktur og tekst.

I kapittel 3 gis en forskningshistorisk gjennomgang av hellegrupene i fra dette fornminnet først blir undersøkt i 1868 til 1990-tallet. Det er imidlertid ikke en kontinuerlig forskningshistorie i hellegrupenes tilfelle. I en periode fra begynnelsen av 1900-tallet frem til 60-tallet blir ikke hellegrupene inkludert blant landsdelens arkeologiske fornminner. Jeg vil derfor trekke inn generelle trekk ved arkeologisk forskningshistorie, fra perioden da hellegrupene ble oppdaget første gang til tida da de "forsvinner" fra de arkeologiske annaler, som et forslag til forklaring på noen forhold som kan ha medvirket til dette. Senere gis det en oversikt over tolkninger av hellegrupper etter at de igjen blir omtalt av arkeologer ut på 1970-tallet.

Kapittel 4 er en oversikt over det arkeologiske kildematerialet jeg har hatt tilgjengelig, og en vurdering av dette. I tillegg gis det en samling av arkeologiske analogier fra den svenske delen av Bottenviken og Åland. Etnografiske beretninger, samt et eksempel fra Danmark på "eksperimentell arkeologi" tas også med. Sammen med resultater av jordprøveanalyse fra hellegroper utført av forskere ved UITØ leder alt dette til en konkluderende funksjonstolkning.

Kapittel 5 tar sikte på å forklare hellegropene ut fra et transaksjonelt perspektiv. Her knyttes den delen av den teoretiske gjennomgangen fra kapittel 2 som handler om etnisitet til kap.4. Meningen er å sannsynliggjøre at hellegropene er del i et sosialt og økonomisk utvekslingssystem mellom samer og norrøne folk i jernalderen, og i argumentasjonen for dette trekkes forklaringsmodeller med lignende utgangspunkt inn som sammenligningsgrunnlag.

I kapittel 6 gis det en endelig tolkning om hvordan jeg ser for meg hellegropene som materiell kultur/struktur, og hvilken rolle hellegropene kan ha spilt i etniske grensesituasjoner. Denne tolkningen hviler på den andre delen av kapittel 2, som handler om teorier omkring materiell og romlig kultur som struktur/tekst.

Det hele rundes av i kapittel 7 hvor jeg i tillegg til å gi en oppsummering også kommer med noen avsluttende kommentarer til "den funntomme perioden".

KAPITTEL 2. TEORETISKE TILNÆRMINGSMÅTER TIL ETNISITET OG MATERIELL/ROMLIG KULTUR

I dette kapitlet vil jeg gi en oversikt over teori som senere i avhandlingen inspirerer til tolkninger om hellegropene og hvordan disse kan plasseres i et landskap som har vært bebodd av minst to etniske grupper langt tilbake i forhistorisk tid. Jeg gir en kort oversikt over hvordan moderne etnisitetsteori har inspirert til tolkninger omkring fortidige fleretniske samfunn i arkeologiske kontekster. Jeg gir i tillegg en oversikt over teori som kan belyse spørsmål om hellegropenes beliggenhet i landskapet i mer bokstavelig forstand. Dette er teorier som forklarer og sammenkobler materiell kultur og rom/tid som meningsfulle kategorier, d.v.s at begge deler er aktive i utformingen av menneskers hverdag.

2.1. Moderne etnisitetsteori

I en innflytelsesrik artikkelsamling fra 1969 utarbeidet en rekke skandinaviske sosialantropologer grunnlaget for nye "revolusjonerende" innfallsvinkler til begrepet etnisitet (jfr. Olsen og Kobylinski 1991). I "Ethnic groups and boundaries" kritiseres tidligere forskning omkring etnisitet for å fremstille etniske grupper som isolerte enheter, hvor forskjell i forhold til andre grupper bare forklares ved mangel på kontakt (Barth 1969). I stedet hevder Barth at etnisitet er betinget av kontakt, eller interaksjon mellom grupper. At det kan eksistere en oppfattelse av ulikheter mellom grupper fordrer faktisk kontakt mellom minst to grupper. Ved å omformulere Bateson har T. H Eriksen sammenlignet beskrivelsen av et samfunns "objektive" egenart, forstått som isolert enhet med en beskrivelse av *"the sound of one hand clapping"* (Bateson i Eriksen 1993:312).

Etnisitet forutsetter to former for tilskrivning av etnisk identitet; selvtilskrivning innad i gruppen, og tilskrivning av medlemmer av andre etniske grupper (Barth 1969:13). Etnisitet er altså knyttet til dikotomiseringsprosesser, en inndeling i et vi og dem.

Selv om forskjeller mellom etniske grupper kan være "objektive" i den forstand at en gruppe har et visst genetisk fellesskap, og at de deler fundamentale kulturelle verdier, er det måtene forskjellene spilles ut i interetnisk samhandling som er sett på som det sentrale. Barth skiller det kulturelle innholdet i etnisk dikotomisering i to analytiske kategorier, nemlig: "(i) *Overt signals or signs - the diacritical features that people look for and exhibit to show identity, often such features as dress, language, house-form, or general style of life, and (ii) basic value orientations: the standards of morality and excellence by which performance is judged.*"(Barth 1969:14).

I stedet for å fokusere på det kulturelt spesifikke i forsøket på å definere etniske grupper, blir fokus satt på grensene mellom gruppene, og ikke "*..the cultural stuff that it encloses.*"(Barth 1969:15). Barth viser til at etniske grenser kan opprettholdes selv om enkeltaktører krysser grenselinjen, og "opptar" kulturelle trekk som er tilskrevet den andre gruppen som etnisk kategori (Barth 1969:24). De "objektive" kjennetegnene ved etniske grupper blir nedtonet, og den sosiale organisering av interaksjon mellom gruppene er sett som sentralt i hvordan etniske grenser skapes og opprettholdes (Ibid.:15). Forskjellene i kulturelt spesifikke trekk mellom etniske grupper ses altså ikke på som et hinder for interetnisk samhandling, men blir i stedet sett som viktige i stukturering av slik samhandling.

Barth stiller spørsmålet om hvorfor etniske forskjeller eller grenser oppstår og vedlikeholdes. Etnisitet ses som en imperativ status som spilles ut i interetnisk samhandling, d.v.s. at andre statuser som ligger til grunn for sosial handling som kjønn, alder o.s.v blir underordnet i en slik kontekst. Det vil si at etnisk status ikke kan "settes ut av funksjon", avhengig av hvilke sosiale kontekster som utspilles (Barth 1969:17). Den etniske identiteten begrenser aktørens roller og statusrepertoar i en rekke samhandlingskontekster, og hviler på de distinksjonene som etnisk identitet er bygd på (Ibid.:17-18). Etniske grenser opprettholdes som regel ved at det eksisterer rekker av komplementære kulturforskjeller som er standardiserte for hvert medlem av gruppen, slik at interaksjon kan baseres på etniske identiteter. Der det eksisterer komplementære kulturforskjeller mellom grupper kan interetniske relasjoner fremtre som symbiotiske (Barth 1969:18-19)

Symbiose, eller gjensidig avhengighet, blir også knyttet til "kultur økologi". Barth nevner fire forskjellige typer av interetniske relasjoner, eller "*ecologic interdependence*":

1. Situasjoner hvor etniske grupper disponerer klart adskilte økologiske "nisjer" i naturlandskapet. Slike kontekster kjennetegnes av liten grad av kamp om ressurser gruppene imellom. Samhandling mellom gruppene vil være liten, hovedsakelig avgrenset til handelsrelasjoner.
2. Situasjoner hvor gruppene har "monopolisert" adskilte territorier. I slike kontekster kan man forvente konkurranse over ressursrettigheter, og "anstrengte grenseforhold".
3. Forhold hvor gruppene samarbeider og utveksler varer med hverandre. Gruppene kan okkupere adskilte økologiske "nisjer", men likevel samhandle nært på en rekke forskjellige områder. Gjensidig avhengighet, eller symbiose kjennetegner forholdene.
4. Den siste situasjonen er forhold hvor to eller flere etniske grupper konkurrerer innen den samme økologiske "nisjen". Dette forholdet vil føre til at en gruppe fortrenger den andre, eller at det utvikles mer samarbeidspregete relasjoner som erstatter konkurranseforholdet (Barth 1969:19-20, Olsen og Kobylinski 1991:17-18).

2.2. Arkeologisk tilnærming til etnisitet

De nye tilnæringsmåtene til etnisitet som Barths tenkning representerer slo også igjennom i arkeologien. Barths etnisitetsteorier skapte grunnlag for tilnæringsmåter til etnisitet som unngikk den diskrediterte "Kulturkreislehre" som G. Kossina sto som den fremste representant for. Fra å betrakte språk, rase og materielle kjennetegn som objektive trekk som var knyttet til et folk, og som kunne spores tilbake i tid, kom man til å betrakte etnisitet som virksom i organisering av samhandling mellom grupper av mennesker med forskjellig kulturell bakgrunn (Olsen & Kobylinski 1991:9-11).

Anvendelse av moderne etnisitetsteori i arkeologiske analyser ble alminnelig i siste halvdel av 70-tallet og utover 1980-tallet, i Norge ved Kleppe(1977), Søbstad (1980), Reymert (1980), Odner (1983) og Olsen (1985a, 1985b). Felles for disse er at de sentrale poengene i Barths transaksjonelle modell i større eller mindre grad er lagt til grunn for analysen, og at de beskriver samiske, eller samisk/norrøne kontekster. I arkeologiske kontekster er det ofte lagt stor vekt på å identifisere idiomer eller et direkte materielt uttrykk som har vært aktivt i etnisk dikotomisering, i samsvar med Barths "Overt signals or signs.." I norsk kontekst er det særlig Søbstad (1980) som har forsøkt å identifisere etniske idiomer i forhistoriske kontekst. I forbindelse med Helgøyprosjektet analyserte Tom Søbstad gammetufter i relasjon til boplasser av gårdshaugkarakter. Med utgangspunkt i skriftlig materiale fra regionen foretar Søbstad slutninger bakover i tid, og mener at det er mulig å utskille de runde gammetuftene i Nord-Troms som et etnisk symbol, eller et idiom (Søbstad 1980). Som Søbstad peker på er man avhengig av kjennskap til den historiske konteksten for å kunne utskille etniske idiomer (Søbstad 1980:57-58). Ved å bruke forskjellig skriftlig materiale mener Søbstad å sannsynliggjøre at runde gammetufter, som i denne konteksten dateres mellom 1250-1800, har vært samiske idiomer. De runde gammetuftene har altså vært aktive symboler for å markere etnisk forskjell i forhold til norsk bosetning som gårdstun/gårdshaug, eller annen bebyggelse (1980:59-62). Søbstad poengterer viktigheten av å ha et skriftlig materiale tilgjengelig i identifiseringen av etniske grupper i det arkeologiske kildematerialet (1980:61).

I en artikkel fra 1985 foreslår Bjørnar Olsen disse kriteriene for å utskille etniske idiomer i arkeologiske kontekster:

- "(I) Distribusjon av ett eller flere materielle kulturtrekk innenfor et gitt og avgrenset området, og som er av en karakter at det/de ikke lar seg funksjonelt relatere til visse produksjonsbetingelser/-prosesser
- (II) At man i det arkeologiske materielle kan fastslå interaksjon mellom dette og andre områder.
- (III) At det er kronologisk samsvar mellom disse ytringene." (1985:27-28)

Den amerikanske arkeologen Randall McGuire har kommet med lignende kriterier som Søbstad for å kunne identifisere etniske grupper i arkeologiske kontekster, nemlig en kombinasjon av historiske kilder og arkeologi (1982:174). Han mener imidlertid at forsøk på å identifisere trekk i materiell kultur som tilsvarer idiomer i det arkeologiske kildematerialet er problematisk. Slike materielle symboler kan være vanskelig å gjenfinne fordi gjenstander av slik spesiell betydning gjerne utgjør en svært liten del av den totale materielle kulturen. Det kan være mer fruktbart å forsøke og utskille "material correlates of ethnic specific behaviour", (McGuire 1982:163). Slike etniske spesifikke materielle korrelater av sosial adferd kan f.eks. være variasjoner i avfallsbehandling, romorganisering o.s.v., som i likhet med idiomer kan virke som symboler som markerer forskjell mellom etniske grupper (Ibid.:163).

2.2.1. Hodder og Odners etnisitetstudier

Med bakgrunn i etno-arkeologiske studier i Øst-Afrika, utviklet Ian Hodder teorier omkring forholdet mellom etniske grensesituasjoner og materiell kultur. I en artikkel fra 1979 presenterer Hodder resultat fra studier av konkrete grensesituasjoner mellom stammesamfunn i Baringo-distriktet i Kenya. Hodder legger til grunn A.Cohens definisjon av en etnisk gruppe som en interessegruppe (Cohen 1974, Hodder 1979:452). Etniske grenser, og hvordan disse opprettholdes, har en klar sammenheng med materiell symbolisme innad i de etniske gruppene og mellom gruppene. I perioder med økonomisk og sosialt "stress" mellom gruppene vil man få en økning i symbolisme i materiell kultur, som tar sikte på å markere de etniske grensene (Hodder 1979:450). I situasjoner preget av mer "avslappede" forhold mellom gruppene kan man forvente en beskjeden tilstedeværelse av materielle symboler som markerer et skarpt skille i de etniske grensesituasjonene. Materiell kultur ses som "aktiv" i håndtering av etniske grenser, da materielle symboler brukes i perioder med sosialt/økonomisk stress, både for å virke solidariserende innad i gruppen og å markere forskjell utad (1979:450). Hodder benytter seg av denne modellen som analogi i tolkningen av syd-fransk neolittisk materiale. Han finner at det foregår en utvikling i fra moderat grensemarkering ved bruk av materielle symboler i tidlig neolittikum, til skarp grensemarkering i senere perioder av neolittisk tid. Hodder knytter dette til økende behov til å markere etniske skillelinjer p.g.a. konkurranse over knappe ressurser (Hodder 1979).

I Knut Odners bok "Finner og Terfinner - Etniske prosesser i Fennoskandinavia" (1983), kritiseres Hodders modell for å legge for stor vekt på konkurransepregede og anstrengte interetniske relasjoner.

Selv om Odner sier seg enig i at "stress faktoren" er viktig i materiell grensemarkering, fanger ikke modellen inn "det økologiske samarbeidsperspektivet" (Odner 1983:54). Odners modell over oppkomsten av samisk etnisitet bygger i stor grad på nettopp det nevnte perspektivet.

Samisk etnisitet oppsto som følge av økonomiske spesialisering/differensieringsprosesser som først fant sted i områdene ved finskebukta i tida omkring Kr.f. Samisk etnisitet oppsto i samhandling med utenforstående, mellom "finsktalende" grupper, i prosesser der tidligere heterogene grupper kom til å oppfatte seg som en etnisk kategori i kontrast til omliggende grupper med en annen produksjonsform (Odner 1983:101-105). Prosessene antas å ha foregått over største delen av det nordre Fennoskandinavia etter dette, i forskjellige kontekster hvor samene samhandlet med andre grupper. Odner knytter de etniske prosessene til komplementære kulturforskjeller som oppsto i forbindelse med økonomisk spesialisering. Samene oppsto som etnisk kategori i egenskap av å ha rollen som jaktspesialister, d.v.s at de utnyttet økologiske nisjer. Interaksjon med omliggende grupper har vært omfattende, forholdet er sett på som symbiotisk og preget av lite "stress" i grensesituasjoner. Samene hadde store interesser av å samhandle med omliggende grupper. Samhandling ble i stor grad bygget på økonomiske transaksjoner, hvor samene i egenskap av jaktspesialisering leverte pelsverk i bytte mot f.eks. jern (Odner 1983:92-93).

De etniske prosessene ledet ikke til materiell symbolproduksjon som markerte klare etniske grenser før langt opp i historisk tid, da "pan-samisk" solidaritet oppsto (Odner 1983:63-65). Dette settes i sammenheng med forholdet mellom gruppene. I jernalderen og det meste av middelalderen var det ikke nødvendig for samene å markere forskjell gjennom spesielle materielle symboler. Ved at interaksjon bygget på transaksjoner med ettertraktede ressurser mellom gruppene, ville det være viktig å markere solidaritet ved å oppta kulturelle trekk fra gruppene man samhandlet med (Odner 1983:55, 59,69).

Den etniske grensemarkeringen i jernalder og det meste av middelalder kan eventuelt søkes i korrelater av etnisk spesifikk adferd; *"Markører av etnisk adferd synes mest sannsynlig for den tidlige periode å være knyttet til dikotomien fangst/jordbruk. Avledet av dette må vi forvente å finne de signifikante forskjellene i matvaner, bosetningsform, bevegelsesmønstre og redskapsinventar."* (Odner 1983:65-66). Når så misjonering og kolonisering utsetter den samiske befolkning for hardt press etter ca. 1500, tar samene i bruk felles materielt symbolrepertoar, som følge av nasjonalstatenes fremrykning i sameland (Ibid.:62-65). Jeg skal komme tilbake til Odners modell i kapittel 6.

Etnisitetsstudier er kritisert for å legge for stor vekt på etnisitet som interessefelleskap, eller etnisk identitet og økonomisk/sosial handling i lys av strategisk nyttemaksimering (jfr. Alverson 1979). I arkeologisk sammenheng har etnisitetstudiene til Hodder og Odner fokusert på "nytteperspektivet" i samhandling basert på etnisitet (Olsen og Kobylinski 1991:20). Tilnæringsmåter som vektlegger tilhørighet, oppfatninger om fellesskap basert på felles historie, er lite vektlagt. I slike situasjoner er opprettholdelse av etniske grenser sentralt i kampen om å bevare identitet og gruppetilhørighet: *"ethnicity is not based on boundary maintenance with selective advantage, but is rather an essential orientation to the past, to collective origin."* (DeVos, i Olsen og Kobylinski 1991: 21).

De tidlige (etno) arkeologiske arbeidene til Ian Hodder er også kritisert for å ha et funksjonalistisk syn på forholdet materiell kultur og sosial struktur (B. Olsen 1987a). Til tross for at boktittelen "Symbols in action" indikerer noe annet, er det seg først og fremst aktørenes bevisst manipulerende behandling av materielle symboler i interetnisk samhandling som er gjennomgangstema i boken. Symbolene manipuleres av aktører i sosiale strategier som sikter mot klart definerte mål, og materiell kultur ses som en "gjenspeilning" av sosial struktur (Hodder 1982:104, 210-211). Materiell kultur blir dermed sett mer som "symboler i funksjon" enn som "symboler i aksjon" (B. Olsen 1987a:22).

2.2.2. B.Olsen modell om samisk etnisitet og materiell kultur.

I utarbeidelsen av en modell over etniske prosesser i tusenårene f. Kr., som ledet til oppkomst av samisk etnisitet, anser B. Olsen asbestkeramikken som et viktig element. Olsen foreslår at asbestkeramikken kan forstås som et idiom i interaksjonell kontekst mellom mobile jeger/samler grupper i det nordlige Fennoskandinavia og metallproduserende samfunn i sør-øst og sør-vest (B. Olsen 1985:29, Jørgensen og Olsen 1988:74-78). I denne konteksten virket keramikken som et "*symbolsk redskap i sosiale strategier*", der transaksjonene mellom jegere og metallprodusenter kunne sikres ved at keramikk blir tatt i bruk som et sosialt kategoriserende virkemiddel (Jørgensen og Olsen 1988:73). Asbestkeramikk signaliserte gruppetilhørighet i et transaksjonssystem, der pelsverk ble byttet mot metall. Spredning av keramikktyper og det likeartede uttrykket i stil blir tolket som et ønske om å definere seg som transaksjonspartnere i et sosio-økonomisk system.

Opptak av asbestkeramikken hos grupper av jegere kan ha vært uttrykk for et ønske om å ta del i transaksjonssystemer som hadde vist seg fordelaktige for andre grupper. "*Spredning og uniformering*" av det symbolske repertoar, som asbestkeramikken er uttrykk for, kommer altså som følge av taktiske valg av grupper med jegere som ønsket tilgang på metall (Jørgensen og Olsen 1988:73-74). Etterhvert ble asbestkeramikken sosialt kategoriserende for hele jakt/fangstbefolkningen, og bidro til å strukturere samhandling mellom metallprodusenter og jeger/fangstfolk. Asbestkeramikken ble et etnisk idiom, et materielt uttrykk for en etnisk grense mellom fangstfolk i nord og metallprodusenter i sør, et uttrykk for uniformering av tidligere heterogene grupper.

I et senere arbeid har B. Olsen revurdert modellen, særlig med henblikk på materiell kultur og forholdet mellom stil og symbolisme, og praktisk funksjon (u.å.). Olsen presiserer også at materielle symbols rolle i forbindelse med sosial struktur har flere dimensjoner; at mening knyttet til materielle symboler både kan være resultat av bevisste valg og strategier (intensjonelle), eller uforutsette konsekvenser av handling over tid (ibid.: 6-9). Materiell kultur er ikke enten symbol eller teknologi, stil eller funksjon, men har i mange sammenhenger en dobbel rolle, d.v.s. at symbolsk meningsinnhold ikke står i motsetningsforhold til prak-

tisk funksjon. Her fører B. Olsen en selvkritikk på sin egen modell på etniske prosesser i tusenårene før Kristus, ved at for stor vekt ble lagt på materiell kulturs symbolske side.

Som nevnt tidligere (kap.2.2.) var et av kriteriene for at et materielt trekk i arkeologisk kontekst kunne anses som idiom i etnisitetstudier, at dette ikke skulle kunne knyttes til funksjon i forbindelse med produksjonsbetingelser/prosesser. I sammenheng med asbestkeramikken førte et slikt utgangspunkt til at den symbolske rollen til keramikken ble fremhevet på bekostning av praktisk funksjon (B. Olsen u.å.:5). Et slikt skille mellom stil og funksjon går Olsen bort fra, og fremhever i stedet materiell kulturs symbolske potensiale som et medium som forener *"teknologi og tegn"* (Ibid.:6).

De materielle kulturtrekks egenskaper til å fylle både symbolsk meningsinnhold og praktisk funksjon gjør at disse kan bli manipulert i *"sosiale strategier"*, samtidig som de innehar kvaliteter som ikke kan kontrolleres, at manipulasjon med materielle symboler kan få konsekvenser som ikke kan forutses (ibid.: u.å.:6). I korthet blir keramikken i Olsens revurderte modell både et materielt symbol som tas opp intensjonelt som beskrevet ovenfor, og at den som symbol etter hvert får "effekt som virkningsfull og identitetskapende materiell struktur" i forbindelse med tilkomst av samisk etnisitet (B. Olsen u.å.:16). Heller ikke det at asbestkeramikken kan ha fylt en viktig funksjon i produksjonen av metall (jern) rokker ved det sentrale i modellen, nemlig at det ble tatt i bruk asbestkeramikk som et likeartet materielt uttrykk over store deler av det nordlige Fenno-Skandinavia, og ved de utilsiktede konsekvensene dette får (ibid.:19).

Asbestkeramikkenes rolle som etnisk symbol er altså en ervervet status, noe som har utviklet seg over tid. Asbestkeramikken ble etter hvert et materielt uttrykk for skille mellom "vi"(keramikkbrukende) og "de andre", og over lang tid kom dette til *"å trenge ned i fangstfolkens bevissthet som symbol på deres felles etniske identitet"* (B. Olsen u.å.:20). Oppkomsten av samisk identitet ses altså i nær sammenheng med materiell kulturs symbolverdi, funksjon og intensjonalitet. Det kan være verdt å gå nærmere inn på litt av det teoretiske fundament som B. Olsen bygger sin modell på.

2.3. Giddens struktureringsteori

Giddens struktureringsteori er et forsøk på å overkomme et skille innen samfunnsvitenskapene som går mellom "objektivismen" og "subjektivismen" (Giddens 1981, 1986: xxvii, Olsen u.å.). De respektive retningene er kjennetegnet ved "objektivismens" sterke vektlegging på sosial struktur som avgjørende på samfunnsutviklingen og på aktørenes valg og handlinger innenfor sosiale kontekster, mens "subjektivistene" legger aktørenes bevisste valg og handlinger til grunn, både for konstituering av samfunn og utvikling over tid (Giddens 1984:1-2). Retninger som kan kalles "objektivistiske" er struktur - funksjonalisme, strukturalisme og marxisme, mens transaksjonsanalytikere og metodologisk individualisme faller innenfor "subjektivismen" kategorien (B. Olsen u.å.). Begge disse posisjonene er i følge Giddens utilstrekkelige: *".. we need to be able to recognize both what might be called the theorem of "knowledgeability"- that we are all purposeful, knowledgeable agents who have reasons for what we do-and that social processes at the same time work "behind our backs", affecting what we do in ways of which we are unaware."* (1981:16).

Utgangspunktet er struktur, som defineres som *"eksisterende mønster, eller tilretteleggelser av, regler og ressurser i et samfunn"*(B. Olsen u.å.:12) Men det presiseres at det dreier seg om en "fiktiv" eksistens som en slags "hukommelse" hos den enkelte aktør, som bare realiseres i handling (Giddens 1986:377). Strukturering er sosial praksis i tid og rom. Tid /rom er for Giddens sosialt og meningsfullt konstituert, ikke bare som en arena for menneskelig handling, men også aktivt tilbakevirkende på handling (Giddens 1981:29-36, Shanks & Tilley 1987:127).

Giddens vektlegger den "duale" karakteren som kjennetegner de sosiale strukturene, og fremhever at de både er betingelse for, og resultat av sosiale aktørers handling (Giddens 1981:19, 27). Det er en anerkjennelse av at de sosiale aktørenes handlinger utformer mønster for et sosialt system/sosial interaksjon, samtidig som struktur virker for det sosiale systemets reproduksjon over tid og i rom (Giddens 1981:26). Aktørene har visshet om de sosiale system de inngår i og kan innrette sin adferd deretter, men denne vissheten har, som jeg skal komme tilbake til, sine begrensninger.

Endring og vedlikehold av strukturer er to sider av samme sak, i det strukturering inneholder kimen til endring samtidig som strukturering (d.v.s sosial praksis i tid og rom), reproducerer eksisterende strukturer; "*.. the seeds of change are present in every moment of the constitution of social systems across time and space*" (Giddens 1981:27). Når det gjelder den romlige organiseringen i forbindelse med strukturering, som Giddens kaller "regionalisering", menes det en "fiksering" av tid/rom i forbindelse med daglig praksis (Giddens 1986: 119). Tre nivå, eller "lag" av tid("varighet") er virksomme i strukturering, og alle sosiale aktører erkjenner til en viss grad disse. Det første nivået utgjøres av rutinemessige "dag til dag" aktiviteter, det andre kjennetegnes av et "livsløps" varighet, det faktum at vi fødes, lever og dør. Det tredje og siste nivået er kjennetegnet ved reproduksjon/endring av sosiale institusjoner som overgår et individs livsløp, som strekker seg forut for fødsel og etter døden for den enkelte aktør (Giddens 1981:34-36).

Både varighet forbundet med sosial praksis i en rutinemessig dag til dag forstand og varighet av sosiale institusjoner er strukturerende på et vis som overstiger "begrensningene" som den enkeltes livsløp utgjør. Den daglige, "trivielle" gjøremåls rutinemessige "rundgang" utgjør, i motsetning til livet/dødens endelighet, "*reversible time*" (Giddens 1981:28, 1986:35). "Strukturenes dualitet" impliserer at de elementære, "dag til dag" erfaringene over tid står i et gjensidig (virknings)forhold til de eksisterende sosiale system (Giddens 1981:20, 28). Giddens fremholder eksplisitt at; "*The reversible time of institutions is both the condition and the outcome of the practices organized in the continuity of daily life, the main substantive form of the duality of structure.*"(1986:36) Det at strukturer oppleves historisk har effekt på all sosial interaksjon. De trivielle og rutinemessige hverdagsaktivitetene inngår i system som er større enn en selv, i et "noe" som går forut for den enkelte aktør, og som vil bestå etter at denne er borte fra jordas overflate (Ibid.:34-37) Alle samfunn har sosiale institusjoner som strekker seg gjennom flere generasjoner.

Giddens har foreslått å skille samfunnstyper etter hvordan "utstrekning" i tid/rom er organisert ("*time-space distancing*"), eller etter samfunns "lagringskapasitet"(Giddens 1981: 90, K. Schanche 1988:15-16). Sentralt her er "high present availability", som kjennetegn på "tradisjonelle" skriftløse samfunn.

Det meste av samhandling foregår ansikt til ansikt, historiske linjer, legitimering av eksisterende maktstrukturer blir formidlet gjennom tradisjoner/myter. Slike samfunns "lagringskapasitet" av maktstrukturer er begrenset (Giddens 1981:5, 90, K. Schanche 1988:15-16). I motsetning til dette står samfunn som har utviklet skrift, og andre "media" for (re)produksjon av maktstrukturer, og som i følge Giddens dermed "strekker" seg lengre i tid/rom, eller har høy "lagringskapasitet"(Giddens 1981:5).

Som nevnt vil en (begrenset)kunnskap hos den enkelte aktør om de sosiale system handling inngår i, medføre at det foretas bevisste valg utfra kalkulerte muligheter (ressurser). På den ene siden kan ikke den enkelte aktør ha full kontroll over alle forhold (i en samfunnskontekst) som valg av handling inngår i, noe som på den annen side innebærer muligheter for uintensjonelle konsekvenser av handling (Giddens 1981:19, 1986:27). Dette kan igjen virke tilbake på handlingsmønsteret i nye valg av handlinger, som både kan virke forsterkende på eksisterende strukturer, eller skape grunnlag for endring (Giddens 1986:27, se også B. Olsen u.å.:13 og K. Schanche 1994:120-121). På disse punktene mener B. Olsen at Giddens struktureringsteori ligger nærmere de "strukturorienterte" forklaringsmodellene, enn de "aktørorienterte", nettopp ved at de utilsiktede konsekvensene gis så stor betydning. Den enkelte aktør kan nok manipulere samhandling i retning av sine interesser, men har aldri kontroll over konsekvensene på alle nivå som handling inngår i (B. Olsen u.å.: 13).

Sosial endring kan særlig forekomme i forbindelse med motsetninger/konflikter mellom strukturer, noe som ses på som et universelt trekk ved strukturering/endring. Dette er særlig tilfellet i situasjoner der det er stor avstand mellom (re)produksjon av daglige rutinemessige handlingsmønster, og samfunns overordnede "*legitimate order*" (Giddens 1981:66, 1986:193, K. Schanche 1994:121).

Giddens kritiserer en tendens i studier av sosial endring som han kaller "*unfolding models*" som ser på endring som et internt fenomen i ethvert samfunns utvikling (Giddens 1986:163, 229, B. Olsen 1987b:71). Det er særlig i kontaktsituasjoner mellom samfunn med store forskjeller i strukturell organisasjon (ulik "utstrekning" i tid/rom), såkalte "time-space edges" at det er et stort potensiale for sosiale endringer (Giddens 1981:83).

K. Schanche har kritisert Giddens modeller, særlig når det gjelder Giddens "time-space distanciation" begrep og det skillet han gjør mellom skriftløse samfunn og de som har utviklet skrift. Her mener hun at "materiell kultur" (eller struktur) blir "undervurdert", at disse i for liten grad blir sett på som aktiv i de struktureringsprosesser Giddens har utlagt (K. Schanche 1988:173, 177-78). En annen innvending er kommet som følge av Giddens vektlegging på kontaktsituasjoner i forbindelse med sosial endring. Kontaktsoner mellom såkalte "stammesamfunn", d.v.s. samfunn med liten utstrekning i tid, og med "high present availability", vil ikke falle inn under "time-space edges" begrepet, og sosial endring er vanskeligere å gjøre rede for (J. Last 1995:152). Grenser mellom "stammesamfunn" er nemlig sjeldent klart markert (Giddens 1986:195, J. Last 1995:152).

2.4. Materiell og romlig kultur som struktur/tekst

Giddens struktureringsteori forener struktur, aktør og sosial praksis i et dynamisk system der produksjon og reproduksjon av sosial struktur foregår konstant i tid og rom, og det er dette som overføres til materiell kultur. I "overføringen" av struktureringsteori til arkeologiske analyser er utgangspunktet at materiell kultur er sett på som symbolsk, meningsfull og flertydig med henhold til meningsinnhold, at det i tillegg til å inneha funksjon, også har ikke-funksjonelle, symbolske egenskaper (B. Olsen u.å., K. Schanche 1994).

Materiell kultur kommuniserer mening gjennom sin symbolske kapasitet, og meningsinnhold vil være avhengig av kontekst. Materielle symboler kan både symbolisere enhet innenfor sosiale grupper, samtidig som de symboliserer avstand overfor andre grupper (K. Schanche 1994:125-126). Ved deres materielle beskaffenhet i tid og rom er de, som tidligere nevnt, virksomme i objektivisering av (sosial) virkelighet, de er virksomme i sosial strukturering (K. Schanche 1994:124-125). Som det forut nevnte eksemplet, om Bjørnar Olsens anvendelse av struktureringsteori anvendt på asbestkeramikk, har Kjersti Schanche anvendt Giddens teorier, i sær i forbindelse med husrom i Finnmark fra eldre steinalder til overgangen yngre steinalder/tidlig metalltid (Schanche 1988, 1989,1994).

Husrommets organisering gjennom steinalderen i Øst-Finnmark har blitt analysert av K. Schanche, med utgangspunkt i at det har virket aktivt i struktureringsprosessen og ses som et viktig element i de endringsprosessene som også preger det øvrige arkeologiske kildematerialet (1988, 1994:130-133). Boligen kan ses på som materiell struktur, som et viktig medium for å styre handling og formidle sett av virkelighetsoppfatninger (K. Schanche 1994:130-131). Selv om boligen utgjør et viktig instrument i sosialisering av individer inn i en bestemt sosial orden ved den objektiviserende rolle rom spiller i sosial handling, understrekes det at disponering av rom kan få konsekvenser som ligger godt utenfor de opprinnelige intensjonene (Ibid.:132). Et eksempel på hvordan organiseringen av rom kan gi uforutsette samfunnsmessige konsekvenser er utbyggingen av boligblokker i etterkrigstidas Norge. De rasjonelle løsningene som ligger bak denne måten å organisere husrom på hadde nok ikke forutsett de sosiale effektene med isolasjon og ensomhet som ofte forbindes med disse boligformene i dag (B. Olsen u.å.:14).

I en artikkel gir Anders Johansen en beskrivelse av det han kaller "*det mytiske landskap*", som spiller på oppfatninger om landskap hos urbefolkningsgrupper i Australia og Ny-Guinea (Johansen 1988). Landskapet blir tolket inn i en sosial sammenheng der historie, myter og virkelighetsoppfatning knyttes til kjente trekk i landskapet, der tidsforståelse og stedsforståelse er to sider av samme sak (Ibid.:18). Blant annet med inspirasjon fra "*det mytiske landskap*", er det et viktig poeng i K. Schanches romanalyser at det naturlige rommet også har vært sosialt konstituert, at også det naturlige landskapet har virket strukturerende (1988:175-176, 1994:129). Særlig var de naturlige omgivelsene viktige i struktureringsprosesser i eldre steinalder, hvor bosetningsmønsteret i hovedsak var mobilt (K. Schanche 1988:182-183). K. Schanche vektlegger flytningene mellom ulike naturgeografiske soner, flytninger som kan ha vært bestemt av årssyklus og arbeidsdeling mellom kjønnene, det vil si at landskapet og skiftningene i årstidene kan ha vært vel så viktige elementer i sosial strukturering som husrommet (1988:183). Audhild Schanche har i en artikkel gitt uttrykk for lignende oppfatninger omkring landskap. Hun argumenterer for at det samiske kulturlandskap består av "*kultur i landskap*". Det vil si at menneskeskapte trekk i landskapet ikke hadde avgjørende betydning i oppfattelsen av det tradisjonelle samiske kulturlandskap, men at dette heller besto av den mening f. eks. hellige fjell kunne være tillagt (A. Schanche 1987).

Henrietta Moore har foretatt romstudier i forbindelse med antropologisk feltarbeid i Marakwet regionen i Kenya. Hun kombinerer den franske filosofen Paul Ricours utlegninger av tekstbegrepet med Pierre Bourdieus sosiologiske romstudier (H. Moore 1986, I, Storli 1991a). Bourdieus teorier er på mange måter lik Giddens struktureringsteori (H. Moore 1986), men har blitt kritisert for å vektlegger "strukturenes" rolle, fremfor det aktive individ i sosial praksis (Roland 1995:27). Hovedforskjellen er likevel at der Giddens har utlagt generelle teorier om strukturer og tid/rom, har Bourdieus teorier fremkommet i spesifikke sosiologiske analyser (Chruickshank 1992:36). Bourdieu har gått mer direkte på rommets aktive rolle i samspillet struktur-aktør, da han viser hvordan disse forholdene "objektiveres" i materiell kultur i en konkret lokal og historisk kontekst (Last 1995:148-150). I forhold til Giddens kan Bourdieus analyser ses på som et mer "materielt" uttrykk, hvor særlig (hus)rom og strukturering blir sett i nær sammenheng (Last 1995: 149-151).

På grunnlag av Ricoeurs filosofiske hermeneutikk, og hans utlegning av tekstbegrepet mener Moore at rom kan betraktes som tekst (H. Moore 1986). Sentralt i Ricours filosofi er at tekst er frigjøring fra talesituasjonen. Det vil si at lesning, eller fortolkning av tekst, innebærer situasjoner hvor en "taler" ikke har muligheter til å innskrenke eller kontrollere tekstens meningsinnhold, at lesning/fortolkning innebærer et veld av mulige tolkninger nå og i fremtiden (H. Moore:81-82, B. Olsen 1987a:68-69).

Det er altså snakk om distansering av tekst fra selve talesituasjonen. Distanseringen foregår på fire områder: diskurs i form av tekst må være distansert fra den konteksten den fremkom i, at mening "varer" ut over dette. Det skal også være distanse mellom tekst og forfatter/produsent, d.v.s. at uttrykk og mening er adskilt. Videre skal det være distanse mellom tekst og publikum, d.v.s. at tekst er tilgjengelig for flere enn publikum i produksjonskonteksten. Det siste kriteriet for distansering er et skille mellom tekst og referent, at emner som tale spesielt retter seg mot, ikke "gjelder" i fortolkning av en tekst. Ifølge Ricoeur oppfylder sosial handling disse kravene til distansering, og kan følgelig ses som tekst (H. Moore 1986:81-82, B. Olsen:1987a:69-70). Henrietta Moore mener at rommet også oppfylder disse formene for distansering. Rom som tekst har en historie og en fremtid, løsrevet fra alle "opprinnelige" meninger, åpent for enhver å fortolke (Moore 1986:82).

Praksis i denne (romlige) sammenheng, bevegelse i rommet, innebærer fortolkning. Rom går forut for individuell romlig praksis, rom fortolkes ut fra et historisk konstituert "rammeverk" for handling (Moore 1986:82). Individuell bevegelse i rom kan sammenlignes med talesituasjonen, samtidig som man fortolker rom som en tekst; "*..movement through and action in organised space are simultaneously analogous to both speaking and reading.*" (Ibid.:83)

Måten akkurat dette punktet oppfyller distanseringskriteriet tekst - situasjonskontekst på, er at handling i rom fortolkes i en historisk kontekst; "*The tekst possesses non-situational references which outlive the immediacy of contextual reference and which offer possible representations or possible orientations in the world.*" (Ibid.:83). Den meningspluralitet som ligger i den konstante fortolkningen av romlig mening impliserer at de ulike fortolkningene på et individuelt plan skaper grunnlag for en rekke ulike handlingsmuligheter. Imidlertid betyr ikke det at rom som tekst ligger åpen for utallige mulige tolkninger, eller at alle tolkningene har lik gyldighet (Moore 1986:85-86).

Det ligger sosiale, historiske og ideologiske faktorer i fortolkningsprosessen. Den romlige handlingen relateres til pre-eksisterende tekst også som kontinuerlig ideologisk diskurs (mellom individ og grupper, mellom forskjellige fortolkninger), hvor varierende grad av konflikt er involvert (Moore 1986:90).

Rom som tekst er et velegnet medium for dominerende sosiale grupper for å manipulere mulige fortolninger av f.eks. eksisterende maktstrukturer. Rom, nettopp ved sin klare materielle karakter, kan få visse regler for romdisponering til å fremstå som naturlige. Organisering av rommet blir gitt allmengyldig eksistens og fremstilt som noe som ligger utenfor den sosiale sfæren. Ved at rom frestiltes som naturlig og allmengyldig innføres begrensninger på tolkningsmuligheter av rom i forskjellige kontekster (Moore 1986:86-90, 190-91). Men det gjenstår at enkeltpersoner/grupper er relatert til tekst og ideologi på forskjellig vis og at de står i et aktivt forhold til dette; "*For they clearly have the reflexive ability to use a particular cultural text- in this case space- to produce a specific orientation towards a given ideology*" (Moore 1986:90).

Inger Storli har kombinert Henrietta Moores romanalyser og "det mytiske landskap", slik det er beskrevet ovenfor, i tolkningen av boplasser fra samisk jernalder i Lønsdalen på Saltfjellet, de såkalte "stallo"-boplassene. Hun kommer frem til at landskap og boplass kan tolkes som tekst (1991a). Som følge av oppkomsten av pastoralistisk reindrift ble det anlagt boplasser i forbindelse med reinens beiteområder, noe som medførte omfattende samfunnsendringer og konflikter. At enkelte grupper i det samiske samfunnet tok reinflokker i privat eie medførte også en annen måte å betrakte landområder på med henhold til bruksrett (I. Storli 1991a:126). Pastoralistisk reindrift medførte at et tradisjonelt prinsipp om allmen bruksrett etterhvert gikk mer og mer i retning av at de som tok opp reindrift krevde eksklusive rettigheter til beiteland. Inger Storli ser "stallo"-boplassene på Saltfjellet som aktiv i "argumentasjon" for en samisk elites(pastoralistenes) krav på rettigheter til å utnytte beitelandet på fjellet overfor samer som opprettholdt det gamle jakt/fangst leveviset (I. Storli 1991a:127).

"Stallo"-boplassene er strengt rekkeorganisert. Samtidig viser dateringer at det ikke var stort sammenfall i tid på de forskjellige tuftene innenfor de enkelte boplassene, men at det sannsynligvis bare var ett hushold som benyttet boplassen og at tuftene representerer ulike tidsperioder (I. Storli 1991a: 31-32). Inger Storli argumenterer for at rekkeorganiseringen var aktiv i en diskurs som formidlet et krav på brukernes historiske rettigheter- noe som igjen legitimerte samtidas og fremtidas bruksrettigheter for pastoralistene (Ibid.: 142). Måten å organisere "stallo"-boplassene ses på som et mønster som er fremkommet over tid, som ikke behøvde å være intensjonelt planlagt, men som virket forsterkende på endringsprosessene som ledet til oppkomsten av en pastoralistisk "overklasse" i det samiske jernaldersamfunnet (I. Storli 1991a: 127-128). Denne meningsformidlingen virket på alle som beveget seg gjennom dette landskapet. Rekkeorganiseringen finnes igjen i barskogområdene på svensk side av grensen, men dette dreier seg om ildstedsrekker i områder som anses å være vinterboplasser. Rekkeorganiseringen fra sommerbeitet blir imidlertid gjentatt, og det foreslår I. Storli kan være et mer bevisst uttrykk for å markere avstand fra den delen av den samiske befolkningen som hadde beholdt gammelt levevis, og som ikke lenger hadde rett til sommerlandet (I. Storli 1991a: 126). På denne måten fungerte rommet over store områder i en kontinuerlig diskurs som virket for å sette "stallo"-boplassene i en historisk kontekst, noe som etter hvert ble effektivt i rettfærdiggjøring og sementering av sosial endring.

2.5. Oppsummering

Med boken "Ethnic groups and boundaries"(1969), og særlig Barths introduksjon til denne, presenteres nye tilnæringsmåter til etnisitet. En etnisk gruppe er basert på sosial organisering av ulikhet; etnisitet må være selvtilskrevet av medlemmer innad i en gruppe såvel som at denne etnisiteten tilskrives av utenforstående. For å definere etniske grupper må man derfor studere opprettholdelse av etniske grenser, og legge mindre vekt på det kulturelle "innholdet" i gruppen. I arkeologisk sammenheng har slike tilnæringsmåter vært benyttet i ca. 20 år. På nordnorsk materiale har særlig forholdet mellom samiske og norske grupper vært analysert med støtte i Barths etnisitetsarbeider, men hellegropene har vært lite aktuelle i materialet som har vært analysert. Jeg vil se på hellegropene i et etnisitetsperspektiv senere i avhandlingen.

A. Giddens struktureringsteori representerer en samfunnsteori som forener aktør og intensjonell handling med struktur og uforutsette konsekvenser av handlingsmønstre. Normer og regler ligger bak å styrer de sosiale aktørenes handlinger, samtidig som disse igjen kan påvirke/endre normene og reglene. Struktur er både betingelse for og resultat av handling. Sosiale aktører vil alltid handle bevisst utfra den kjennskap de har til de sosiale system de inngår i, men denne er begrenset. Intensjonell handling vil alltid ha konsekvenser som ligger hinsides det som det enkelte individ har kontroll over, og handling kan styrke eller bidra til å endre eksisterende strukturer.

Struktureringsteori kan overføres til materiell kultur og landskap, som kan ses som materiell struktur, d.v.s både betingelse for og resultat av handling. Rommet som en meningsfylt og sosial sfære understrekes ytterligere med tilnæringsmåter som betrakter romorganisering og romforståelse som en fortolkningsprosess, eller som lesning av en tekst. Begge disse tilnæringsmåtene inspirerer til tolkninger jeg gjør omkring hellegropenes distribusjon i tid/rom i slutten av avhandlingen (kap.6)

KAPITTEL 3. HELLEGROPENE I NORDNORSK FORSKNINGSHISTORIE.

Jeg skal i dette kapitlet se på hellegropenes forskningshistorie, fra de ble utskilt som egen type fornminne i Tromsø Museums tilkomstfase til de senere års arbeider hvor fornminnet behandles. Jeg ønsker å få fram tilfellene hvor man har kommet med forslag til tolkninger angående funksjon, tilskrivning av etnisitet eller plassering i sosial kontekst, men også hvor man har avstått fra å gi tolkningsforslag.

Det jeg ønsker å belyse er hellegropenes plass i arkeologiske fremstillinger av Nord-Norges forhistorie. I "pionerfasen" i arkeologisk forskning i landsdelen anerkjennes hellegropene som eget fornminne og inngår som element i det som ses som oppgave nr.1, nemlig å kartlegge landsdelens kulturminner (Holm-Olsen 1989). Tidlig på 1900-tallet forsvinner hellegropene ut av arkeologisk søkelys og er borte helt frem til slutten av 60-tallet/begynnelsen av 70-tallet da arkeologer igjen begynner å bli oppmerksom på dette fornminnet.

Jeg vil gi en generell forskningshistorisk gjennomgang av nordnorsk jernalderforskning for å belyse forhold og tendenser innen arkeologien som kan gi noe av forklaringen på hellegropenes svake posisjon som fornminnetype innen arkeologien. Med andre ord: jeg ønsker å forklare hvorfor hellegropene i lange perioder har vært "glemt" i nordnorsk arkeologi.

3.1. Perioden 1868 til 1924

Fornminnet hellegroper var allerede et kjent fornminne for pionerene i opprettelsen av Tromsø Museum. Karl Pettersen, geologen som var en av grunnleggerne av museet, var den første som undersøkte og beskrev hellegroper. Dette skjedde i 1868, altså 3 år før Tromsø Museum ble grunnlagt (I.M.Holm-Olsen 1985:68).

Opplysningene om dette fornminnet ble sendt til N.Nicolaysen, som inkluderte disse i sitt oversiktsverk om "Norske fornlevninger", som stadig fikk sine "tillæg" i "Aarsberetning for Foreningen til Norske fortidsmindemærkers bevaring".

Karl Pettersen opplyste at han under feltarbeid på Arnøy ble forevist noen forsøkninger som lokalbefolkningen mente var samiske graver. Han foretok deretter undersøkelser, deriblant en utgravning. Ut fra beskrivelsen av form og størrelse, både før og etter utgravning, er det ingen tvil om at det var en hellegrøp han undersøkte. Han beskriver de hellelagte sidene, den hellelagte bunnen, at de er *..lidt over 4 al. lange og 2-3 al. brede..*, samt et *"Cementagtig bindemiddel"* mellom bunnhellene. Han konkluderte med at antagelsen om at fornminnet er en grav er feil, og at det heller dreier seg om en hustuft. Dette kom han fram til fordi utgravningen ikke ga funn som kunne indikere grav, og at en av hans informanter, *"en fjellfinn"*, kunne fortelle om lignende groper på innlandet. *"Hustuftene"* blir også tilskrevet en etnisk gruppe, nemlig at de er *"ubetinget tilhørende den lappiske stamme, hvad der da ogsaa synes at fremgaa af de smaa dimensioner, som gulyfladerne inntage."*(Brev fra K.Pettersen i Nicolaysen 1869:189-190)

Etter at Tromsø Museum opprettet egen samling for forhistorisk materiale i 1874 ble hellegrøpene undersøkt i forbindelse med de første registreringsrundene. I perioden 1874-1924 ble det gjennomført en rekke befaringer i Nord-Norge av bestyrerne ved "Den Historisk Antikvariske Avdeling", Th. Winther(1874-77), H. Horst(1877-1880) og O.M Nicolaissen(1882-1924). Hensikten var å kartlegge fortidsminnene i Nord-Norge. Men disse undersøkelsene fikk en geografisk skjevhet, til fordel for Nordland og Sør-Troms. Dette kommer jeg tilbake til senere

O.Nicolaissen ble knyttet til museet fra 1880, og var bestyrer for den historisk-antikvariske avdelingen fra 1882 til 1924. Han beskriver hellegroper fra flere lokaliteter i Nord-Troms og Finnmark. Han er dermed den første etter Karl Pettersen til å interessere seg for denne fornminnetypen. Som ansvarlig for den historisk-antikvariske avdelingen ved Tromsø Museum, blir han den første "fagmann" som undersøker hellegroper.

Nicolaissen sier om tolkningen av hellegropene som hustufter at :"*Denne anskuelse maa formentlig opgives; gravene er altfor smaa til at kunne være levninger af gammetomter, der desuden har en ganske anden form uden hellesætning langs den indre kant.*"(Nicolaissen 1890:3) Han foretok også to utgravninger på Kjølnes i Finnmark. Her finner han heller på sidene og i bunnen, i tillegg til trekull over bunnhellene (Nicolaissen 1892:5).

Han antar at gravene utgjør en slags "overgangsform" mellom hedensk haugbegravelse og kristen gravskikk, hvor kun steinkisten er beholdt fra den tidligere gravskikken. Dette, at det ikke er en haug til å beskytte graven, gjør at det er lite annet enn litt trekull som blir bevart (Nicolaissen 1890:3). Både K. Pettersen og O.M.Nicolaissen ser på hellegropene som et eget fornminne, og leverer også tolkningsforslag til dette. Forskjellen ligger i at Pettersen ikke nøler med å tilskrive fornminnet til samene, mens det virker som om Nicolaissen ser på fornminnet som en til da ubeskrevet "norsk" jernaldergravtype.

Etter de tidligste befaringer i Nord-Troms/Finnmark, og etter at O.Rygh har inkludert hellegropene i sin "Faste fornlevninger i Tromsø stift"(1901:196), ser det ut til at man mister interessen for hellegropene, ettersom ingen av de nærmeste etterfølgerne tar disse opp til behandling. I denne sammenhengen må det nevnes at Anders Nummedal og Guttorm Gjesing faktisk grov ut en hellegrop ved Skånsvika utenfor Berlevåg i 1928. Denne var beskrevet som en "angivelig hellesatt grav", og beskrivelsen av utgravningen lyder slik: "*en kisteformet fordypning i terrenget med hellesatte vegger og bunn. Lengden var ca.3 1/2 m og bredden 1 1/2 m. Fordypningen var fylt med forbrente kuppelstener(koksten) og trekull. I denne masse fantes en stump av et forbrent kvalben, men ingen oldsaker*" (Nummedal i Universitets oldsaksamlings skrifter 1929).

I den meget kortfattede rapporten ble det ikke referert til Pettersens eller Nicolaissens tolkninger, eller gitt andre tolkninger av fornminnet. Det virker ikke som de setter fornminnet i sammenheng med Nicolaissens registreringer, d.v.s at de hadde å gjøre med et "kjent" fornminne. Imidlertid nevnes det at andre groper finnes i nærheten av den utgravde, og at kvalbein ligger opp i dagen i området. Området som helhet tolkes som "*fangstplass*" (Nummedal 1929).

Etter at Nicolaissen døde i 1924, fulgte en periode på 12 år hvor stillingen som avdelingsbestyrer for historisk-antikvarisk avdeling ved Tromsø museum kun var besatt på deltid eller over kortere tidsrom (I.M Holm-Olsen 1989:27). Etter dette gikk det mange år før noen igjen interesserte seg for hellegroper som en egen fornminnekategori (Holm-Olsen 1985,1986). Jeg skal i det følgende forsøke å forklare hvorfor dette skjedde.

3.1.1. Forestilninger om "norsk" og "samisk" i forhistorisk tid

Samisk forhistorie var tidlig problematisk i skandinavisk arkeologi. En av bakgrunnene til dette er den spesielle plassen steinalderen har hatt i forestillinger om forhistorien i Nord-Norge. 1800-tallet var preget av oppblomstringen av nasjonalistiske og etnosentriske strømninger i Europa, og da arkeologien som fag oppsto i denne konteksten, var disse strømningene fra første stund sterkt fremtredende i faget. (Brattli 1993, Furset 1994, Storli 1993a, Svestad 1993)

Ole Furset har i sin hovedfagsoppgave om "den arktiske steinalderen" gitt en analyse av de syn som har rådet over samisk forhistorie knyttet til steinalderen i arkeologien fra 1838 til ca.1925. Hans utgangspunkt er kultur-evolusjonistiske og nasjonalistiske strømninger i dette tidsrommet og hvordan disse har påvirket forskning på samisk forhistorie. Det er særlig tiden fra omkring 1870 som er interessant i forbindelse med hellegroperne.

På den tiden da den arktiske steinalder ble definert og knyttet til samisk forhistorie, d.v.s. fra tiden rundt 1870, kan man se en endring i måte å betrakte det samiske folket på. Tida rundt 1870 er regnet som perioden da sosialdarwinistiske ideer først fikk fotfeste i Skandinavia, og faller sammen med tida da den egentlige fornorskningspolitikken ovenfor minoritetene i nord ble utformet (Eriksen og Niemi 1981:37, 47-48). G. Gjessing hevder at man kan se et skille i måten å skildre samene på i denne tiden til mere negativt ladete utsagn i forhold til tiden før (Gjessing 1973:103, Furset 1994:16). Det er på denne tiden at moderne evolusjonisme får større innflytelse i arkeologien, noe som må ses i sammenheng med innflytelsen fra utviklingslæren slik Darwin presenterte den i "Artenes opprinnelse" som utkom i 1859.

Det ble etterhvert vanlig at nasjonalistiske forestillinger om nasjonenes *folk* og deres forskjeller i *karakter* ble koblet med biologisk evolusjon (Storli 1993a:14-16). Darwin ga uttrykk for at utviklingslæren kunne appliseres på menneskerasene. Dette synet presenterte han i 1871 i utgivelsen av "Decent of man", hvor det gis en biologisk redegjørelse for inndeling av menneskeraser i en...*"rangskala, fra mer apelignende til mer høyerestående raser"* og de forskjellige rasene *"betydde en øvre grense for hva de enkelte folkeslag kunne drive det til"* (Pollan 1978:13).

Forskjeller mellom folkegrupper og "raser" var sett i et mer "mystisk", religiøst, eller sosialt perspektiv før utviklingslæren fikk gjennomslag, og man hadde en forestilling om psykisk enhet, d.v.s. at alle folkeslag var på samme nivå når det gjaldt intellektuell og følelsesmessig kapasitet (Pollan 1978:12-14, Storli 1993a:10). Etter at utviklingslæren hadde slått igjennom som naturvitenskapelig "objektiv" referanseramme innenfor biologien blir det og legitimt å snakke om kulturell over- og underlegenhet mellom rasene som en naturlov innen fag som etnografi og arkeologi.

En av de tydeligste konsekvensene av det kulturevolusjonistiske og nasjonalistiske tankegodset er en grunnleggende inndeling av verden i vestlig kultur på den ene siden, og alle andre kulturer på den andre, en inndeling av verden i "oss" og "de andre" (Furset 1993, Olsen 1986, Storli 1993a). I denne sammenhengen blir samene satt i gruppe med "de andre", noe som får følger for synet på forhistorien til samene. "De andre" blir satt opp mot det ny-industrialiserte vesten, som utgjør den foreløpige toppen i menneskelig utvikling, og som blir objektivisert og "vitenskapeliggjort" gjennom utviklingslæren. Blant skandinavias arkeologer ville man naturlig nok assosiere sin fortid med det "vestlige" eller det "ariske", det folk som hadde størst potensiale for fremskritt og utvikling. Konsekvensen ble at man for all del ville unngå koblinger med det samiske, eller skandinavias *"Uutviklete andre"* (Furset 1994:14-18).

I 1867 skilte Oluf Rygh ut den arktiske steinalder som noe kvalitativt forskjellig fra den sørskandinaviske steinalderen, både i form, materiale og utbredning. Materialet av skifer-gjenstander var etterhvert blitt så omfattende at det behøvde en nærmere gjennomgang. På dette tidspunkt var den sørskandinaviske steinalder veldefinert gjennom særlig Worsaaes arbeider, med en inndeling i eldre og yngre steinalder, hvorav sistnevnte epoke gjennom gjenstandsty-

per og megalittgravtyper ble stående som en standard for steinalder i Norden (Furset 1994:23-24). Den sørsøkandinaviske yngre steinalder representerte fastboende, jordbrukende og flintbrukende folk, mens den arktiske steinalder representerte et skiferbrukende fangstfolk i Nordskandinavia som han antok måtte være samenes forfedre med forbindelser østover, i Russland og Finland. Dermed introduseres en oppfatning om to steinalderkulturer, med to adskilte beboelsesområder.

I et bosetningshistorisk arbeid av Th. Winther, som forøvrig er et av de sjeldne forsøk som ble gjort på å syntetisere materialet fra Tromsø museum den første tida, "Om den såkaldte "Arktiske gruppe" af Stensager, med specielt hensyn til de i Tromsø Museum opbevarede", støtter han opp om O. Ryghs oppfatninger (O. S. Johansen 1978:37). Denne oppfatningen holder seg i all hovedsak som den dominerende blant arkeologer som beskjeftiget seg med dette materialet fram til 1909 (Furset 1994, I. Storli 1986:43, 1993a:11-13).

Både Ole Furset og Inger Storli vil forklare forhold som gjorde det nødvendig å tilskrive "den arktiske steinalderen" en samisk etnisitet fra slutten av 1860-tallet og fremover. Det faktum at Skandinavia bebos av to etniske grupper skapte problemer for datidas arkeologer når disse gruppens "forfedre" skulle spores tilbake i det arkeologiske kildematerialet (Storli 1993a: 7). Det at den sydsøkandinaviske steinalder fikk en så stor rolle som referansepunkt for steinalder, med de rike funnområdene i Danmark og det sydlige Sverige, gjorde det nødvendig å forklare bakgrunnen for et mer funnfattig Norge. Den sydsøkandinaviske steinalder med megalittgravene og indikasjoner på fastboende og jordbrukende samfunn på et så tidlig tidspunkt, ble også et vitnesbyrd om et relativt høyt utviklingsnivå, og i det nasjonalistiske klima som rådde i perioden var det vanskelig å godta at det samme ikke skulle gjelde for Norge (Furset 1994:36-37).

Ved å argumentere sterkt, og ofte på sviktende grunnlag, for at det sørsøkandinaviske materialet som man fant i Norge ikke lå vesentlig tilbake for det danske og sydsvenske materiale, og dermed identifisere sin egen forhistorie med det forholdsvis høytstående, kunne man skape en avstand til elementer som ikke passet i dette bildet. Den arktiske steinalder med sin tilknytning til samisk forhistorie ble dermed kontrastert til det sydsøkandinaviske, og gitt en utbredning i rom som tilsvarte det historisk kjente samiske bosetningsområdet. Den samiske

tilknytningen kunne samtidig forklare hvorfor en mer "primitiv" steinalder som ikke blir assosiert med bofasthet eller jordbruk eksisterer innenfor Norges grenser.

Dette styrkes ved at man antar sørlige forbindelseslinjer for den sydiskandinaviske steinalder, at man ser seg selv rotfestet i den europeiske kultursfære, mens den østlige tilknytningen blir vektlagt for den arktiske steinalderen. (Furset 1994:36-39) Dette synet på den arktiske steinalder og dens tilknytning til samisk forhistorie fikk konsekvenser for hva man så på som mulig i kulturell utvikling hos samene.

Dette kommer til uttrykk i kronologi og samfunnstypologi, hele tiden i kontrast til et større potensiale for utvikling i den sydiskandinaviske steinalderen, noe som også sees som uttrykk for nasjonalistiske og etnosentriske holdninger i arkeologien (Furset 1994, Storli 1993a). Kronologien for den arktiske steinalderen ble som en følge av dette uhyre lang. Arkeologer som Oluf Rygh og Oscar Montelius antar ut fra meget vage kriterier at samene brukte gjenstander av skifer nesten opp i deres samtid. Begge gir uttrykk for dette synet i publikasjoner utgitt tidlig på 1870-tallet. Dette synet ble alminnelig godtatt i arkeologiske fagmiljø, selv om denne vektleggingen av steingjenstander i argumentasjonen for en lang samisk steinalder er et brudd på det metodiske prinsipp om at det er introduksjonen av metall som definerer overgangen fra stein- til metallalder (Furset 1994:54-57, Storli 1993a:16-17).

Med A.W. Brøggers doktorgradsavhandling fra 1909, "Den arktiske steinalder i Norge", ble det tatt et oppgjør med tanken om at skifergjenstandene var rester etter en fortidig samisk befolkning. Argumentasjonen gikk blant annet ut på at skifergjenstander, assosiert med den "arktiske steinalder", var funnet sør for områder som historisk er kjent som sameland. Andre argumenter gikk ut på at siden elementer i "den arktiske steinalder", som keramikk og veideristninger, ikke var kjent innen samisk kultur, kunne dette heller ikke være en del av samisk forhistorie. Problemet ble "løst" ved å tilskrive "den arktiske steinalder" et ukjent forhistorisk østlig, "baltisk" folkeslag som etterhvert ble fortrent eller assimilert inn i den øvrige befolkningen. (Furset 1994: 62-74, Storli 1986).

Med dette blir altså den samiske tilknytning til den forhistoriske steinalderen brutt, men vektleggingen på det samiske som statisk, utviklet, blir styrket heller enn svekket. Samene slik

de var kjent i Brøggers samtid var for lite "utviklingsdyktig" til å ha røtter i noen kjent steinalderkultur, og "den arktisk-baltiske" steinalder ble nå sett på som et hinder i erkjennelse av en samisk steinalder.

Fra omkring 1912 og fremover blir steinalderen forklart i "funksjonalistiske" vendinger der ulikt materiale var uttrykk for forskjeller i naturmiljø. Tendensen mot å tilskrive det forskjellige materialet til ulike folk ble svekket, mens bildet av etnisk enhet innenfor nasjonalgrensene i steinalderen ble styrket. Samene ble definert ut som "urbefolkning" på den skandinaviske halvøy, de hadde ikke like lange (for)historiske røtter som majoritetsbefolkningen. (Furset 1994:76-90).

3.1.2. Jernalderforskning på nordnorsk materiale mellom 1874 og 1909

Som jeg tidligere har vært inne på, ble den historisk/antikvariske avdelingen for Tromsø Museum opprettet i 1874 med Th. Winther som den første bestyreren. Den "norske" jernalderen har hele tiden vært et prioritert område, særlig gjennom arbeidet med å registrere og kartlegge fornminner. De tre første bestyrerne på historisk/antikvarisk avdeling, som i tillegg til Winther var A. Horst og O.M. Nicolaisen, utførte alle omfattende befaringer. Alle var lærere med full jobb i skolen, men rakk likevel å befare store deler av Nord-Norge. Alle de tre første bestyrerne ved den historisk-antikvariske avdelingen i Tromsø konsentrerte seg nesten utelukkende om å spore opp gravhauger. Dette fikk konsekvenser for Horst, Winther og Nicolaisens befaringsstrategi, ved at områder hvor man ikke regnet med å finne gravhauger ikke ble undersøkt. Det var i praksis "norske" fornminner man var ute etter (Holm-Olsen 1989, Schanche, A. og Olsen, B. 1983).

En gjennomgang av nord-norsk jernalders forskningshistorie viser nesten uten unntak at det var jernaldergraver som var det interessante når det gjaldt forhistorien. Det kan se ut som fornlevning og gravhaug var synonymt med hverandre (Schanche og Olsen 1983:119). A. W. Brøgger kalte da også perioden 1870-1900 for gravhaugperioden i norsk arkeologi i en tale i 1929 (I.M. Holm-Olsen 1989:26). Det fremkommer av rapportene fra befaringsene til de tre

første avdelingsbestyrerne ved museet at man har valgt ut de områdene hvor sjansene for å finne "norske" fornminner ble beregnet for å være gode.

I en "etno-politisk kritikk av norsk arkeologi" har A. Schanche og B. Olsen blant annet pekt på at innlandet og de indre fjordområdene ble oversett (1983:119). Denne geografiske skjevhetens bakgrunn i holdninger hos Tromsø museums representanter kan illustreres med følgende sitat av O. M Nicolaissen: *"Af egentlige norske oldtidsminder har Finmarken kun faa at opvise. Gravhauger fra hedendommens dage forekommer kun yderst sjeldent; oldfund der med sikkerhed kan henføres til norsk kunst og haandtværk, er saare faa."* (1892:2). Nicolaissen sier også: *"jo mere man nærmer sig det yderste norden, desto sjeldnere bliver mindesmerkerne om fædrenes færd og liv, færre og færre oldfundene, som skulde opklare det tidsrum, hvorover historiske optegnelser ikke kaster tilstrækkeligt lys."* (1890:9).

De tre første bestyrerne registrerte i alt ca. 3500 gravhauger mellom 1874-1924, og i løpet av ca.30 år grov Nicolaissen ut rundt 800 av disse (Holm-Olsen 1989:24). Det var først og fremst kartlegging og innsamling av forhistorisk materiale som ble utført, og det ble sett som viktig å få en oversikt over de nord-norske fornminnene fra jernalderen, i og med at disse kunne *..yde et ikke ubetydeligt bidrag til Kundskaben om vort Lands arkæologiske Forhold"*. (Winther 1875:174, i Holm-Olsen 1989:20)

De forsøk som ble gjort på å syntetisere materialet viser nokså entydig at man var ute etter å framstille det norske. Winther argumenterte for at jernalderen ikke var begynnelsen på norsk bosetning i form av innvandring, men at funnfordelingen tydet på kontinuitet i befolkningen, med en omfattende jernaldersbosetning over hele det "norske" området fra jernalderens begynnelse (O.S. Johansen 1978:38).

3.1.3. Samisk jernalder utskilles

Bildet av den utrolig statiske og lite utviklingsdyktige samekulturen, som nærmest tviholder på sin steinaldertechnologi selv i historisk tid da metall både var kjent og tilgjengelig, ble et

hinder for erkjennelse av en (forhistorisk)samisk jernalder i siste halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet.

Inger Storli (1986:47) og Povl Simonsen (1982:552) anser handelsmann og "pionerarkeolog" A.G. Nordvis undersøkelser på Mortensnes i Varanger, som ble påbegynt i 1850, som begynnelsen av en rekke undersøkelser som tilslutt endte i konstitueringen av samisk jernalder som begrep. Boplassene på Kjelmøy i Sør-Varanger, Mestersanden først, siden også Makkholla, har stått sentralt i forbindelse med erkjennelsen av en samisk jernalder.

Oppdagelsen av eldre bosetning på Kjelmøy skjedde i forbindelse med bygging av en potetkjeller i 1861 og funnene, bl.a. keramikk og beingjenstander, ble innsendt til oldsaksamlingen i Oslo. Nordvi fant likhetstrekk mellom Kjelmøyfunnene og materiale han hadde funnet i gravene på Mortensnes, og at begge deler dreide seg om rester etter en fortidig samisk befolkning. Senere, i 1877, fikk Nordvi i oppdrag å foreta en utgravning på Kjelmøy (Olsen 1984:10).

Det fremgår likevel av kildene at Kjelmøymaterialet ikke ble regnet for å tilhøre jernalderen. O. Rygh anså Kjelmøymaterialet for å tilhøre samme gruppe som materialet i "den arktiske steinalderen" (Furset 1994:33), og O.M Nicolaisen sier eksplisitt om Kjelmøy :"*Paa øen er fundet flere oldsager fra lappisk fortid*" og disse er av..*"høi ælde, og deres brug forudsætter enten fuldstændigt ubekjendtskab til eller fuldkommen mangel paa jern."*(1892:10)

Etter å ha mottatt opplysninger om Kjelmøyboplassen av legen og amatørarkeologen A. B Wessel fattet etnografiprofessor Ole Solberg interesse for materialet, og foretok betydelige utgravninger der i 1907, 1908, 1910 og 1931 (Olsen 1984:10, Simonsen 1982:553). I 1909 utkom også Ole Solbergs "Eisenzeitfunde aus Ost-Finnmarken", hvor det samlede Kjelmøymaterialet ble behandlet for å forsøke å belyse hvorvidt det dreide seg om forhistorisk samisk bosetning. Disse utgravningene var viktige i forbindelse med erkjennelsen av bruk av jern i samisk forhistorie, samt at man skulle kunne skille ut en samisk jernalder fra en norsk, eller germansk, jernalder (Furset 1994, Olsen 1984, 1991, Simonsen 1982, Storli 1986).

Konklusjonen blir at materialet er tilhørende en forhistorisk samisk befolkning, fra en periode der stein ikke lenger er sentral i teknologien, men der jern hadde kommet til. Dateringen settes til 8-900-tallet e.Kr., ifølge B. Olsen hovedsakelig på grunn av koblingen mellom Kjelmøymaterialet og gravgods i Mortensnesgraver. Der var metallgjenstander funnet som typologisk lot seg tidsbestemme til denne perioden (1991:68-69).

Det er interessant at etnografen O. Solberg tar et oppgjør med det metodisk tvilsomme i at elementer av steinteknologi skulle være en hindring for å kunne utskille en jernalder, noe som jo hadde vært et poeng for arkeologer som beskjeftiget seg med "den arktiske steinalder" (Furset 1994:64).

3.1.4. Nasjonalismen og jernaldern i Nord-Norge

Bjørnar Olsen og Audhild Schanche har pekt på trekk i den nasjonalistiske ideologien i Norge på 1800-tallet og "behovet" for nasjonal selvhevdelse, som forklaring på den svake stillingen det samiske fikk fra arkeologien blir representert ved Tromsø Museum, til den samiske jernalderen først blir påvist. Som nevnt var det i denne perioden viktig å påvise den nasjonale karakter i den norske forhistorie ved å kontrastere den med det utenlandske. Samtidig var det viktig for norske arkeologer å understreke kulturfellesskap med det vesteuropeiske folk, som hørte inn under de siviliserte og utviklingsdyktige folkeslag (Schanche og Olsen 1983:118, B. Olsen 1986:33).

Det samiske blir her et forstyrrende element som krever en annen forklaring ut fra helt andre kriterier enn de som gjaldt for det norske. Med støtte i kultur-evolusjonistisk teori kunne man dele "oss" og "de andre" i to forskjellige system av historieforståelse. Dette er basert på skillet mellom den dynamiske vest-europeiske kultur som har gjennomgått alle stadier i utvikling, og de uutviklede, statiske "andre" (Olsen 1986: 31-32). Det norske folk blir dermed utstyrt med en historisk bakgrunn, et tilfelle for historikere og arkeologer, mens samene er etnografenes domene (Ibid.:32).

For norske arkeologer var det om å gjøre å fremstille jernalderen i Norge som noe særegent, som til og med overgikk det øvrige skandinaviske materialet. Man fremhevet "*Det norske*

folkets individualitet" og "*nasjonale identitet*" (Schanche & Olsen 1983). Særlig viktig i dette henseende var vikingskipsgravene, særlig funnet av Osebergskipet i 1904. I tida rundt unionsoppløsningen med Sverige ønsket mange av datidas arkeologer og historikere å gjenreise den norske kulturarv (op.cit.:118).

Det var liten uenighet om at jernalderens befolkning var "norsk" (Furset 1994: 32). Dermed var kanskje jernaldermaterialet et tryggere materiale å forholde seg til for datidas norske arkeologer enn f.eks. "den arktiske steinalderen", siden man slapp å ta hensyn til noen "andre", og rolig gå ut fra en rasemessig enhet i jernalder innenfor Norges grenser. Dette fører til at jernalderarkeologien i Nord-Norge fra første stund blir en arkeologi om det norske, der det samiske blir utelatt eller oversett.

3.1.5. Hellegropene og synet på nord-norsk forhistorie

I 1868, omtrent samtidig med at den arktiske steinalder blir tilskrevet samene, blir hellegropene første gang undersøkt, og siden omtalt i et arkeologisk forum. Da Karl Pettersen gjorde sin undersøkelse på Arnøya i Nord-Troms var det ennå ikke opprettet et museum i Nord-Norge med representanter for fornminnegranskingen i Norge. Opplysningene ble tatt med i Nicolaysens tillegg til "Norske fornlevninger" i 1869 og i årsberetningen til "Foreningen til Norske Fortidsmindemerkers bevaring" for 1868. Hellegropenes beskrivelse og den tolkning de ble gitt står lenge kun referert, uimotsagt og uten å bli kommentert. Men den etniske tilskrivelsen var allerede gitt, og kombinasjonen med den lave prioriteten det nordlige Nord-Norge hadde innen arkeologien, samt at man ikke kjente "oldsager" som kunne knyttes til hellegropene, må være en forklaring på hvorfor dette fornminnet ikke virket fristende for datidas arkeologer.

I 1889, med O.M Nicolaisens "Undersøgelser i Tromsø og Finmarkens Amter", blir hellegropene igjen lagt merke til, og denne gang av en offisiell representant for fortidsminnegranskingen i Norge. Nicolaisen går imot tolkningen av hellegropene som samiske fortidsminner og hevder ut fra egne undersøkelser at det dreier seg om graver, noe jo K. Pettersen hadde benektet.

I Nicolaissens tolkninger kan man finne igjen det nasjonalistiske og kulturevolusjonistiske tankegodset som er skissert opp i forbindelse med synet på "den arktiske steinalder" og jernalderen. At det dreier seg om graver mener Nicolaissen bevist utfra formlikhet med gravkammer i en gravhaug, og av dette slutter han at hellegropene er en norsk gravtype.

Han understreker at denne koblingen til norsk jernalder foreløpig bare er en gjetning, men argumenterer likevel med at :*"Som bekjendt, vandt kristendommen indgang her nord først en rum tid, efter den var indført i landets sydligere egne, og folket her vedblev at begrave sine døde paa hedensk vis, men optog lidt etter lidt af den gravform, som alt var i brug sydpaa."* (Nicolaissen 1890:3)

I en konkluderende kommentar i befaringsrapporten for sesongen 1889, trakk Nicolaissen i tvil den grensen i "norsk" bosetning som man så i forbindelse med utbredelsen av gravhauger. Dette skillet var ikke så skarpt, koloniseringen av Nord-Troms og Finnmark måtte ha tatt til før historisk tids begynnelse, i vikingtid/tidlig middelalder (1889:10). I den sammenheng kunne hellegropene være det manglende norske fornminnet i områdene nord for Tromsø, som viser de første nordmenn som koloniserer området.

Imidlertid ser det ikke ut til at Nicolaissen fant støtte for sin hypotese to år senere, da Øst-Finnmark ble undersøkt i 1891. Han treffer nemlig på hellegroper helt øst i Finnmark, både i Tana, Vardø og Vadsø, og om disse områdene sier han: *"Det er ikke sandsynligt, at nogen norsk bebyggelse har fundet sted her i hedningetiden."* (1892:4) Nicolaissen vil likevel ikke gå helt bort fra at den norske innvandring skjedde før 1300-tallet: *"Forekomsten af gravhauger, om end kun enkeltvis, opførelsen af en kirke i Vardø allerede 1307, norsk bebyggelse i hedningetiden af Haalogaland ligetil nordgrensen af det nuværende Tromsø amt tæt ved Finmarkens sydgrænse, synes at tyde paa en tidligere norsk indvandring."* (1892:2)

Hellegropene assosieres ikke lenger med det norske, noe som kanskje har sammenheng med mangelen på funnmateriale i hellegropene som Nicolaissen grov ut. I tillegg viste det seg at forekomsten av hellegropene omfattet hele Nord-Troms- og Finnmarkskysten, noe som ikke passet inn i bildet av hellegropene som et slags overgangsfenomen hos hedenske nordmenn i slutten av vikingtid.

Bildet av oldtidsfunn man kunne forvente å finne i Nord-Troms/Finmark kan illustreres med at blant de "*faatallige oldfund*" som man kjente var det stort sett skifergjenstander som med .."*undtagelse nær fundne paa fastlandet og sandsynlivis har været brugte af det lappiske folk, der som nomader streifede om paa fjeldvidderne og i dalene.*" (Nicolaisen 1890:9)

Ved at dette området assosieres med "den arktiske steinalder", blir det plassert innenfor det primitive "uutviklede andre". Den lave funnfrekvensen er naturlig som følge av det omflakkende livet disse "andre" levde. Sameland blir derfor definert ut som "jernalderland" ettersom "norske" jernalderforminner som gravhauger og oldsaker mangler. Samene selv knyttes bare til jernbruk i historisk tid, da de endelig gjorde seg ferdig med steinalderen.

Det lot seg ikke gjøre å plassere hellegrupene innenfor den norske jernalderen, kanskje fordi de til tross for Nicolaisens koblinger til norrøn gravskikk ikke hadde den viktige gravhaugen. Som nevnt var gravhaugen helt sentral i bildet man hadde av jernalderen på dette tidspunktet, med et helt sett av forestillinger om hvilken type samfunn gravhaugen var et uttrykk for. B. Olsen sier det slik:..*"when Scandinavian archaeologists are dealing with, for instance, the period A.D 0-800, they are by definition dealing with the Iron Age and chiefdom-type farming societies."* (1986:32) Som epistemologisk system utelukker kultur-evolusjonismen det som ikke passer, og derfor er jernalderarkeologi ikke forenlig med arkeologisk forskning på samisk forhistorie i den samme kronologiske perioden. Forskning på samiske samfunn ble derfor et felt for etnografien, ikke arkeologien (op.cit.:32-33).

Hellegrupene ble umulig å plassere innenfor rammen av jernalderen fordi de ikke oppfylte de kriterier for et jernalderforminne som var skapt, samtidig som de var lokalisert nord og øst for det vedtatt norske jernalderområdet. Hellegrupene var ikke lenger betraktet som et samisk forminne heller, så de falt utenfor alle referanserammer datidas arkeologi råde over.

Hellegrupene ble heller ikke nevnt av arkeologer etter O. Ryghs "Faste fornlevninger i Tromsø stift"(1901). Amund Hellands historisk/topografiske oversiktsverk over Finnmark refererer til hellegrupene som var registrert av Nicolaisen og oppført i Ryghs oversikt over forminner i Nord-Norge (Helland 1906). Til tross for at Nummedal og Gjessing grov ut en hellegrup i 1928, ble ikke fornminnet verdiget mer enn ett avsnitt i en rapport som i første

rekke gjaldt registrering av steinalderlokaliteter. Hellegropene var ikke objekt for forskning før på 1960-tallet, og ikke egentlig gjenoppdaget som eget fornminne før rundt 1980. Hellegropenes "skjebne" kan ses som en parallell til måten den samiske kultur forsvant i jernalderarkeologien; de lot seg ikke innpasse i noen av de vedtatte forestillingene som fantes om forhistorien i relasjon til samene.

3.2. Perioden 1951 til ca.1980

Da Povl Simonsen overtok jobben som bestyrer for arkeologisk avdeling I 1951, ble arbeidet med befaringer for museet intensivert. Han foretok ganske snart nyregistreringer i en rekke kommuner, i tillegg til vanlige befaringer og reiser til forskjellige områder i Nord-Norge. Han registrerer systematisk hver kommune han befærer, inspirert av registreringer av Per Fett på Vestlandet (I.M.Holm-Olsen 1989:30). I 1964 blir arbeidet med Økonomisk kartverk startet med systematiske registreringer av fornminner over hele landet. Povl Simonsen videreførte derfor ikke sitt registreringsprogram. Det var under Simonsen at hellegropene igjen ble gjenstand for forskning. Historikeren Håvard Dahl Bratrein gjennomførte de første registreringene av hellegroper siden Nicolaisens. Hans registreringer skjedde i forbindelse med omfattende "kirketuftbefaringer" han gjorde på slutten av 60-tallet. Andre fornminner som gammetufter, graver og "russegraver" blir også tatt med. Navnet "russegraver" er en benevnelse som lokalbefolkningen ofte bruker om hellegropene, og det fremgår av befaringsrapporter at Bratrein anså "russegraver" som graver av en til da ukjent type. Interessant er også opplysningen en av hans informanter gir, om at gravene var brukt til å smelte selsspekk i (H.D Bratrein Befaringsrapport, Skjervøy p.g.d. 1966).

Gjenoppgagelsen av hellegropene i sammenheng med utforskningen av samisk forhistorie skjer i det tidsrommet hvor samisk "kulturgjenreisning" for alvor begynner å ta av (sml. Eriksen & Niemi 1981:349-350). Den nye oppmerksomheten som blir rettet mot hellegropene av Simonsen utover 70-tallet kan ses som resultat av et generelt klimaskifte i holdninger når det gjelder tilnærming til samisk forhistorie. Simonsen publiserer flere arbeider som omhandler samisk forhistorie fra slutten av 50-tallet og utover 60-tallet, hvor oppstilling av en kronologi over den samiske jernalderen er en viktig del (sml. Simonsen 1959, 1960, 1967, 1969). En

helhetlig fremstilling av denne kronologien over samisk jernalder finnes i "Veidemann på Nordkalotten" fra 1982, hvor hellegropene er tatt med (1982:576). Gjenoppdagelsen av hellegropene kan ses som resultat av arbeidet med å stille opp en kronologi som dekker jernalderen kronologisk, og sameland geografisk. Ifølge Simonsen er hellegropene en variant av Varangergravene av Mortensnестype, der forskjellene kun beror på ulike topografiske forhold mellom nordsiden av Varangerfjord og kysten vestover til Nord-Troms (1978:14, 1982:576).

Han mener dette til tross for at det ikke ble funnet gravmateriale i noen av de hellegropene som ble gravet ut på første halvdel av 70-tallet. I følge Simonsens kronologi over den samiske jernalderen er gravene på Mortensnes og hellegropene datert til "Mortensnesperioden", fra ca.700 e.Kr. til 1100 e.Kr. Han tolker altså hellegropene som graver, i likhet med O.M. Nicolaissen (Holm-Olsen 1985, Reymert 1980, Simonsen 1982). I denne kronologien er altså hellegropene leddet som knytter Øst-Finnmark sammen med Nord-Troms.

3.3. Perioden etter ca.1980.

I Per Kyrre Reymerts magistergradsavhandling fra 1980, som tar for seg arkeologi og etnisitet, utgjør graver en viktig klidekategori. Hellegropene inkluderes ikke i gravmaterialet hans. Årsaken er at han tviler på at det virkelig dreier seg om graver (Reymert 1980:82-84). Ifølge Reymert hadde ØK-registreringene, samt de til da utgravde hellegropene, vist at det sannsynligvis dreier seg om en "ny" fortidsminnekategori, som han ikke vil tilskrive noe etnisk opphav (Ibid.:82-84). Fem hellegroper ble utgravd på 70-tallet; en ved Gamvik, to ved Mehamn, en i Snefjord og en i Skarvfjordhamn, alle i Finnmark. Ingen av utgravningene ga daterbare gjenstandsfunn, og i første omgang ble heller ikke trekull funnet i hellegropene C-14-datert (Holm-Olsen 1985, Simonsen 1982). Simonsen tolker trekullforekomstene inne i hellegropene som rester etter seremonier i forbindelse med begravelsen (Simonsen 1982:576-577). I "Fortidsminner nord for polarsirkelen" stiller imidlertid Simonsen seg tvilende til sin gamle tolkning (Simonsen 1989:132-33).

ØK-registreringene var en viktig faktor i "gjenoppdagelsen" av hellegrøpene. H.D Bratreins kirketuftsregistreringer gjorde registranter for Økonomisk kartverk klar over fornminnet, og stadig flere ble registrert. Samtidig ga ikke utgravninger klart grunnlag for å hevde at det virkelig dreier seg om graver. Inger Marie Holm-Olsen foretok utgravning av to hellegrøper i Årviksand i Nord-Troms i 1982. Hun fikk datert trekull fra hellegrøpene som ble gravet i Gamvik og Skarvfjordhamn i Finnmark, i tillegg til de to hun selv undersøkte. På bakgrunn av dette støttet hun Reymerts konklusjon om at det sannsynligvis ikke dreier seg om graver. Men hun leverte ikke tolkningsforslag av fornminnet utover dette (I.M. Holm-Olsen 1985: 70).

I en artikkel fra 1986 tar hun for seg Nord-Tromsregionen, og forsøker å vurdere Økonomisk kartverks "nytteverdi" som middel til å kartlegge bosetningshistorien i undersøkelsesområdet. Kommunene Skjervøy, Kvænangen, Lyngen, Storfjord, Kåfjord og Nordreisa var nærmest ukjent land hva forhistorie angår før befaringene for økonomisk kartverk kom igang i regionen, d.v.s mellom 1978 og 1983 (I.M Holm-Olsen 1986:65). I tillegg til at kjente fornminnekategorier som steinaldertufter ble funnet i rikt monn, bidrog befaringene til å gjøre nye typer fornminner kjent.

Hellegrøper ble fremhevet som eksempel på nettopp dette. Samtidig viser dateringer at dette er den eneste fornminnetypen fra jernalderen som er vanlig i regionen (op.cit.:1986). Til tross for at hun påviste dette, mente hun at hellegrøpene ikke kunne gi særlig mye informasjon om forhistorien i området, så lenge fornminnets funksjon og andre samtidige fornminner ikke var kjent (op.cit.:75).

I forbindelse med veiutbygging foretok Reidun L. Andreassen utgravninger i Indre Molvik i 1985, og i Ytre Molvik i 1986, begge i Måsøy k. Prosjektet innbefattet også undersøkelsen av en hellegrøp på hver av lokalitetene. På bakgrunn av utgravningsresultatene støtter hun antagelsen om at det ikke dreier seg om en grav. Hun bemerker også at hellegrøpene ikke gir et homogent inntrykk, da utgravninger viser betraktelig variasjon i konstruksjon, fra typisk hellekistekonstruksjon til en ganske enkel trekullfylt grøp i strandterasse. Utover at hun støtter Holm-Olsen i at verken funn eller konstruksjonen gir tilstrekkelig grunnlag til å si noe om funksjon, leveres ikke forslag på hva fornminnet måtte representere i en videre sosial kontekst

(Andreassen 1986:36, 1987:67-72). I et lokalhistorisk verk fra 1989 inkluderer H. D. Bratrein hellegrøpene (med betegnelsen "kanthellegraver") i sitt materiale, og regner dem som samiske (Bratrein 1989:154,170).

Første fase i Simonsens kronologi over samisk jernalder, Kjelmøyfasen som han daterte fra ca. 100 til ca 700 e.Kr ble på midten av 80-tallet datert til før Kr.f (Olsen 1984). Samtidig blir det klart at hellegrøpene ikke er graver lik de man finner på Mortensnes. Dermed faller både den kronologiske og geografiske sammenhengen i Simonsens kronologi. I store deler av Nord-Norge får man da en "funntom periode" (sml. Storli 1986). Arbeidet med hellegrøpene etter dette får preg av å være del av en søken etter det som kjennetegner "den funntomme perioden". Sagt på spissen: man ønsker å fylle hullene som erkjennelsen av denne perioden har etterlatt i oppfattelsen av de kronologiske sekvensene fra Kr.f til middelalderen i Nord-Troms/Finnmark. På nyåret 1990 igangsatte Kjersti Schanche et prosjekt som ble kalt "Nord-Norge i perioden Kr.f. til 1000 e.Kr. Kildekritisk studium av funntomme områder og nye fornminnetyper."

I den tida prosjektet pågikk, ble hellegrøpene viet stor oppmerksomhet i egenskap av å være "den funntomme periodes" vanligste fornminne i områdene hvor denne epokebetegnelsen blir brukt. Lokaliteter som ble antatt å tilhøre "den funntomme perioden" ble befart, og i den sammenheng foretok hun utgravninger på et felt av hellegrøper på Arnøya i Nord-Troms (K.Schanche 1992:7). Hun gir de første forslag på hva fornminnet kan ha vært brukt til, samtidig som hun prøver å sette hellegrøpene og andre fornminner inn i et større samfunns- og bosetningshistorisk perspektiv. I. Storli har også satt hellegrøpene i sammenheng med en generell skisse av sosiale forhold i jernalderen i Vest-Finnmark i et upublisert manuskript. Dette skal jeg komme nærmere inn på senere i avhandlingen.

De to største utgravningsprosjektene i Finnmark de senere årene: Slettnesprosjektet på Sørøya (foreløpig avsluttet 1993) og FATIMA prosjektet (Fastlandsforbindelse Til Magerøya, avsluttet 1994) har innbefattet utgravninger av hellegrøper. Deler av Slettnesmaterialet er publisert/under publisering, og det samme er tilfelle med FATIMA-materialet. Både publiserte og upubliserte resultater fra de to prosjektene vil utgjøre en del av mitt analysemateriale (kap.4).

3.4. Oppsummering

Karl Pettersen beskriver hellegrøper allerede i 1868, og gir tolkninger omkring både funksjon og etnisk opphav. Hellegrøpene blir også undersøkt og beskrevet av O.M Nicolaissen i 1890-årene. Hellegrøpene er så å si glemt frem til 1960 og 70-tallet, da de på ny blir registrert og undersøkt av arkeologer.

Oppfatninger om samisk forhistorie i arkeologisk forskning blir i stor grad styrt av de nasjonalistiske strømningene i skandinavisk arkeologi, og det samiske blir sett på som et negativt og tilbakestående element i forhistorien såvel som i samtiden. Den såkalte arktiske steinalderen knyttes til samene, og fra ca. 1870-tallet anses denne å vare gjennom perioden som tilsvarer jernalder i Sør-Skandinavia.

Jernalderforskning i Nord-Norge var fra første stund konsentrert om å spore tilbake til den norske forhistorien, mens den samiske ble utelatt eller oversett. Som en konsekvens av det nasjonalistiske og kultur-evolusjonistiske tankegodset som var representert i jernalderarkeologien ble hellegrøpene umulig å assosiere med det norske, og dermed ikke interessante i arkeologisk sammenheng. Dette vedvarer helt til 1909, da en samisk jernalder skilles ut med Solbergs Kjelmøy undersøkelser.

Hellegrøpene er glemt eller oversett som arkeologisk fornminne fra begynnelsen av 1900-tallet til 1970-tallet. Hellegrøpene blir gjenoppdaget og assosiert med samisk jernalder på 70-tallet. Den nye fokusen som blir satt på dette fornminnet må ses i sammenheng med et skifte i tilnæringsmåter til norrønt og samisk som etniske kategorier i forhistorien, som blir vanlig i løpet av 70- og 80-tallet. Dette kommer jeg nærmere tilbake til senere i avhandlingen, med modeller som eksemplifiserer dette.

KAPITTEL 4. DET ARKEOLOGISKE KILDEMATERIALET

I dette kapitlet gir jeg en fremstilling av de registrerte hellegroper som jeg har fått oversikt over. Ut fra dette gir jeg en analyse av distribusjonsmønsteret til hellegroplokaltetene. Det gis også en samlet fremstilling av resultatene fra hellegroper som er arkeologisk undersøkt, for å plassere hellegroperne i tid.

En etnografisk analogi som her blir benyttet i sammenheng med tolkningen av hellegroperne har blitt brukt i flere arkeologiske publikasjoner på 1990-tallet (se K. Schanche 1992, Jørgensen 1994). Det gjelder en beretning fra Kvitsjøområdet fra 1500-tallet. Denne beretningen skal også tas med her, men i tillegg vil andre etnografiske kilder vurderes. Arkeologiske analogier finnes i tillegg, og disse gir jeg også en vurdering. I tillegg foreligger resultater fra jordprøver som er analysert ved IMR, Universitetet i Tromsø, som kan styrke funksjonstolkningen. Denne vil fremsettes som en konklusjon på bakgrunn av undersøkelser og resultat.

4.1. Registrerte og undersøkte hellegroper

Av registrerte hellegroper er størstedelen av materialet jeg har skaffet oversikt over fra Økonomisk kartverk. Andre kulturminnebefaringer, som for eksempel Håvard Dahl Bratrens kirketuftbefaringer, er også benyttet. Disse ligger i topografisk arkiv, Tromsø Museum. I all hovedsak er det ØK-registreringene og topografisk arkiv som er benyttet. Det meste av arkivmaterialet er lagt inn på databasen SIFT(Søking I Fri Tekst). I arbeidet med å systematisere registrerte hellegroper er det enkelte vanskeligheter. Disse vil jeg gjøre rede for nedenfor. En opplagt begrensning er det faktum at en komplett oversikt over hellegroper bare ville vært mulig med en totalbefart kystlinje i hele Nord-Troms/Finnmark. Andre skyldes uklarheter i arkivmaterialet. I tolkning av registreringer hvor fornminnets art ikke anføres med en kjent benevnelse og fornminnebeskrivelse ikke gir et klart inntrykk av hva det dreier seg om, må skjønn benyttes med de usikkerhetsmomentene det innebærer.

En annen kildekategori er de utgravde hellegrupene, eller utgravningsrapporter. Endel resultater er tilgjengelig i publikasjoner, andre er hentet fra topografisk arkiv, Tromsø Museum. Jeg har også fått benytte meg av resultater fra Slettnesprosjektet og FATIMA-prosjektet som ikke har blitt publisert ennå.

4.1.1. Økonomisk kartverk

Kulturminnebefaringer foretatt i forbindelse med, og etter de retningslinjer som gjelder for Økonomisk kartverk, er foretatt i Nord-Troms og Finnmark. Imidlertid er det stor regional forskjell på hvor godt registreringene er gjennomført. Det er forskjell mellom kommunene i en slik grad at enkelte kommuner ikke er ØK-registrert i det hele tatt, mens andre er bortimot totalregistrert. I Finnmark er for eksempel bare omkring 14% av fylket ØK-registrert (R.L.Andreassen, Pers.Med. 20.03.95). Det er flere grunner til at økonomisk kartverk ikke kan sies å være gjennomført i samsvar med intensjonene; d.v.s totalregistrering av fredete fornminner i alle kommuner. Det økonomiske aspektet har vært viktig når registreringene skulle gjennomføres og statlige bevilgninger har ikke finansiert en intensiv registrering overalt. Kommunal økonomi har som regel vært bestemmende når det gjaldt kvaliteten på registreringene (Holm-Olsen 1981:29-30).

Gjennomføringen av ØK-registreringene har ført til anerkjennelse av en rekke nye fornminnetyper som ved oppstarten av prosjektet ikke var allment kjent i det arkeologiske fagmiljøet, og dermed ikke for registrantene. Forutsetningene for registrantene har vært tidligere arkeologisk kjennskap til regionen, opplysninger fra lokalbefolkningen og forkunnskap om fornminners lokalisering i landskapet. (I.M.Holm-Olsen 1986:67-69). Som jeg tidligere har vært inne på(kap. 3) er nettopp hellegrupene et fornminne som ØK-registreringene har bidratt sterkt til å gjøre kjent. For enkelte kommuner i Finnmark er det gjort registreringer etter retningslinjene for Økonomisk kartverk siden slutten av 60 og begynnelsen av 70-tallet. I Nord-Troms startet ØK-registreringene i 1978, med unntak av Karlsøy som er registrert etter retningslinjene for Økonomisk kartverk i forbindelse med det tverrvitenskapelige Helgøy prosjektet. I tillegg er Karlsøy og omegn grundig befart av Håvard Dahl Bratrein. Hans rapporter befinner seg på topografisk arkiv, Tromsø Museum.

Som et generelt inntrykk av disse registreringene, med spesielt henblikk på hellegroper, kan man si at de jevnt over gir et klarere uttrykk for dette spesielle fornminnet etter ca. 1980. En gjennomgang av ØK-arkivet på Tromsø Museum, d.v.s de originale registreringsskjemaene, og opplysninger i topografisk arkiv viste seg å være nødvendig. Dette måtte komme som et tillegg til opplysninger hentet fra SIFT-databasen. Det ble etterhvert klart at endel av opplysningene på SIFT ikke var fullstendige, at de måtte sjekkes i arkivene eller at enkelte registreringer manglet helt. Tolkning av registreringer ble vanskeliggjort av at man ikke har hatt en fellesbetegnelse for fornminnet hellegrop som registrantene har kunnet bruke konsekvent. I mange tilfeller er det bare beskrivelsen av fornminnet som gir grunn til å tro at det dreier seg om en hellegrop.

De mest brukte betegnelsene på hellegropene har vært: hellekistegrav, hellegrav, grav, grop, forsenkning, kanthellegrav, strandmarksgrav, russegrav, samt en rekke varianter av disse. Der hvor fornminnebeskrivelsen har vært fullstendig og detaljert er det likevel relativt lett å avgjøre hvorvidt det er hellegroper som beskrives, da denne fornminnetypen har et karakteristisk utseende og er forholdsvis lett å kjenne igjen. I denne sammenhengen spiller områdebeskrivelsen stor rolle; om det gis opplysninger om høyde over havet/avstand fra sjøen og generelle beskrivelser av terrengets art. Likevel vil ikke alle hellegropene kunne finnes ved et arkivstudium alene. Endel av registreringene gir for få opplysninger til at de kan inkluderes i mitt materiale uten nye befaringer. En annen grunn er at uansett hvilke kriterier jeg stiller for å bedømme et fornminne som hellegrop på bakgrunn av mer eller mindre detaljerte opplysninger som er gitt i registreringene, vil jeg ikke kunne garantere at mine fortolkninger er riktige.

Likevel; all den tid benevnelsen/beskrivelsen av fornminnet/terrenget ligger innenfor visse rammer vil disse tas med i mitt materiale som hellegroper. Disse rammene er kort beskrevet slik: størrelse av selve forsenkningen bør ligge mellom 1- 4 m l. x 0,5-2m b. og dybden bør være fra 0,2-3 m-1 m. Forsenkningene bør være lokalisert i slett terreng i eller i nærheten av strandsonen, og ikke i rullesteinsvoller eller ur bestående av skiferheller. Med visse forbehold vil jeg hevde at de aller fleste registreringene jeg har funnet frem til virkelig beskriver hellegroper.

4.1.2. Andre kulturminneregistreringer

Eksempel på kulturminneregistreringer utenom Økonomisk kartverk, er de før omtalte kirketuftbefaringene til Håvard Dahl Bratrein. I tillegg kommer en rekke befaringsreiser i Nord-Troms og Finnmark han har foretatt i forbindelse med annen kulturhistorisk forskning. Opplysningene finnes på topografisk arkiv, men det var også nødvendig å kontakte Håvard Dahl Bratrein personlig for en fullstendig oversikt over hellegroper i Karlsøy regionen som han hadde skaffet oversikt over i forbindelse med forberedelsene til lokalhistorieverket for Karlsøy k. (Bratrein 1989:153-54, pers.med. 07.03.95). Andre kilder har vært publiserte kulturminneregistreringer som f.eks. "*Rapport fra kulturminneregistering, LNG-terminal i Nord-Norge*" av Andreassen og Mydske (1984), hvor opplysninger om hellegroper er tatt med. K. Schanches "*Den funntomme perioden.*" korrigerer ØK-registreringene på lokaliteten Nygård på Arnøya, og rapporten fra Slettnesprosjektet (1993) har også med opplysninger om hellegroper som ikke har vært registrert tidligere. Det synes likevel klart at ikke alle kjente hellegroper har blitt innberettet til Tromsø Museums arkiver.

En oversikt over registrerte hellegroper må begrenses et sted, og grensen bør settes ved at kildene må være lett tilgjengelig, enten i arkivene på Tromsø Museum, eller i form av publikasjoner. Unntakene er opplysninger skaffet til veie av H. D. Bratrein, Tromsø Museum om hellegroper i Darup, Hasvik k., Rosmålrika, Loppa k. og Hamningberg, Båtsfjord k. som ikke er innrapportert i top. ark. ennå. Befaringer i forbindelse med et prosjekt på Omgang i Gamvik k. har også nettopp medført at 6 nye hellegroper er registrert, og dette er ikke tilgjengelig som rapport når dette skrives. Opplysningene inkluderes likevel. De kan stå som en "bekreftelse" på hva R. L. Andreassen kalte det mest generelle trekk ved hellegroperne, nemlig at de finnes i "hver vik" oppover Finnmarkskysten, og at stadig nye lokaliteter registreres (pers.med. 20.03.95)

4.1.3. Undersøkte hellegroper

Det er ganske mange hellegroper som er undersøkt arkeologisk, og hvor resultatene er tilgjengelig i form av utgravningsrapporter og/eller i publikasjoner. Undersøkelsene foretatt på hellegroper før 1970, d.v.s. de tidligere beskrevne utgravningene til K. Pettersen, O.M.

Nicolaissen og Gjessing/Nummedal, blir ikke gjentatt her. De arkeologiske undersøkelsene av hellegrøper startet med utgravningene på 70-tallet: Hopseidet (1 grop) og Mehann(2) i Gamvik k., i Skarvfjordhamn(1) i Hammerfest k. og i Snøfjord(1) i Måsøy k. I løpet av 80-tallet ble ytterligere 4 hellegrøper undersøkt. I Skjervøy k. ble to hellegrøper undersøkt, begge i Årviksand (Holm-Olsen 1985). Det ble undersøkt to hellegrøper i Måsøy k., henholdsvis i Indre og Ytre Molvik (Andreassen 1986, 1988). I forbindelse med K. Schanches prosjekt "*Den funntomme perioden.*" ble 11 hellegrøper undersøkt tidlig på 90-tallet, hvorav en ble totalutgravet (1992:23). I forbindelse med Slettnesprosjektet ble 3 hellegrøper undersøkt (I. Storli, u.å.). Det ble utført utgravninger i til sammen 9 hellegrøper i forbindelse med FATIMA-prosjektet. Det vil si at det samlede antall undersøkte hellegrøper nå er 31. I tillegg ble to hellegrøper utgravd på Kvitnes i Skjervøy k. i 1991 (fig. 1 og 2), men det foreligger ikke rapport eller dateringer fra disse. Systematiske utgravninger av hellegrøper har gitt mer informasjon om konstruksjonsdetaljer. Særlig har utgravningene vist at de trekk man knyttet til hellegrøpene som ledet til gravtolkningen, d.v.s. *hellekisten* ikke er en så vanlig konstruksjonsdetalj som tidligere antatt. Utgravningene tyder heller på stor variasjon (I.M. Holm-Olsen 1985, R.L. Andreassen: 1986,88, K. Schanche 1992).

Fig. 1. Hellegrøp i nordvest. Kvitnes Skjervøy k.

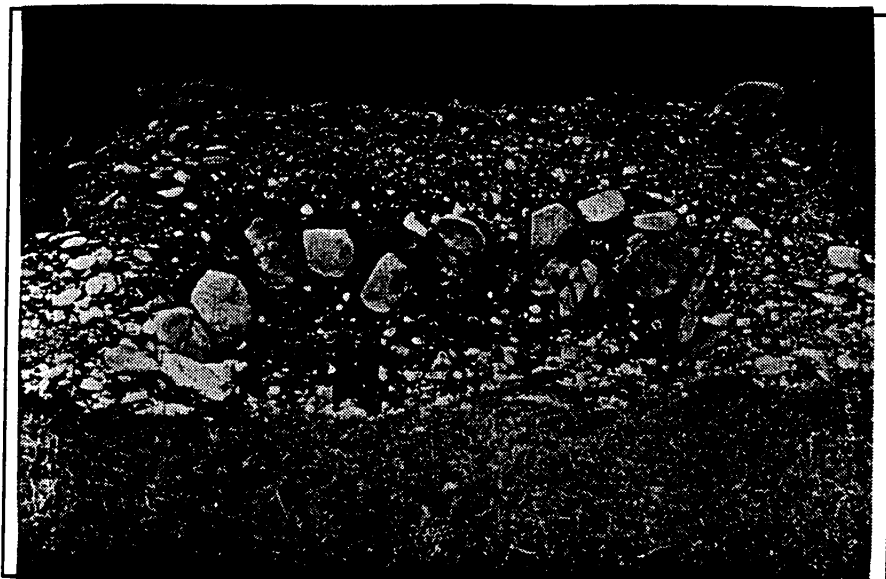

Fig. 2. Hellegrøp i sørøst. Kvitnes, Skjervøy k.

Når det gjelder de undersøkte hellegrøpenes beliggenhet kan det sies at de ligger nær sjøen: på Nygård, Skjervøy k., lå 7 av 11 undersøkte hellegrøper mellom 4 og 5 m.o.h., en lå høyere (7,5 m.o.h) og to lå lavere (Schanche 1992:57-59). De undersøkte hellegrøpene i forbindelse med FATIMA - prosjektet (9 stk.) lå alle mellom 4 og 5 m.o.h. (Thommesen: under publisering).

Av de 31 undersøkte hellegrøpene er det et fåtall som er totalutgravet; i mange tilfeller er det snakk om sjakter eller prøvestikk. Detaljer av hele fornminnet med tilgrensende områder utenfor selve grøpa er derfor sjelden kartlagt. Forholdsvis stor variasjon i konstruksjon av hellegrøper kom frem av resultatene fra utgravningene som ble foretatt fra 70-tallet og fram til i dag. Hellegrøpen som ble utgravd i Skarvfjordhavn, Hammerfest k. i 1973 og de to grøpene som ble utgravd i Mehamn samme år, er alle hellekistekonstruksjoner, bortsett fra grav 1 i Mehamn som ikke hadde kantstilte heller hele veien rundt (Schulstad/Simonsen 1973). Grøpen på Hopseidet i Gamvik var uten heller, både i kant og i bunn, men med et tykt lag av trekull over hele bunnen (Schulstad 1974). På bakgrunn av resultatene av disse utgravningene, og begrensede undersøkelser i to hellegrøper i Årviksand, peker I. M. Holm-Olsen på fellestrekk og ulikheter i konstruksjonen mellom de ulike hellegrøpene. I tillegg til hvorvidt hellegrøpen er oppmurt eller ikke, tar hun også utgangspunkt i utbredelsen av trekull, grus/torvlag over trekullaget o.s.v. Hun peker på at hellegrøpene på Hopseidet og "hellegrav 1" i Årviksand var

uten heller, men begge var omgitt av forholdsvis store voller. Hellepropene i Skarvfjordhamn og Hopseidet hadde et sammenhengende trekullblandet gruslag under torva, som igjen dekket et kompakt trekullag. Videre manglet hellepropene i Mehamn et sammenhengende trekullag i bunnen, men hadde enkelte konsentrasjoner av trekull spredt over bunnen. I tillegg fant I. M. Holm-Olsen et sammenkittet gruslag under trekullaget, noe hun satte i sammenheng med K. Pettersens observasjon i 1868 av tilsvarende fenomen (se kap.3) (1985:70-71). Fig. 3 viser Sarnespollen B3(Nordkapp k.), som er en helleprop uten heller, men med Skjørbrønt stein i bunnen.

Fig. 3. "Sarnespollen B3", Nordkapp k.

Inntrykket av variasjon i konstruksjonen av helleproper ble styrket med utgravningene i Indre og Ytre Molvik i Måsøy k.. I disse to hellepropene ble det ikke funnet kantstilte heller. Hellepropen i Indre Molvik var helt uten heller, men med "sammenkittet grus" i bunnen, mens det kun var enkelte heller i bunnen av hellepropen i Ytre Molvik (struktur 16). På bakgrunn av dette stiller R. L. Andreassen seg tvilende til begrepet "hellekistegrav", da hellekisten ikke ser ut til å være et gjennomgående konstruksjonstrekk knyttet til denne fornminnetypen

(Andreassen 1986: 35). Av de 11 hellegravene som ble undersøkt på Nygård-lokaliteten på Arnøy i Skjervøy k. hadde 4 kantstilte heller (hellegrav 7, 8 12 og 13), og 1 manglet heller i bunnen (hellegrav 13). Til gjengjeld var den totalgravde hellegrav konstruert etter "klassisk" mønster: regelmessig oppbygning av kantstilte heller og hellelagt bunn (K. Schanche 1992:57-59). Av de 11 undersøkte hellegravene ga 4 negativt resultat, både med hensyn til konstruksjonsdetaljer og forekomst av trekull. Det ble gravd en sjakt på 1 m x 3 m gjennom "hellegrav 2", og en på 1 m x 2,5 m gjennom hellegrav 4. De øvrige "funntomme" hellegravene, hellegrav 3 og 5 ble undersøkt med prøvestikk, hvert på 0,5x0,5 m.(K. Schanche 1992:57-59). Når det gjelder "funntomme" hellegraver er dette observert både på Tømmerne-set, Nordkapp k. (Thommesen 1994:15), og på Slettnes (upubl. manus.). I den totalutgravde hellegrav i Skjervøy k., "hellegrav 7", var både trekullaget like over bunnhellene og den sterile grusen under hardt sammenkittet (1992:55-58). Dette er et lignende forhold som gjaldt for hellegravene i Årviksand og Indre Molvik. Størrelsen på de utgravde hellegravene ser ikke ut til å variere i like stor grad som konstruksjonen. Fig. 4 viser plantegninger av "hellegrav 7", mens fig. 5 viser foto av den avdekkede "hellekisten".

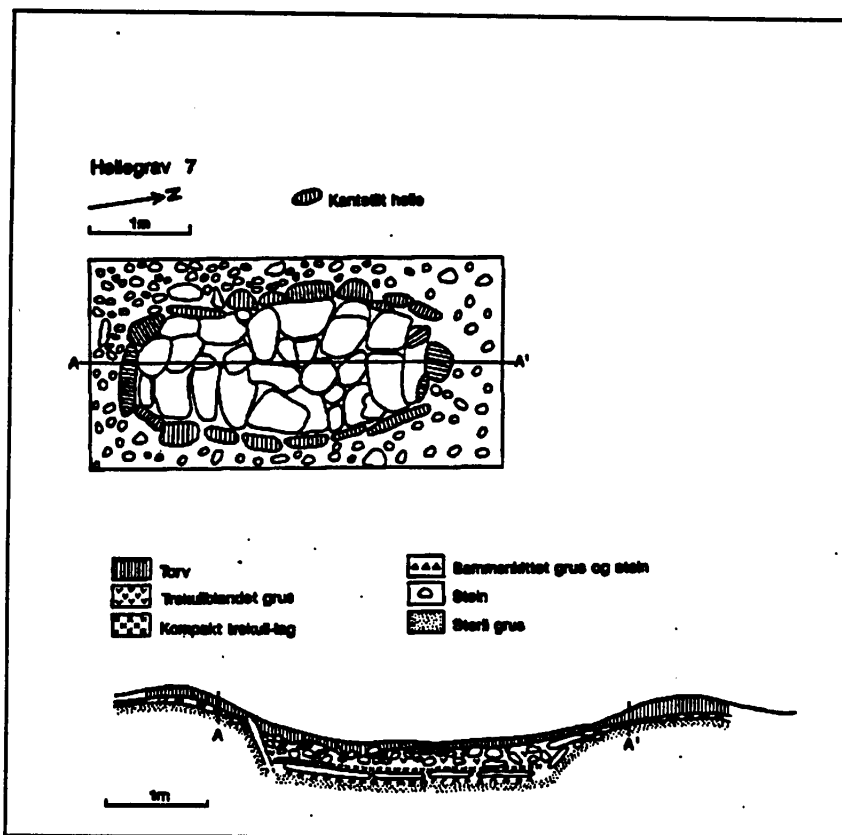

Fig. 4. Plantegninger av "Hellegrav 7". Nygård, Skjervøy k. (Schanche 1992)

Fig. 5. Bilde av "Hellegrav 7", ferdig utgravd. Nygård, Skjervøy k.
(Storli 1993)

De hellepropene som er tilstrekkelig utgravd til at man får inntrykk av bunnens opprinnelige størrelse, plasserer seg innenfor målene 3,5m l x 1,5m b. Størrelsen på det som er tolket som bunnlag ligger ofte på ca. 3x1 m, det gjelder uavhengig av hvilken "type" helleprop som er undersøkt. Det som er et gjennomgående trekk ved hellepropene er imidlertid et mer eller mindre kompakt trekullag inni, og i noen tilfeller utenfor hellepropene, samt større forekomster av varmepåvirket stein. Dette forholdet var før K. Schanches utgravninger på Arnøya kun dokumentert i hellepropen på Hopseidet; "Steinene i trekullaget var tydelig utsatt for sterk varme, flere var "sprengt" av varmen, mens andre var svært skjøre" (Schulstad, unpubl. rapport 1974). Etter 1990 har utgravninger i de fleste tilfellene påvist forekomster av skjørbrønt stein, bl.a. i og/eller rundt 8 av 9 helleproper undersøkt i forbindelse med FATIMA-prosjektet (Thommesen u.å.).

Trekullprøvene ble artsbestemt i forbindelse med Kjersti Schanches prosjekt, og flere av prøvene lot seg bestemme til bartre, særlig gran, som ikke har vokst ute på Arnøy noensinne. Rekved har sine steder vært rikelig tilgjengelig, særlig i form av russetømmer(gran) fra de store vassdragene i nordvest-Russland. Dette kan få konsekvenser for dateringen, ved at rekved kan gi dateringer eldre enn selve hellegropene. Det ble imidlertid ikke oppdaget større uoverenstemmelser ved prøver tatt fra gran og prøver av bjørk, så Schanche regner med 200 år som maksimal feilmargen (1992:25). Trekull ble funnet i form av hele stokker på Nygård, noe som er tolket som resultat av sterk varmeutvikling og ufullstendig forbrenning. Dette ble igjen satt i sammenheng med at undersøkelsene til da ikke hadde avdekket noe som kunne tolkes som luftekanal/fyringskanal (K. Schanche 1992:23-25). I Studentervika på Magerøy ble en hellegrop undersøkt i forbindelse med FATIMA-prosjektet, hvor en nedgravning i en av gropens hjørner kan tolkes enten som en fyringskanal eller luftekanal (T. Thommesen: under publisering). Med ett unntak er det aldri gjort funn av gjenstander i klar kontekst med hellegroper. En opplysning fra undersøkelsen av en hellegrop i Indre Molvik("grav 1") dreier seg om funn av båtsaum(jernnagle) imot bunnen av hellegropen. Dette er det eneste "gjenstandsfunn" man kan knytte direkte til hellegropene, og gir i tillegg til artsbestemmelsen av trekull holdepunkter for å anta at det også ble brent tre som ikke har vokst nær lokalitetene, i dette tilfellet båtbord (R.Andreassen u.å). Fig.6 viser plantegning av "grav 1" i Indre Molvik.

Til tross for forskjellene i konstruksjon mellom hellegropene som er undersøkt, er det endel likhetstrekk som går igjen i det samlede materialet. Hellegropene inneholder oftest større eller mindre konsentrasjoner av trekull og skjørbrent stein, i og/eller utenfor hellegropen. Hellegropene er tilnærmet rektangulære nedgravninger, som varierer i størrelse fra ca 3,5 x 1,5-2 m, til ca.1,5 m x 0,5 m, og som i uforstyrret tilstand oftest er minst 1-0,5 m dype. De er sjelden lokalisert langt fra strandlinjen.

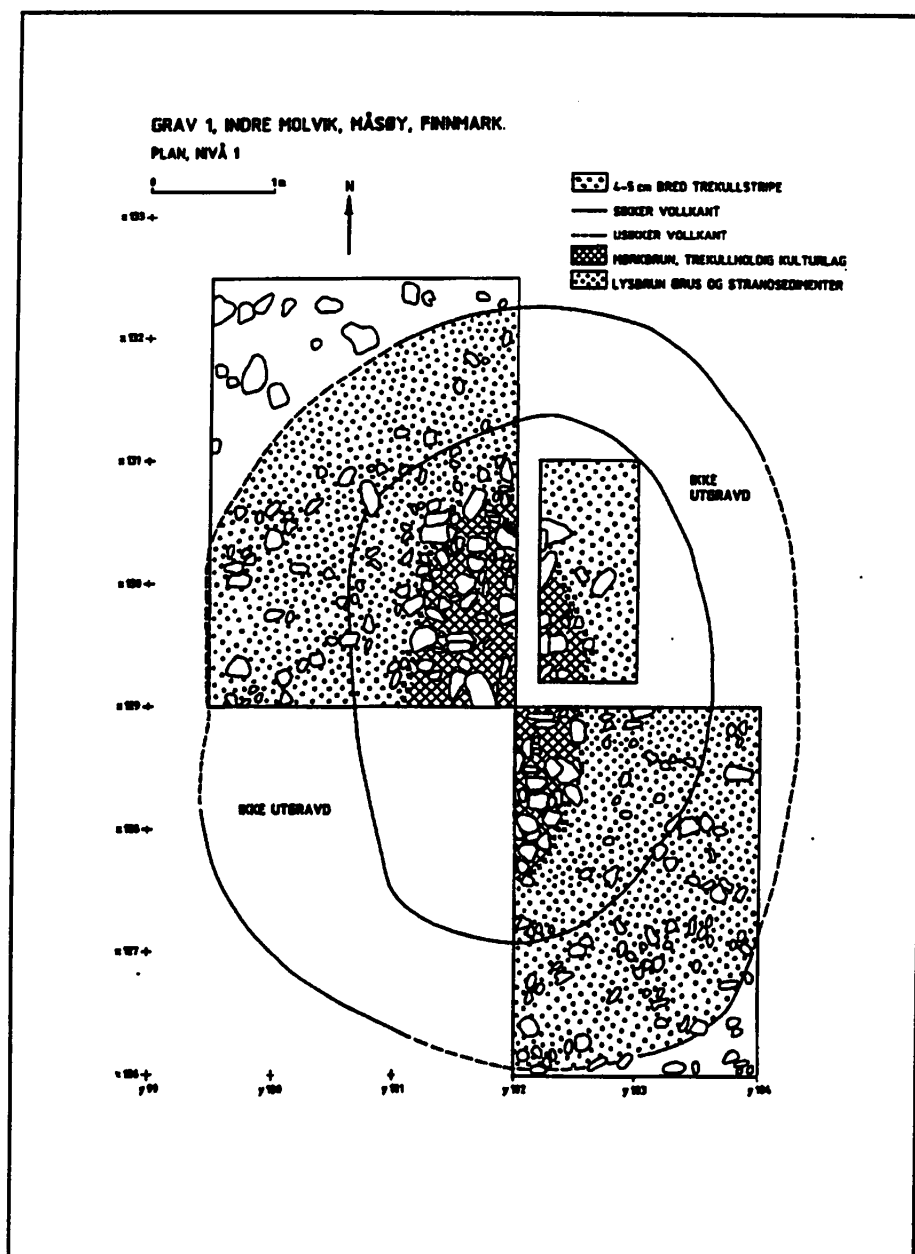

Fig. 6. Plantegning av "Grav 1". Indre Molvik, Måsøy k.
(Andrassen: under publisering.)

4.2. Fordelingen av hellegroper i tid og rom

I forbindelse med arbeidet med å skaffe oversikt over de registrerte hellegropene ble disse plottet inn på kart for å vise utbredelsen av dette fornminnet i et makroperspektiv. På den måten håper jeg å fange tendenser i den romlige distribusjonen, til tross for de nevnte begrensningene ved ØK-arkivene. På samme måte vil jeg sette 14-C dateringene i kronologisk rekkefølge i tabell, for slik å vise fordeling i tid.

4.2.1. Distribusjonsanalyse. Plassering i rom

De registrerte hellegropene er satt på kart for å få frem den romlige distribusjonen av dette fornminnet. Forutsatt at de registrerte hellegropene i store trekk avspeiler et "reelt" fordelingsmønster for de eksisterende hellegropene er det viktig å få frem hvordan forekomsten av dette fornminnet fordeler seg i landskapet. Undersøkelsesområdet defineres med andre ord først og fremst ut fra distribusjonsområdet for hellegropene, d.v.s Nord-Troms og Finnmark.

Det viktige er å få gitt et bilde av *grensene* for forekomstene av hellegroper, men også av fordelingstetthet og i hvilke kystsoner dette fornminnet er lokalisert. Et kart (fig.7), viser de forskjellige lokalitetene markert med nummer som er gitt i appendix med oversikt over de registrerte hellegropene, mens det på det andre kartet er brukt symboler som markerer utbredelse og størrelse på lokalitetene (fig.8)

Hellegropene fordeler seg på 149 lokaliteter, hovedsakelig på ytterkysten av Nord-Troms og Finnmark. Den vestligste lokaliteten er på Håkøya i Tromsø k., den østligste ligger i Vardø k.. Hellegropene er å finne på øyer og i sund, oftest i de ytre kystsonene, men i noen tilfeller også lengre inn i fjordområdene. Forekomsten av hellegroper er ikke jevn over hele undersøkelsesområdet. Enkelte områder utmerker seg med en spesielt høy konsentrasjon av hellegroper. En stor andel av det totale antall hellegroper er lokalisert på Arnøy i Skjervøy k. Av i alt 648 registrerte hellegroper er 211 å finne på Arnøy.

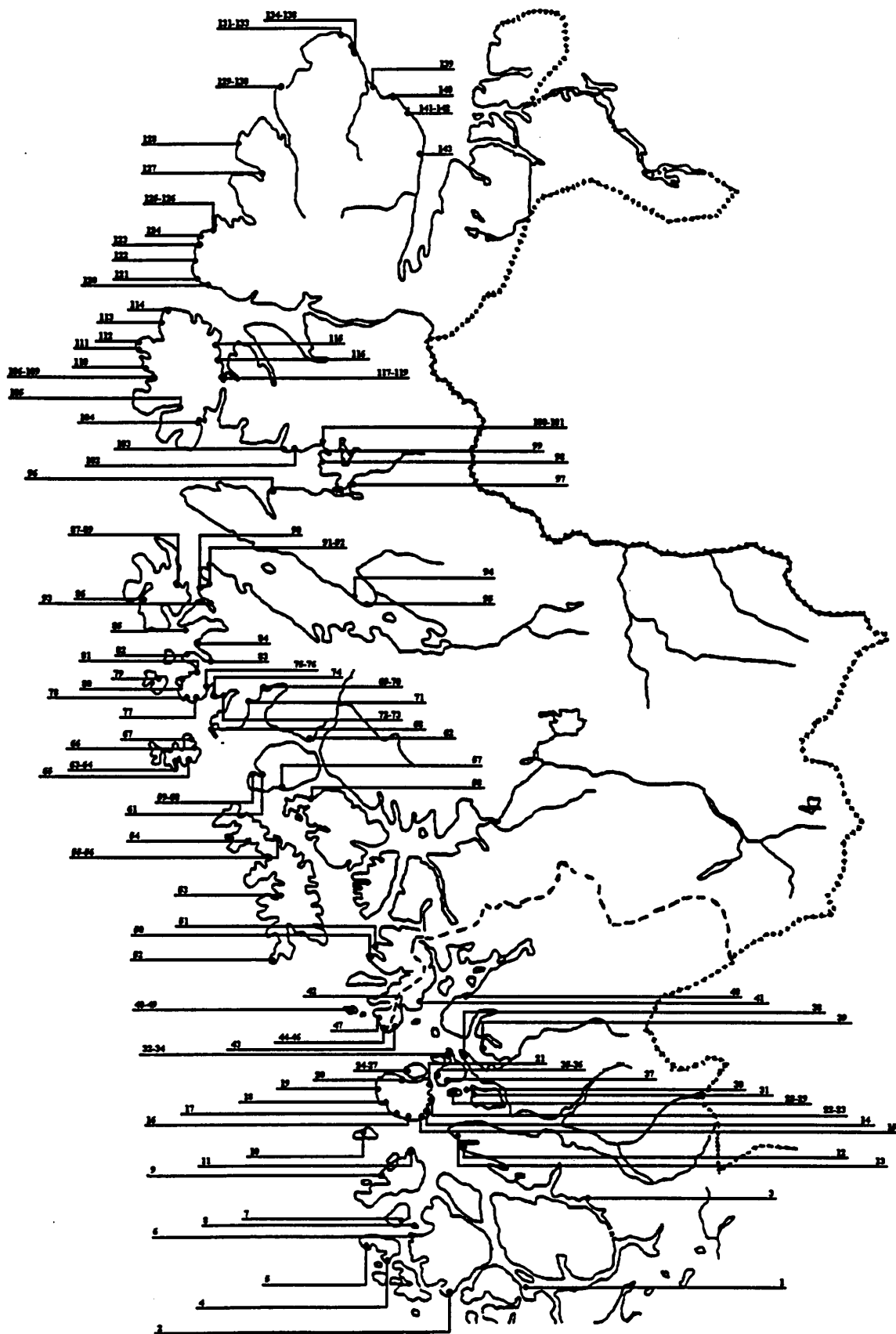

Fig. 7. Kart med helleproplokalteter markert.

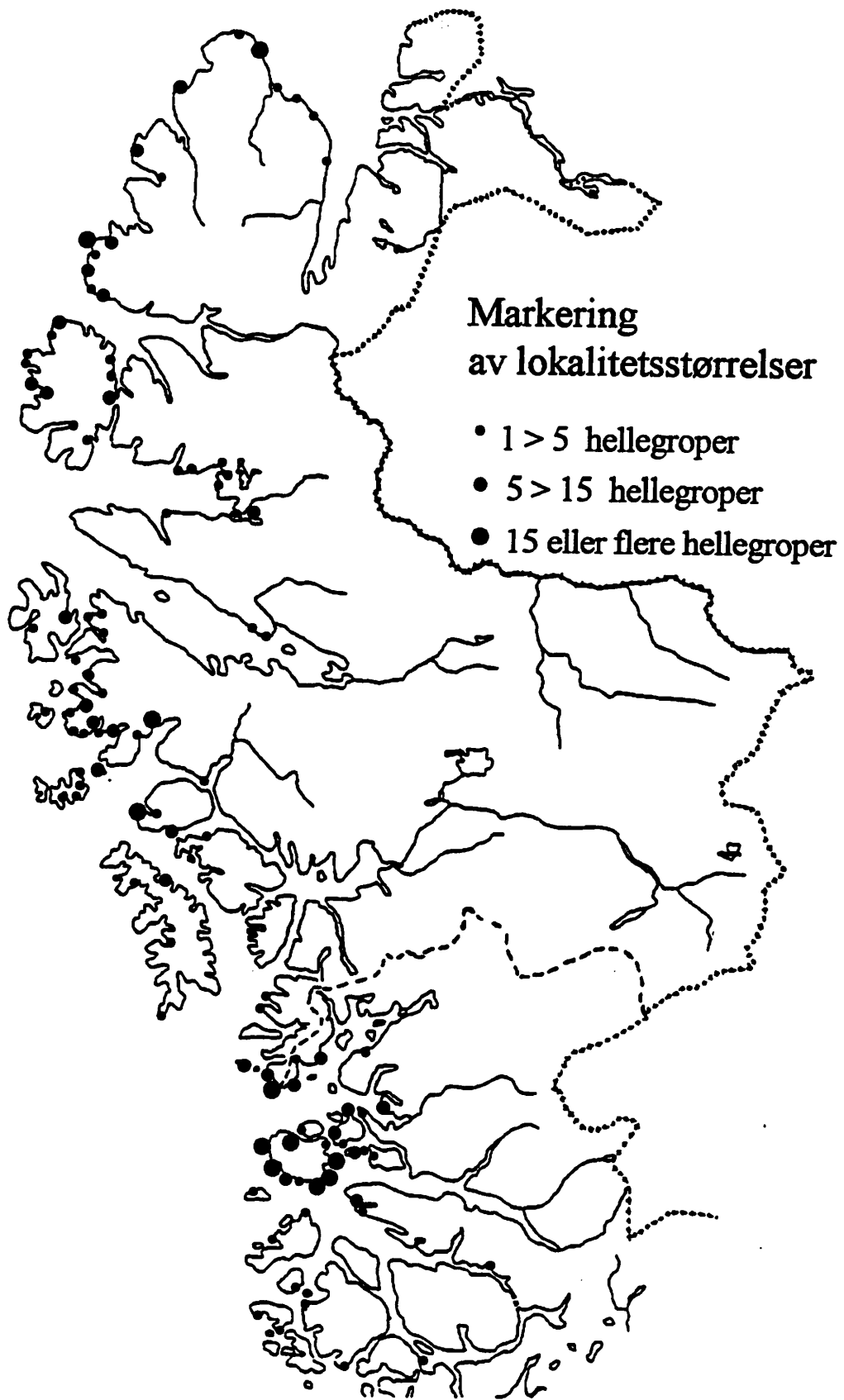

Fig. 8. Kart med hellegroplokaliteter markert etter størrelse.

Videre østover er det enkelte områder som utmerker seg med forholdsvis store forekomster av hellegroper. Måsøy, Berlevåg og Loppa er kommunene med størst forekomst av hellegroper etter Skjervøy. Det kan virke som om de store forekomstene av hellegroper er konsentrert på øyer eller på fastlandet nær det åpne havet. De enkelte lokalitetenes størrelse varierer fra enkeltliggende hellegroper til felt på over 15 stykker. De klart fleste lokalitetene består av enkeltliggende hellegroper. Av de 143 registrerte lokaliteter er 109 lokaliteter med 1 - 5 hellegroper(76,2%). 19 lokaliteter(13,2%) består av mellom 5 og 10 hellegroper, mens 6 lokaliteter består av mellom 10 og 15 hellegroper(4,1%). 9 lokaliteter består av flere enn 15 hellegroper(6,2%). De største feltene er; Geitvik og Lillevik(Akkarfjord), Haugnes, Nord-Rekvik, Nygård (se fig. 9.)og Årviksand, alle i Skjervøy k. Andre store felt er Kjeilvik (Måsøy k.), Ytre Forsøl (Hammerfest k.) og Kjølnes (Berlevåg k.). 9 lokaliteter skiller seg ut fra det vanlige lokaliseringsmønsteret med klar tendens i retning av de ytre kystområdene, med at de er lokalisert inni fjorder; i noen tilfeller(i Laksefjord og Ullsfjord) helt inne i fjordbunnen. Disse befinner seg i Ullsfjorden, Reisafjorden, Porsangerfjorden og Laksefjorden. Unntatt lokaliteten i Ullsfjorden er det imidlertid snakk om åpne og forholdsvis vide fjorder.

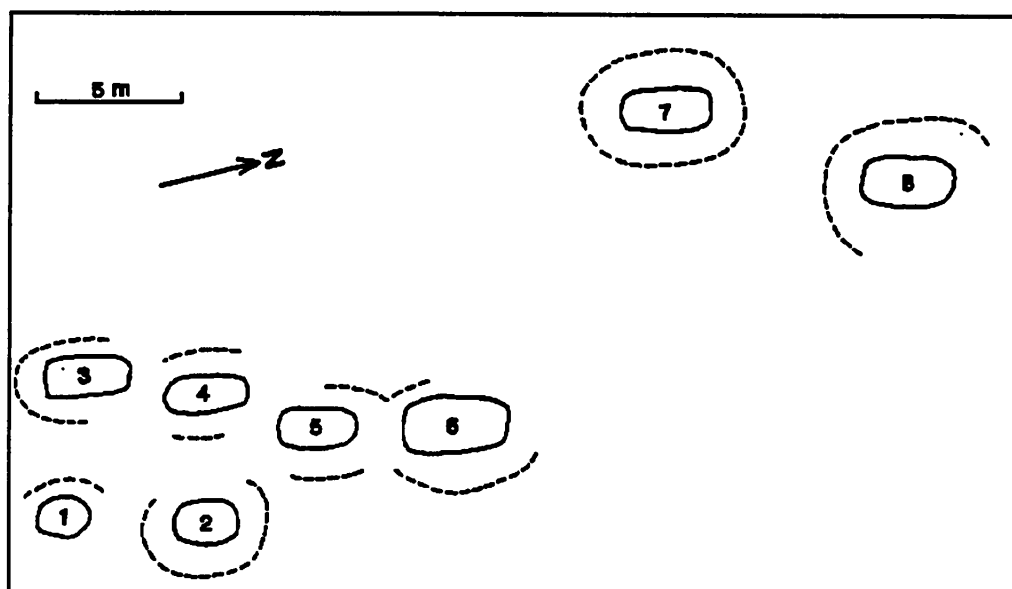

Fig. 9. Kartskisse over hellegroper i Nygård-feltet, Skjervøy k.
(Schanche 1992)

Avgrensningen for hellegropenes utbredelse mot vest går ved munningen av Malangsfjorden, med lokalitetene på Håkøya og i Finnvik på Ringvassøya, begge i Tromsø k. Den østlige grensen er lokalitetene i Vardø k. Grensen ved munningen av Malangsfjorden er blitt stående også etter ØK-registreringen på ytre Senja i Midt-Troms, selv om registrantene var oppmerksom på hellegropene og befarte egnede lokaliteter med dette forminnet spesielt for øyet (Schanche 1992:13). Grensen mot øst er usikker, men ut fra det generelle bildet av distribusjonsmønstrer av en forholdsvis jevn forekomst av hellegroper langs hele kysten fra Nord-Troms, er det rimelig å tro at hellegropene fortsetter lengre mot øst, på russisk side. Dette spørsmålet kan kanskje belyses i fremtiden med befaringer i Russland.

4.2.2. Plassering i tid

Ut fra C-14-dateringene som er ordnet i kronologisk rekkefølge, får man inntrykk av hvordan hellegropene fordeler seg i tid. Disse dateringene spenner over et tidsrom på ca. 1000-1200 år, fra omkring Kr.f. til ca. 1200 e.Kr. Inger Storli har analysert de dateringene hun hadde tilgjengelig, og funnet at dateringene ikke fordeler seg jevnt i perioden mellom eldste og yngste datering. Det viste seg at de fleste dateringene samlet seg i tidsrommet fra midten av 600 - tallet, til 700/800 - tallet e.Kr. Av de elleve daterte hellegropene Storli opererte med samlet seks av disse seg i dette tidsrommet, fire var tidligere, og en plasserte seg senere. (I. Storli u.å.).

Med de nye dateringene tilført blir dette bildet noe endret. Det ser ut som hellegropene jevner seg noe ut i forhold til Storlis tabell. Bare to av de "nye" daterte hellegropene plasserer seg innenfor tidsrommet 600 - 700/800 e.Kr. Resten fordeler seg over hundreårene før og etter denne perioden. Likevel danner det seg en topp i antall hellegroper som er datert innenfor akkurat denne tidsperioden, selv om denne ikke er like tydelig som det kunne se ut til i Storlis oversikt. Tidsrommet hvor det ser ut til å være en topp i aktivitetene rundt hellegropene er heller ca. 600-900 e.Kr.

Det foreligger 24 C-14-dateringer fra 21 hellegroper. Det er to tilfeller der dateringer fra samme hellegrop spriker voldsomt. Den ene er hellegropen "Studentervika B8". Bunnlaget

her er datert til 650-770 e.Kr., mens et øvre lag ble datert til 890-990 e.Kr. (Thommesen u.å.). Et stort sprik i dateringer er også tilfellet med hellegrup F-207 fra Slettnes (430-610 e.Kr, 650-790 e.Kr. og 680-880 e.Kr). De to yngste dateringene blir lagt vekt størst vekt på, siden den ene av de to er tatt fra utkastmassen fra vollen (I.Storli u.å.). Dette tyder på gjenbruk over et stort tidsrom. Også i "struktur 16" i Ytre Molvik i Måsøy k. ble det funnet to adskilte trekullag, men dateringene fra hvert av disse faller sammen i tid (Andreassen u.å.).

Tabell I. C-14-dateringer av hellegroper.

Hellegrop	Datering B.P/kalibrert
<u>Indre Molvik "grav 1"</u> (Måsøy k.)	1950 \pm 70 B.P 30 f.Kr - 120e.Kr.
<u>Hopseidet</u> (Gamvik K.)	1650 \pm 80 B.P 220 - 410 e.Kr.
<u>"Hellegrav 11"</u> (Skjervøy k.)	1710 \pm 80 B.P 230 - 420 e.Kr.
<u>Ytre Molvik "Struktur 16"</u> (Måsøy k.)	1680 \pm 60 B.P 260 - 420 e.Kr.
<u>Sarnespollen B3</u> (Nordkapp k.)	1630 \pm 50 B.P 370 - 530 e.Kr.
<u>"F-207/I" Slettnes, 1.dat.</u> (Hammerfest k.)	1520 \pm 70 B,P 430 - 610 e.Kr.
<u>Sarnespollen B2</u> (Nordkapp k.)	1520 \pm 70 B.P 440 - 630 e.Kr.
<u>"Hellekiste D"</u> (Nordkapp k.)	1450 \pm 70 B.P 560 - 660 e.Kr.
<u>"Hellegrav 13"</u> (Skjervøy k.)	1420 \pm 80 B.P 560 - 670 e.Kr.
<u>Skarvfjordhamn</u> (Hammerfest k.)	1340 \pm 80 B.P 570 - 720 e.Kr.
<u>Årviksand I</u> (Skjervøy k.)	1300 \pm 40 B.P 620 - 730 e.Kr.
<u>"Hellegrav 12"</u> Skjervøy k.	1320 \pm 80 B.P 650 - 780 e.Kr.
<u>Studentervika B8</u> 1.dat.	1340 \pm 70 B.P 650 - 770 e.Kr.
<u>"F-207/I" (2. dat.)</u>	1300 \pm 80 B.P 650 - 790 e.Kr.
<u>"Hellegrav 7"</u> (Skjervøy k.)	1310 \pm 70 B.P 660 - 780 e.Kr.
<u>"F-179 / XI"</u> (Hammerfest k.)	1290 \pm 70 B.P 660 - 790 e.Kr.
<u>"F-207/I" (3. dat.)</u>	1250 \pm 60 B.P 680 - 880 e.Kr.
<u>"Hellegrav 8"</u> (Skjervøy k.)	1210 \pm 80 B.P 690 - 900 e.Kr.
<u>"Hellekiste A"</u> (Nordkapp k.)	1240 \pm 50 B.P 710 - 880 e.Kr.
<u>Årviksand II</u> (Skjervøy k.)	1140 \pm 50 B.P 730 - 910 e.Kr.
<u>"Hellekiste C"</u> (Nordkapp k.)	1150 \pm 60 B.P 860 - 980 e.Kr.
<u>Studentervika B82</u> .dat.	1120 \pm 50 B.P 890 - 990 e.Kr.
<u>Studentervika B11</u> (Nordkapp k.)	1100 \pm 60 B.P 890 - 1010 e.Kr.
<u>Vesterpollen</u> (Nordkapp k.)	830 \pm 70 B.P 1160 - 1270 e.Kr.

(Se Appendix II for ytterligere referanser til publikasjoner, dateringer og kalibrering)

4.3. Funksjonsanalyse

Det er på bakgrunn av utgravningsresultatene og det generelle mønsteret for hellegropenes beliggenhet at man kan gi et forslag til dette fornminnets funksjonsområde. I tillegg kan man benytte seg av en rekke analogier. Disse består både av arkeologiske undersøkelser utenfor undersøkelsesområdet; i dette tilfellet kokegroper/"koksteinsrøyser" i Østersjøbotn og på Åland, og etnografiske kilder fra ulike områder.

Ut fra resultatene av utgravningene på Nygård på Arnøy, i tillegg til de tidligere utgravningsresultatene, fant Kjersti Schanche at det var endel sikre konklusjoner å trekke med hensyn til aktivitet knyttet til hellegropene. Til tross for alle usikkerhetene som hefter seg til fornminnetypen, finner Schanche det sannsynlig at hellegropene, uavhengig av ulikheter i konstruksjonsdetaljer, var resultat av en særskilt type aktivitet knyttet til sjøen. Den nære tilknytningen til strandlinjen er i seg selv et hint i den retningen. Det har vært gjort opp ild i hellegropen; stein har blitt lagt oppå bålet, og siden luftkanaler ikke ble påvist, måtte temperaturen inni gropen ha vært svært høy. Trekull og skjørbrent stein på utsiden av hellegropen tyder på at hellegropene kunne bli gjenbrukt (Schanche 1992:60). Schanche ga flere forslag angående hellegropenes funksjon utfra utgravningsresultatene og en etnografisk opplysning fra Kvitsjøen fra 1500 - tallet. Denne beskriver hvordan seljegere smeltet selspekk i groper hvor spekk og glødende stein ble fordelt lagvis, slik at spekket smeltet og oljen på denne måten ble utvunnet (Tegengren 1965, i Schanche 1992:30). Schanche foreslår at hellegropene mest sannsynlig er spor etter en lignende aktivitet som beretningen fra Kvitsjøen beskriver, d.v.s. utvinning av tranolje i groper fylt med oppvarmede steiner. Denne aktiviteten antar hun har vært sesongbetont, slik at de som deltok ikke har oppholdt seg lenge i området hvor hellegropene ble anlagt. Dette ble antatt fordi andre strukturer (f.eks. boligstrukturer) med sammenfallende dateringer da ikke var kjent (ibid.:1992).

Roger Jørgensen som har inkludert hellegropene i ett av sine arbeider (Jørgensen 1994), nevner også den etnografiske beretningen fra Kvitsjøen. I spørsmålet om hvorvidt hellegropene har vært benyttet for å utvinne olje fra spekk av sjøpattedyr i forhistorisk tid, tar Jørgensen for seg opplysningene som er gitt i beretningen. Han kommer frem til at den vanlige størrelsen på hellegropene ikke stemmer overens med de mål som ble oppgitt for gropene som ble gravet

i forbindelse med utvinning av olje fra selspekk ved Kvitsjøen. Det ble oppgitt at gropene var halvannen favner dype, noe som tilsvarer 2,75 m. I tillegg kommer det at nærmere halvparten av hellegropene på Nygård på Arnøya var tomme for både trekull og skjørbrent stein, så Jørgensen avviser at aktivitetene beskrevet i historien fra Kvitsjøen og aktivitetene som ligger til grunn for hellegropene er direkte parallelle (Jørgensen 1994:18-19).

4.3.1. Arkeologiske analogier til hellegropene

På Slettnes i Hammerfest k. er det dokumentert et fornminne som har fått en lignende tolkning angående funksjon som hellegropene. "Anlegg 9, felt V - A" er beskrevet som en steinforet kokegrop, ca. 0,5 m dyp og 1 m i diameter (Damm 1993:18). Gropen hadde et tykt trekullag i bunnen med et lag skjørbrent stein over. Over steinen ble det funnet et lag "*brunlig fettete sand, muligens rester etter organisk materiale*"(Ibid.:18) Gropen er datert til mellom 5000-6000 f.Kr. På grunn av likhetene med hellegropene holdes mulighetene åpne for at det dreier seg om en spesialisert kokegrop for tranoljeutvinning: "*Selv om gropa har en annen form enn hellekistene, og også en betydelig høyere alder, mellom 6000 og 7000 år, har vi altså på Slettnes et anlegg som både teknisk og praktisk ser ut til å være en tilsvarende installasjon*"(Storli u.å :12).

På slutten av 1970- og begynnelsen av 1980- tallet ble det foretatt undersøkelser av en spesiell type kystnære fornminner på øya Kõkar, Åland. Over 150 røysler bestående av skjørbrent stein er kjent, og fra 1978 til 1983 ble det foretatt utgravninger i tre røysler av denne typen. Røysene varierer en del i størrelse og form, men har til felles at de er lokalisert på steingrunn, nærmere bestemt svaberg. De røysene som ble undersøkt var fra 7 til 10 m i diameter og 1m høy, til 4 x 6m og 0,3 m høy. Disse røysene var blandet med store mengder trekull og fet askelignende jord, mens det nedenfor røysen ofte kunne observeres naturlige fordypninger på det hellende svaberget. I alle de tre undersøkte røysene fantes et slags rammeverk av ubrent stein i umiddelbar nærhet til de naturlige fordypningene, og selve røysen (Gustavsson 1986:369-471).

Det ble foretatt C-14-datering av trekull fra to av disse røysene som ga dateringer til førromersk jernalder. Dateringene fra den ene røysen spriker voldsomt, noe som indikerer svært lang brukstid (Ibid.:370). I tillegg ble det fete, askelignende jordlaget sendt til kjemisk analyse, som påviste opptil 4,8 % fettstoffer. Et svartbrent materiale som ble funnet i en av røysene viste seg etter undersøkelse i elektronmikroskop å være rester av skinn, med et fettinnhold på 0,8 %. Disse "koksteinsrøysene" blir tolket som rester etter anlegg for koking av selspekk, for på den måten å utvinne tranolje (Gustavsson1986:370).

Kenneth Gustavsson gir en tolkning av "koksteinsrøysene" basert på utgravningsresultatene, fornminnetypens generelle morfologi og utbredelsesmønster, samt etnohistoriske opplysninger. Den kystnære lokaliseringen, d.v.s. 10 - 30 m over dagens havnivå, indikerer i seg selv at aktivitetene knyttet til "koksteinsrøysene" i forhistorisk tid var klart maritime. De fleste røysene kan dateres til førromersk jernalder ut fra strandlinjebeligheten. Da Kökar ikke har egnet jordbruksland, er det de maritime ressursene som har vært grunnlaget for menneskers opphold på øya. Av etnohistoriske kilder oppgir Gustavsson den tidligere nevnte historien fra Kvitsjøområdet som beskriver produksjon av tranolje ved hjelp av oppvarmede steiner. I tillegg refererer han til etnografiske beskrivelser fra Kolmuk-elva i Canada og i Kamsjatka Jelovka i Russland. Disse beskriver utvinning av tran fra fiskelever ved hjelp av oppvarmede steiner (Eidlitz 1969, i Gustavsson 1986:371). I tillegg til alle momentene Gustavsson fører opp til fordel for "tranoljefortolkningen" kommer andre funn fra Kökar som taler for at seljegerne har oppholdt seg på øya. Det er registrert endel koksteinslag på flatmark, og ett av dem ble undersøkt. Koksteinslaget ble satt i klar sammenheng med røysene som er anlagt på berget. Undersøkelsen viste en koksteinskonsentrasjon, omlag 10 m i diameter. I tillegg til forkullede beinrester, hovedsakelig av sel, ble det funnet noe keramikk. C-14-dateringen viste romersk jernalder(1570±70 B.P), noe den lave høyden over havet også skulle tilsi (10-12 m.o.h.). Denne dateringen er samtidig med perioden da hellegrupene tas i bruk. På grunn av mangel på klare strukturer og artefakter tolker Gustavsson fornminnetypen som rester etter en sesongboplass i forbindelse med seljakt (1986:371-372).

Bildet av seljakt og tilvirking av tranolje av spekk på Kökar blir som følger: etter en jaktekspedisjon fant man egnede lokaliteter i strandsonen, hvor svabergene hadde naturlige fordypninger, og hvor det var rikelig tilgang på trevirke. Spekk og varme steiner ble lagt i

steinrammene like ovenfor fordypningene i berget, hvorpå spekket ville smelte og oljen ville renne ned i fordypningene. Denne prosessen ble gjentatt mange ganger, slik at det dannet seg en røys av kokstein som ble tømt ut av steinrammen etter hver omgang med bruk. Dette foregikk i fangstsesongen, og jegerne var ikke bofaste (Gustavsson 1986:371).

Langs Bottenviken er det undersøkt koksteinsgroper som er blitt tolket på lignende vis. I Norrbotten er det registrert et stort antall kokegroper i kystlandet. På Granån i Nederkalix socken, en lokalitet med særlig mange kokegroper (26 registrerte), ble det foretatt utgravninger (Lundin 1992:147). Gropene som var tilnærmet runde, varierte i størrelse mellom 1,5 og 4 m i diameter, og 0,1-0,6 m i dybde. I tillegg til store mengder skjørbrent stein ble det funnet litt keramikk, noen kvartsavslag og brente beinfragmenter. C-14-analyser gav entydige dateringer til 600 - 800 f.Kr, med unntak av en datering som viste 176-430 e.Kr (Ibid.:149-151). En annen datering fra en lignende lokalitet med kokegroper i Norrbotten faller innenfor perioden 400-500 f.Kr. I perioden 400-600 f.Kr. har havet stått 25-27,5 m. høyere enn i dag, som betyr at de undersøkte lokalitetene var kystbundne. Kerstin Lundin argumenterer for at andre store forekomster av kokegroper som ligger mellom 25-45 m. o. h. i store trekk sammenfaller i tid (1992:166).

Mange av lokalitetene har ligget i sund og viker i den forhistoriske skjærgården, et miljø passende for seljakt, og selv om Lundin påpeker at ulike aktiviteter kan gi likt utseende kokegroper (Ibid.:168), er dette sentralt i Lundins diskusjon om disse kokegropenes funksjon. Kokegropene blir satt i sammenheng med behandling av selkjøtt/spekk, med henvisning til eksemplet fra Kökar og beretningen fra Kvitsjøområdet, men Lundin reserverer seg litt for å gi en tilsvarende tolkning: *"Om kokgroparna använts för t.ex. trankokning och/eller beredning av sälkött är dock i dag inte möjlig att besvara. Av interesse vore därför att bl.a. analysera jordprover från kokgropar vid de stora kokgropsfälten i kustlandet för att se om dessa innehåller fett i likhet med jordproverna på Kökar"* (Lundin 1992:170).

Jordprøveanalysen som Lundin ettersøkte ble utført på begynnelsen av 1990 - tallet. I forbindelse med en nødgravning av en kokegrop i Vesterbotten i Sverige 1991, ble det tatt prøver med sikte på analyse av fettinnhold både i kokegropens innhold og det ytre jordsmonn (Isaksson 1992). Lokaliteten, Harrsjöbacken, Bureå socken, minner mye om kokegroplokali-

tetene i Norrbotten. Lokaliteten ligger ca. 25 m. over nåværende havnivå, på en forhistorisk odde i et smalt sund (Isaksson 1992:63). Blant flere forskjellige fornminnetyper ble det registrert 17 kokegroper, hvorav to ble utgravd. I tillegg ble det avdekket to strukturer som ble tolket som jernvinner p.g.a. funn av jern og jernslag. En C-14-datering ble tatt i en kokegrop, og ga 1845 ± 70 B.P som resultat, eller *"..till de första århundraderna efter kristifödelse."* (Ibid.:65) I likhet med Lundin blir den kystnære lokaliseringen til Bottenvikens skjærgård satt i sammenheng med bl.a. jakt på sel. Jordprøvene ble tatt fra en lignende kokegrop som den daterte. Disse prøvene besto av to jordprøver tatt fra utsiden av kokegropen, samt prøver av en *"..svart förkolnad massa, som smälts samman av gropens värme och sedan runnit ned och stelnad mellan stenarna"* (Ibid.:66). Akkurat dette er interessant, siden lignende "funn" er gjort i hellegropene. P.g.a. indikasjonene på jernutvinning på denne lokaliteten ble det først nødvendig å fastslå om prøven var organisk, og da dette gav positivt resultat, forsøke å finne fram til hva det organiske materiale kunne være. Etter analysen kan Isaksson konkludere *"..för att det fett som ekstraherats ut ur provet mest sannolikt har ett marint ursprung."* (1992:70)

4.3.2. Etnografiske analogier

Den etnografiske beretningen fra Kvitsjøområdet, som det flere steder er henvist til i forbindelse med "kokegropsteknologi" og tranutvinning (Gustavsson 1986, Lundin 1989,1992, Jørgensen 1994, K. Schanche 1992, Storli u.å.), er det eneste vitnesbyrd man har om en slik fremstillingsmetode. Beretningen er gitt av dr. Giles Fletcher, den engelske ambassadøren i Russland. Han beskriver i 1588 hvordan seljakten og tranilvirkingen foregikk i Kvitsjøen, nærmere bestemt Dvina-bukten, og fremholder tranolje utvunnet av selspekk som en av de viktigste handelsvarene fra Russland (Tegengren 1965:450-452). Jakten foregikk på isen, senvinter/vår, da selen forekom i store mengder, og det sentrale jaktbyttet må ha vært nettopp spekk, da det eneste som ble tatt med fra isen var skinn med spekket fast (Ibid.:452).

Historien er som følger: *"The skin with the blubber is then removed from the bodies of the seals, which are left behind at the ice. The men then betake themselves to the nearest land. They dig pits to a depth of 1 1/2 fathoms on the beach and free the skin from the blubber, which is flung into the pits with alternate layers of red hot stones. In this way the blubber is melted. The oil rising to the surface is of varying quality and is sold for different purposes at the trading stations"* (Tegengren 1965:452).

Betydningen av denne opplysningen er stor i forbindelse med tolkning av kokegropplignende strukturer i kystnære områder, og Tegengren understreker også viktigheten av opplysningen i forbindelse med forhistorisk jakt i det sentrale Skandinavia generelt (1965:450). Tegengren framhever nettopp disse kvalitetene ved kokegrop metoden for tilvirking av tranolje fra selspekk, med en sammenligning til en historisk kjent metode fra Finland for å varme tjære til impregnering av fiskegarn. Ved å bruke oppvarmede steiner hindret man kontakt mellom tjære og åpen ild for å minske brannfare. Oppvarmede steiner ville på samme måte være en brannsikker metode når det gjelder produksjon av tranolje fra selspekk (Tegengren 1965:478).

Som tidligere nevnt påpekte Roger Jørgensen at anretningene som Fletcher beskriver ikke stemmer mye overens med bildet man har fått av hellegropene. Ifølge Jørgensen tilsvarer halvannen "fathom" ("favn"), 2,75 m. (1994:19), og har rett i at disse dimensjonene ikke passer, verken for hellegropene eller noe annet fornminne hvor denne beretningen er brukt som analogi i fortolkningen. Det framgår ikke i Tegengrens artikkel hvorvidt Fletchers beretning er gitt som førstehåndsopplysning eller ikke. At man ikke vet om Fletcher var øyenvitne til seljakten og/eller fremstillingsprosessen av tranolje, gjør at det er vanskelig å si noe om hvorvidt det kan dreie seg om en misforståelse av forfatteren angående dimensjonene. Den korte historien virker ellers sannferdig nok, i og med at den er ganske rik på detaljer angående den formen jakten tok. Det er imidlertid en jakt av stort omfang som beskrives, med svært mange deltagere som jaktet på flokker bestående av 4000 - 5000 dyr på isen (Tegengren 1965:450). Det skulle derfor ikke være rart om produksjonen av tranolje hadde et nærmest industrielt omfang, der det har vært benyttet svært store kokegroper. Fig. 10. viser fangstscener fra 1500-tallet i Bottenviken som kanskje kan sammenlignes med jakten som foregikk på isen i Kvitsjøen. Beretningen gir ikke et klart bilde av hvordan tranoljen ble tatt vare på etter at oljen hadde "flytt opp" fra lagene med spekk og glødende stein, det blir bare nevnt at oljen

varierte i kvalitet. Selv om opplysningene som fremkommer i Fletchers beretning gir et temmelig "voldsomt" bilde av dimensjonene til kokegropene, og den nøyaktige fremgangsmåten i "oppsamlingen" av tranoljen forblir uklar, så er det en verdifull opplysning om en metode for fremstilling av tranolje på Nordkalotten som bør tas i betraktning ved fortolkning av bl.a. hellegropene.

Fig 10. Fangstscener fra Bottenviken (Olaus Magnus, 1555).
(Isaksson 1992)

Andre etnografiske kilder som kan nevnes er fra Kamsjatka-halvøya i nordøst Russland og Canada (Kolmuk-elven). Disse beskriver utvinning av fiskeolje fra lever, slog og kjøttet av fete fiskeslag ved hjelp av opphetede steiner (Eidlitz 1969:84-85). Metoden som er beskrevet har dermed ikke direkte tilknytning til den funksjonen som er foreslått for bl.a. hellegropene, men bør tas med som en mulig alternativ forklaring. Torskelever avgir tran ved lagring/gjæring(såkalt blanktran). Ved hjelp av varme utvinnes tran raskere av graksen som blir igjen etter at leveren ikke lenger avgir tran av seg selv. Man får da såkalt "bruntran" som sammenlignet med blanktran er av dårlig kvalitet (Oddson 1955:21). Det tyder på spesialisert teknologi for tranutvinning, med sikte på fiskeslag med lever som ikke avgir tran like lett som torsk, eventuelt at det var nødvendig med en rask metode for tranutvinning. Beretningene Eidlitz har samlet viser også at det var fete fiskeslag som laksefisk som ble benyttet til oljeutvinning. Prosedyren er beskrevet omtrent slik: man skar fisken (laks eller tilsvarende) i stykker, la den i en beholder med vann og kokte dette ved å putte glødende stein i beholderen. Fettet fløt så opp og ble tatt vare på (Eidlitz 1969:85).

4.3.3. Jordprøveanalyse

I forbindelse med undersøkelser av hellegrøper har det flere steder blitt bemerket at jordsmonnet har vært veldig fett (Schanche 1992:57), og det sammenkittete materiale som er funnet i bunnen av flere hellegrøper har blitt tolket som rester etter organisk materiale, d.v.s. animalsk fett. En interessant sammenligning er de ovenfor nevnte restene av organisk materiale i kokegropen i Harrsjöbacken og et slags organisk materiale funnet i den totalutgravde hellegropen på Nygård, Skjervøy k.. Beskrivelsen av funnet er "*..noe som ved første blikk kunne se ut som jernslag, men med nærmere ettersyn snarere synes å være av et organisk materiale.*"(K. Schanche 1992:58) Ved Harrsjöbacken måtte som sagt funnet først analyseres for å finne ut om det var organisk materiale, og ikke rester etter f.eks. jernproduksjon.

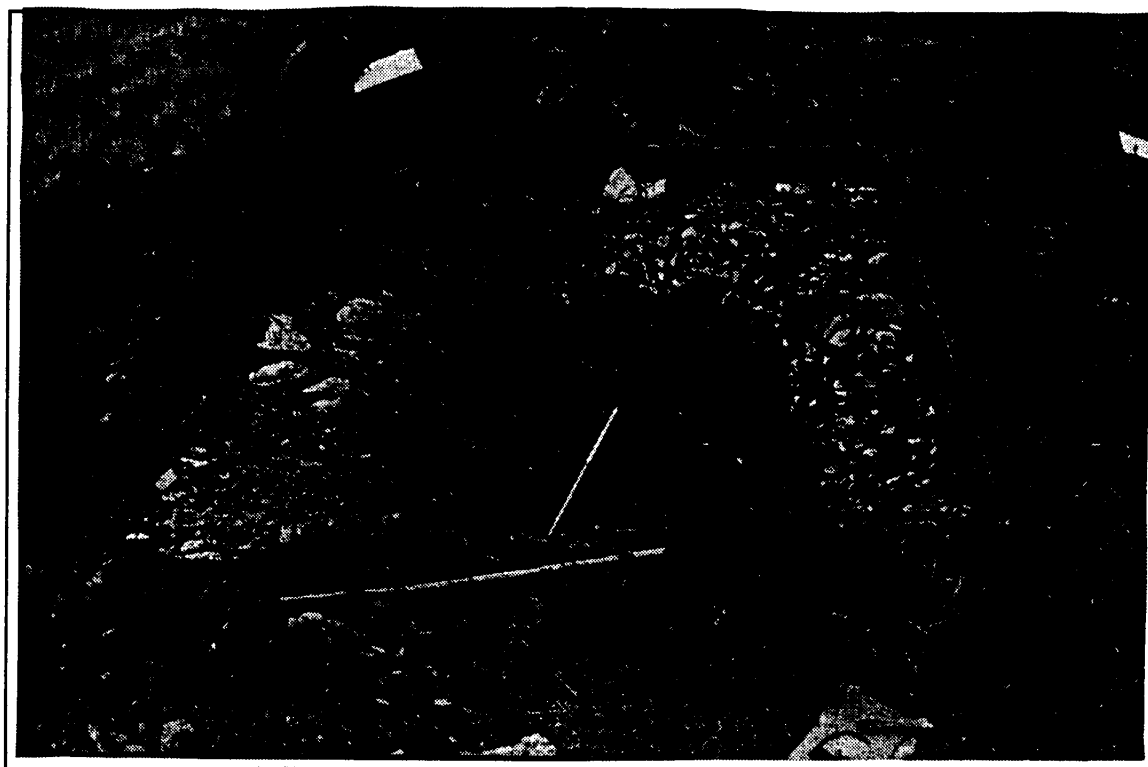

Fig. 11. Hellegropen "F-207". Slettnes, Hammerfest k.

I Hellegruppen "F-207" på Slettnes (se fig. 11), Hammerfest k. ble det i også konstatert et hardt fettholdig materiale, lik det Schanche beskrev fra "hellegrav 7" (upubl. Slettnesmanus.). Det ble tatt prøver av materiale fra bunn av hellegrøper både fra Arnøy, og Magerøya (Studentervika, Nordkapp k.) som har blitt analysert, og i begge tilfellene har det blitt påvist "organisk fett" (Storli u.å.:12). Disse prøvene har inntil nylig ikke kunnet spesifiseres nærmere, om det var snakk om fett av marine eller terrestriske dyr, men lokaliseringen av fornminnet har blitt brukt for å argumentere for marine dyr (Ibid.:12).

I forbindelse med FATIMA - prosjektet ble det analysert prøver fra to totalutgravde hellegrøper, en i Studentervika, og en på Langstranda (Magerøya). Dette ble gjort med sikte på å få fastslått hvorvidt hellegrøpene inneholdt fettstoffer, og om det var mulig å si noe om opphavet til eventuelle funn av slike. Ansvarlig av analysen var 1. amanuensis Ivan Burkow ved Institutt for Matematisk Realfag, Universitetet i Tromsø. Resultatet av prøvene forelå i april 1995, og gav positivt resultat angående animalske fettstoffer. Analysen tok sikte på å isolere fettsyrer som motstår lang tids lagring. På grunn av nedbrytningsprosesser som lipider gjennomgår, i dette tilfellet fettsyrer, er det vanskelig å finne intakt fett. Fettet oksiderer og som resultat av dette dannes svært mange forskjellige molekyllære forbindelser. Dette kan være forklaring på det harde materialet som er funnet i flere hellegrøper. Det kan også forklare det harde laget man kjenner fra spekkovner fra Svalbard, såkalt "spekkbetong". Når umettet fett er i kontakt med varme og luft er det meget utsatt for oksidasjon, og det dannes lange "kjeder" av molekyllære bindinger. Som resultat får man et hardt sammenklumpet materiale (Frode Aspenes, IMR, pers. med.). Det ble også funnet spor av fettsyrer som bare kan ha et marint opphav, altså en sterk støtte til forslaget til funksjon som har vært framsatt (Thommesen under publisering, Frode Aspenes, IMR, pers. med.). En nærmere inndeling i fisk og pattedyr er det imidlertid ikke mulig å gjøre. I så måte er denne analysen mer "nøktern" enn Sven Isakssons (1992).

4.3.4. Sjøpattedyr og indikasjoner på fangst i forhistorisk tid

Man regner fire arter sel som vanlige langs kysten av Nord-Norge. Disse er grønlandsel, ringsel, fjordsel (steinkobbe) og havert (B. Olsen 1984:136, 151-152). Grønlandsel og ringsel er

ikke stasjonære arter, men vandresel. Grønlandsel forekommer hyppig i norske farvann i april, mai og juni. Denne arten forekommer med ujevne mellomrom i store mengder ved kysten, oftest vinterstid. Dette kalles gjerne "kobbeår" (Collet 1912, Haug 1981:20). Ringsel forekommer også årlig langs norskekysten, men da helst om vinteren, fra oktober til april/mai (B. Olsen 1984:152). "Invasjoner" av denne arten forekommer på samme vis som med grønlandsel. Jakt på vandresel er naturlig nok begrenset til de sesongvarierende forekomstene (jfr. B. Olsen 1984:152). Kystselartene, fjordsel og havert, finnes ved kysten året rundt. Jakten på disse selene er imidlertid antatt å ha foregått først og fremst i kastetida, da selen trekker til holmer og skjær i den ytre kystsonen (B. Olsen 1984:136-152, G.Gjessing 1955:31-32).

Harpunspisser fra Kjelmøymaterialet, samt osteologisk materiale, peker mot at selfangst på både kystselartene og grønlandsel gikk fore seg på ytterkysten i Sør-Varanger i vår/sommersesongen. Ringsel som bare opptrer langs kysten om vinteren forekommer ikke i materialet (Olsen 1984:152, 180). Harpuner i Kjelmøymaterialet indikerer også at man har jaktet på mindre kvalarter som nise og kvitnos. Man har derimot ikke indikasjoner på at det har vært drevet aktiv fangst på større kvalarter i forhistorisk tid, og det osteologiske materialet antas å stamme fra strandete dyr, eller rek-kval som har vært utnyttet (Olsen 1984:181-182, Jørgensen 1994).

Forekomsten av kvalross i norske farvann i tidligere tider er vanskelig å beregne. I følge Helland var ikke kvalross uvanlig å treffe på inntil ca. 1800, men at de ble utryddet kort tid etter (Helland 1905:706). Observasjoner av kvalross i nyere tid dreier seg om streifdyr (Sandnes 1981). Lillienkiold beskriver kvalrossen i Finnmark, og referer et brev fra kong Christian IV til lensmannen i Finnmark fra 1612 hvor han "bestiller" kvalrosshuder (Jørgensen 1994:25). Hvordan kvalrossbestanden i Finnmark har vært i jernalderen er vanskelig å si noe om. Kjelmøymaterialet, som er det mest nærliggende materialet kronologisk sett, inneholder bare ett beinfragment artsbestemt til kvalross (Olsen 1984:151). Ottars beretning fra vikingtid omtaler imidlertid kvalrosshuder og tenner, og er på den måten en viktig indikasjon på at kvalross var en viktig ressurs i jernalderen (Jørgensen 1994:25). Hvis sel, og særlig fjordsel (steinkobbe), har vært et viktig byttedyr som kan knyttes til hellegrupene, er det sannsynlig at aktivitetene i forbindelse med dette fornminnet tok sted i yngletiden i juni måned (sml. Soot-Ryen 1941:97). Hellegrupene knytter jeg dermed til vår/sommer aktiviteter på kysten.

4.3.5. Arkeologiske data: hellegroper og arkeologiske analogier på Nordkalotten

Det som er et felles kjennetegn for hellegropene og alle fornminnene som er tatt med som sammenligning, er mengder av trekull og skjørbrent stein. Det har altså blitt brent tre i den hensikt å varme opp stein. Omstendighetene rundt alle disse fornminnetypene tyder på at dette har blitt gjort for å koke eller smelte kjøtt/spekk. Denne metoden for oppvarming/koking er blitt etnografisk beskrevet, samt utprøvd eksperimentelt i forbindelse med funn av kokegroper på forskjellige forhistoriske boplasser i Skandinavia. Både i Sverige og Danmark har det vært utført eksperimenter med kokegroper som konkluderer med det samme; nemlig at hensikten med kokegroper er å skape varig; langsomt virkende varme: "*Uanset hvad vi kalder gruberne, eller hvorledes vi tolker dem, er det klart at de har fungeret som energikilder. (...) Det er altså varmeenergi man har haft behov for og tilsyneladende en langsomt virkende fremfor en hurtig som på et bål. Stenernes funktion må være den at forlænge varmeeffekten ud over den periode, som trækullet kunne varme*" (Thrane 1974:105, sitert fra Lundin 1992:144).

Utenfor hellegroper er det funnet store mengder trekull og skjørbrent stein: "*Også i vollene rundt hellegrava/steinkista var et tykt lag med trekull og skjørbrent stein. Det ble utgravd 2 enkeltliggende m² utenfor vollene. I en av disse (mellom hellegrav 7 og 8) ble det funnet til dels store mengder trekull og skjørbrent stein*" (Schanche 1992:58). Som tidligere nevnt er dette forholdet tolket som tegn på at hellegropene har vært gjenbrukt. To hellegroper i Langstrand, Nordkapp k., som ble utgravd i 1994, hadde et tykt trekullag, iblandet store mengder skjørbrent stein i vollen nedenfor hellegropen (Thommesen: under publisering). Disse gropene var før utgravningene utstyrt med usedvanlig store voller på nedsiden, og fremsto i løpet av utgravningen som svært "omrotete" med få gjenværende heller i selve gropen. En nedgravning i bunnen av den ene gropen tydet på moderne forstyrrelser, men det var imidlertid ikke noe som tydet på at utsiden av hellegropene har vært forstyrret i nyere tid. Det ble i tillegg funnet flere fragmenterte, sterkt forvitrete heller i trekull/koksteinsvollen nedenfor hellegropene. Som en sammenligning kan man føre opp koksteinsrøysene på Åland. Ifølge Gustavsson var koksteinsrøysene dannet ved at "installasjonene" var brukt om og om igjen. C-14 dateringene fra en av røysene viste 2100 ± 95 , 2070 ± 95 og 1910 ± 95 B.P., fra bunn- til topplag (Gustavsson 1986:370). Som nevnt ovenfor hadde hellegropen B8 i Studentervika,

Nordkapp k., og hellegropen F-207 på Slettnes, Hammerfest k. også svært sprikende dateringsresultat som kan settes i sammenheng med gjenbruk. Som tidligere nevnt er det også en mulighet for at bruk av rektømmer i fyringen kan gi en eldre datering enn tidspunktet da hellegropen ble brukt. Det foreligger ikke tresortsbestemmelse av prøvene, så det er vanskelig å si om det er bruk av rekved eller forskjellige bruksperioder som ligger bak spriket i dateringene.

Av kokegropene i Norrbotten og Västerbotten som er utgravd, er det ikke opplysninger om gjenbruk av gropene. Det ble foretatt et eksperiment med rekonstruksjon av kokegropen i Danmark i forbindelse med bronsealderboplassen Skamlebæk hvor det er funnet svært mange kokegropen. Kokegropen ble nedgravd etter bruk for så å undersøkes tre måneder etter som sammenlikningsgrunnlag for de forhistoriske kokegropene (Eskildsen 1979:16). Man oppdaget at det var svært vanskelig å tømme gropen for skjørbrent stein etter at den har vært brukt, selv med dagens redskaper. Dette ble sett på som forklaringen på at det var så mange kokegropen på Skamlebæk; det var lettere å anlegge nye kokegropen fremfor å bruke de gamle på nytt (Eskildsen 1979:16). Dette brukes som forklaring på hvorfor felt med kokegropen i Norrbotten/Västerbotten kan bestå av svært mange gropen, d.v.s. at gjenbruk ikke var vanlig (Lundin 1989:170).

Som sagt har mange av utgravningene av hellegropen hvor en del av voll eller yttersidene er tatt med, vist tegn på gjenbruk; altså at gropene har vært tømt for trekull/skjørbrent stein en eller flere ganger. Erfaringene fra eksperimentet i tilknytning til Skamlebæk og undersøkelsen av kokegropene i Bottenviken i Sverige har ikke gitt indikasjoner på gjenbruk. Koksteinsrøysene på Kökar og hellegropene har dateringer som indikerer at de har vært brukt flere ganger. Selve hellekistekonstruksjonen som er dokumentert i de fleste utgravningene, med fullstendig eller delvis hellelegning, er et unikt trekk ved hellegropene sammenlignet med de andre fornminnetypene. Det gjelder for den omtalte "hellegrav 7" på Arnøy, som i tillegg til å ha en "perfekt" hellekistekonstruksjon også hadde mengder av skjørbrent stein og trekull utenfor selve "kisten". Dette skulle kunne bety at hellekisten var et konstruksjonselement som skulle gjøre det lettere å tømme hellegropen både for stein som var blitt sprengt sund av varmen og trekullaget i bunnen av "kisten".

De to hellegropene som ble utgravd på Langstranda, Nordkapp k., var på langt nær "intakte" hellekistekonstruksjoner, men hadde svært sterke indikasjoner på gjenbruk i form av lag med skjørbrent stein/trekull utenfor gropen. De fragmenterte og forvitrede hellene som ble funnet i vollen nedenfor hellegropene kan være heller som var skiftet ut etter at de var blitt ødelagt av den sterke varmen (Thommesen: under publisering.). Det ble også konstatert forekomst av skjørbrent stein og trekull på utsida av hellegrop F-207 på Slettnes (upubl.manus). Det foreligger imidlertid ikke mange opplysninger som dekker dette aspektet ved hellegropenes konstruksjon, d.v.s. voll/ytterside av selve gropen. Men noe empirisk materiale foreligger altså som kan brukes til støtte for denne tolkningen angående "kistens" funksjon.

Om dette er et "reelt" forhold er vanskelig å si. Det er i alle tilfelle ikke mulig å undersøke forholdet mellom indre konstruksjons detaljer og indikasjoner på gjenbruk, all den tid antall utgravninger som kan belyse disse forholdene er for begrenset til å danne et skikkelig sammenligningsgrunnlag. Jeg foreslår likevel at ihvertfall en av hellekistekonstruksjonens funksjoner har vært å gjøre gjenbruk av gropen lettere å gjennomføre.

4.4. Funksjonstolkning: konklusjon

På bakgrunn av de data som er tatt i betraktning, er det mulig å slå fast at når det gjelder det geografiske fordelingsmønsteret for hellegropene, strekker selve utbredelsesområdet seg fra munningen av Malangsfjorden i sørvest til Vardø i øst. I all hovedsak er hellegropene lokalisert til den ytre kystsonen, som regel i umiddelbar nærhet til strandlinjen. Lokalitetene varierer i størrelse fra enkeltliggende hellegroper, til lokaliteter som består av 39 stykker. Hellegropene finnes i tettest konsentrasjon på Arnøy i Skjervøy k., der ca. 1/3 av det totale antall registrerte hellegroper finnes.

Hellegropenes funksjon har blitt foreslått å være en slags forhistorisk spekkovn, at de har vært brukt til å smelte spekk av kval, sel eller kvalross for å utvinne tranolje. Til støtte for denne tolkningen er de arkeologiske data; at det har vært gjort opp ild i hellegropene og at det har vært brukt steiner for å lagre varme. Dette gir assosiasjoner til tilberedning av matvarer ved hjelp av kokegropeteknologi. Hellegropenes lokalisering nær sjøen gjør det naturlig å tenke

seg fangst av sjøpattedyr i tilknytning til hellegropene. Sannsynligheten for selfangst i forbindelse med hellegropene taler for at bruken av hellegroper var tilknyttet vår/sommer sesongen.

Opplysningene om at oppvarmede steiner ble brukt til å utvinne tran av fisk på Kamsjatka og i Canada (Eidlitz 1969) kan vanskelig settes i sammenheng med hellegropene. Dette på grunnlag av at hellegropenes distribusjonsmønster ikke er forenlig med opplysningene i Eidlitz (1969) om kombinasjonen laksefiske og oljeutvinning. Tradisjonell trantilvirking av torskelever, f.eks. etter Lofotfisket, beskriver kun koking av lever for å utvinne tran etter at leveren sluttet å avgi tran av seg selv (Thorson 1955:17-19). Hellegropene virker noe overdimensjonerte i en slik prosess. Andre aktuelle fiskeslag som lodde, sild, blåkveite o.l. er vel neppe aktuelle å sette i sammenheng med hellegroper. Det har muligens også vært drevet fangst på brugde, og dette kan kanskje settes i sammenheng med hellegropene, men det er tvilsomt at omfanget av denne jakten noensinne har vært særlig stort. Det er altså mye som tyder på at K. Schanches forslag angående hellegropene og bruken av disse, i alle hovedtrekk blir stående. Det vil si at hellegropene er en kokegropanordning for utvinning av tranolje fra spekk "*..hentet fra hval, hvalross og sel*"(1992: 33). De arkeologiske data som er tilkommet etter Schanche har ikke endret bildet hun tegnet i vesentlig grad. De fleste undersøkelsene etter 1990 har gitt funn av tykke lag av trekull og skjørbrent stein i og rundt hellegropen (der områdene utenfor gropen er undersøkt). I tillegg til variasjonene i konstruksjon som Schanche observerte er det framkommet ett nytt konstruksjonstrekk. En nedgravning fra hellegropen som ble undersøkt i Studentervika, Nordkapp k. ble tolket som en kanal av et eller annet slag, kanskje en tenningskanal, tappeanordning eller luftekanal (Thommesen: i trykken).

Nettopp mangel på luftekanaler så Schanche som et betydningsfullt element; "*Spor etter luftekanaler inn i gropene er ikke funnet. Dette må bety at varmeutviklingen har vært stor med tildels ufullstendig forbrenning, noe også de forkullede trebitene tyder på*"(1992:33). Funnet i hellegropen i Studentervika kan være en indikasjon på at enkelte hellegroper var utstyrt med en anretning for å kunne regulere surstofftilgang og forbrenning. Tolkningen av denne nedgravningen er imidlertid noe usikker, og har foreløpig bare blitt dokumentert i denne ene hellegropen (Thommesen: i trykken).

At arkeologiske undersøkelser av fornminner i Bottenvikområdet er gitt lignende tolkninger angående funksjon som hellegropen, på bakgrunn av de samme elementer, d.v.s. beliggenhet og forekomst av trekull/skjørbrent stein, er med på å styrke teorien. Det samme gjelder den etnografiske opplysningen referert fra Tegengren (1965). Dette, sammen med den steinforede kokegropen fra siste del av eldre steinalder som ble dokumentert på Slettnes, mener I. Storli taler for at "kokegropsteknologi" i forbindelse med utvinning av tranolje fra marine pattedyr har vært benyttet på Nordkalotten fra eldre steinalder til 1500-tallet (I. Storli, u.å.:13). Både fra en av kokegropene i Västerbotten, og hellegropene, er det tatt prøver av innholdet som har gjennomgått kjemisk analyse. Resultatet for begge fornminnetypene viste funn av fettstoffer som sannsynligvis stammer fra marine pattedyr (Isaksson 1992, Thommesen: i trykken). Beliggenhet, arkeologiske og etnografiske data og jordprøveanalyser taler for funksjonstolkningen som Schanche introduserte i 1992, at hellegropene har vært en forhistorisk "spekkovn". De forskjellene i konstruksjon av hellegroper som har blitt dokumentert ble ikke tillagt betydning i forhold til funksjonsfortolkning av K. Schanche (1992:60). Det er ikke påvist ytterligere konstruksjonstrekk som kan kaste lys over hvordan tranoljen ble utvunnet i hellegropene, til tross for den omtalte "kanalen" i hellegropen i Studentervika. Schanche antar at man har øst ut tranoljen fra gropen (1992). Selv om jeg har ansett det som usannsynlig at hellegropene ble brukt til å utvinne fiskeolje, lik den etnografiske beretningen referert fra Edlitz(1969), så kan opplysningen om fett som fløt oppå vannet før det ble "skummet av" kanskje settes i sammenheng med hellegropene. Etter at oljen var kokt ut av spekket kan vann ha blitt helt i hellegropen, slik at oljen fløt opp. Siden kan oljen ha blitt tatt vare på.

Med bakgrunn i "eksperimentell arkeologi" fra Danmark, som har vist at alminnelige groper med sundsprengt kokstein er så vanskelige å tømme at det er lettere å anlegge nye enn å bruke gamle om igjen, har jeg foreslått at hellekistekonstruksjonen har sammenheng med indikasjoner på gjenbruk. Jeg formoder at det vil være lettere å tømme en grop som er foret med heller langs kantene og i bunnen, enn en grop uten en slik konstruksjon. Dette mener jeg kan åpne for en forklaring på ulikheter i konstruksjon mellom hellegroper. En hellegrop som den som ble undersøkt på Hopseidet, Gamvik k., som besto av en nedgravning med trekull/skjørbrent stein oppi, kan være en hellegrop som har blitt anlagt uten at det har vært planlagt å bruke den igjen.

På Nygård, som er et av de større registrerte hellegropefeltene, var 4 av 11 undersøkte hellegroper "funntomme", i likhet med en grop fra Slettnes, Hammerfest k. og en fra Tømmernes, Nordkapp k. Schanche mener at hellegroperne i mange tilfeller ligger så lavt over nåværende flomål at de må ha vært oversvømt under springflo på den tida de ble bygd (Schanche 1992:33). Forklaringen på "funntomhet" er imidlertid neppe den at enkelte hellegroper er blitt skylt over av springflo, da hellegroper med vanlig "inventar" ble funnet på samme høyde over havet, på samme lokalitet. "Funntomme" hellegroper kan enten være hellegroper som er blitt fullstendig tømt i forbindelse med klargjøring av en grop til gjenbruk, eller groper som aldri ble brukt. Igjen savnes undersøkelser på utsiden av gropa for om mulig å klargjøre spørsmålet om hvordan gjenbruk kan ha foregått.

Det er også mulig at disse gropene kan ha hatt andre funksjoner enn de som er foreslått for *hellegroperne*. Det kan være grunnlag for å ta et litt større forbehold enn Schanche angående det at alle hellegroperne er uttrykk for "*...spor etter en og samme type aktivitet*" (1992:60). Det er mulig at det også til en viss grad er med hellegroperne som Kerstin Lundin mener det er med kokegroperne, at forskjellige aktiviteter kan etterlate strukturer som ligner hverandre (1992:168). Jeg vil likevel tro at dette gjelder i mindre grad for hellegroperne enn for kokegroperne som Lundin har undersøkt. Hellegroperne virker som en mer spesialisert konstruksjon enn hva tilfellet er med kokegroperne.

KAPITTEL 5. TRANSAKSJONSFORHOLD MELLOM SAMER OG "ANDRE" FRA CA. KR.F TIL TIDLIG MIDDELALDER

Det er to forutsetninger som ligger til grunn for dette kapitlet som må presiseres. Det ene er at jeg anser det som sannsynlig at det eksisterte en etnisk dualisme i forskjellige områder i det nordre Fennoskandinavia ved inngangen til årtusenskiftet, d.v.s at samene samhandlet med "andre" etniske grupper. Jeg legger altså B. Olsens modell til grunn (se kap 2), der samene anses å ha oppfattet seg som en etnisk gruppe i samhandling med andre forut for perioden jeg tar opp til behandling.

Videre skal det understrekes at hellegrupene anses som et fornminne som først og fremst må knyttes til den forhistoriske samiske befolkningen. Jeg henviser til Schanche og Olsen (1983), som påpeker den urimelig strenge bevisførselen som tradisjonelt er krevd for at et fornminne skal kunne betraktes som direkte tilknyttet samisk forhistorie. I tillegg deler jeg Odners oppfatning om at alle fornminner i det historisk kjente sameland kan knyttes til samisk forhistorie, eller betraktes som relevant i studiet av denne (1989:150). Siden samtlige registrerte hellegrøper befinner seg nord for Malangsfjorden, mener jeg å ha grunnlag for å si at hellegrupene må betraktes som samiske.

Med dette som utgangspunkt gir jeg en gjennomgang av tolkninger over forholdet mellom samer og andre etniske grupper i samhandling i perioden Kristi fødsel til tidlig middelalder, og vurderer hellegrupene i lys av dette. Jeg vil si noe om hellegrupene som del av transaksjonsforhold mellom samer og norrøne folk i forhistorisk tid, og hvordan dette kan ha endret seg over tid.

5.1. "Funntom periode" og transaksjoner

Etter at typologi og kronologi for den samiske jernalderen ble systematisert av Povl Simonsen i "Veidemann på Nordkalotten", kom nye dateringer som skapte et "tomrom" i den typologisk/kronologiske kontinuiteten slik den hadde fremkommet hos Simonsen (1982).

Som jeg var inne på tidligere i avhandlingen(kap.3.3) var perioden midt på 80-tallet preget av erkjennelsen av en "funntom periode", og at kontinuiteten i tid og rom viste seg å være fiktiv. Når "den funntomme perioden" først var "etablert", startet arbeidet med å søke denne periodens egenart og materiale. K. Schanches prosjekt "Den funntomme perioden" som dekker årtusenet etter Kristus i de indre delene av Nordland og Troms, og hele Nord-Troms og Finnmark, er det beste eksemplet på forsøk på å finne materiale som kan knyttes til perioden (1992:10-11).

Hellegropene er et eksempel på at denne funntomheten ikke er total, og at begrepet dermed er noe misvisende, men jeg skal komme tilbake til dette senere. Tiden omkring Kr.f., det vil si hundreårene hvor "funntomheten setter inn" er av flere sett på som en brytningstid, hvor endringer i bosetningsmønster og kontaktrelasjoner inntreffer over store deler av Nordkalotten (K. Schanche 1992, Jørgensen og Olsen 1988, B. Olsen 1984, 1987b, u.å., 1994). I Bjørnar Olsens modell for oppkomst av samisk etnisitet er bosetningsmønster og kontaktrelasjoner nært knyttet til hverandre. Kontakten har for Nord-Norges vedkommende, fra Nordland/Sør-Troms og nordøstover, vært vendt mot de sørøstlige områdene. Asbestkeramikken er som tidligere nevnt helt sentral i det bildet som tegnes av etniske prosesser og transaksjonsmønstre i det nordlige Fennoskandinavia i løpet av de siste tusen årene f.Kr.(se kap. 2.2.2.). Rundt Kr.f. opphører bruken av asbestkeramikk. Dette skjer i samme tidsperiode som kontaktene østover, i form av at tilførselen av metall og metallrelaterte artefakter, blir brutt. Sammenhengen mellom det at asbestkeramikken går ut av bruk og at det skjer et brudd med kontaktene sørøstover er blitt sett på som en del av forklaringen på endringer i sosial struktur og materiell kultur som inntreffer i tiden rundt Kr.f.

Mangelen på boplasser og husstrukturer som dateres til hundreårene etter Kr.f. har blitt tolket som et resultat av isolasjon (Olsen 1987b:67-68). De transaksjonene som har dannet grunnlag

for etnisk konsolidering faller bort, sammen med asbestkeramikens strukturerende rolle som materielt symbol på enhet innad i fangstsamfunnene og som markør utad ovenfor andre etniske grupper i det nordlige Fennoskandinavia (B. Olsen 1984,1987b). Manglende interaksjon mellom den samiske befolkningen og andre etniske grupper har gitt grunnlag for endringer i materiell kultur, og funntomheten kan bli sett i lys av dette.

I tillegg til "isolasjon" er også bosetningsmønster blitt sett på som sentralt i forklaringen på hvorfor det arkeologiske kildematerialet som kan dateres til denne perioden er så unnselig. Bosetningsmønsteret i "den funntomme perioden" er sett på som svært mobilt. I analysen av Kjelmøymaterialet i Varanger konkluderer Bjørnar Olsen med at et mobilt bosetningsmønster, lik det som kjennes fra historisk tid i Sør-Varanger ble etablert ca. 800 f.Kr., og sannsynligvis eksisterte kontinuerlig gjennom perioden hvor det mangler arkeologiske data, mellom 300-400 e.Kr til historisk tid (1984:166).

Kjersti Schanche har skissert opp en modell for bosetningsmønster og samfunnsorganisasjon i det samiske samfunn i "den funntomme perioden". Hun ser for seg et meget mobilt bosetningsmønster, med spredte befolkningsgrupper i det nordlige Fennoskandinavia. Den "funntomme perioden" er resultat av en langvarig endringsprosess i retning av stadig lettere boligkonstruksjoner og et stadig mer mobilt bosetningsmønster, en prosess som begynte allerede i slutten av yngre steinalder (Schanche1992:36-37). Asbestkeramikken og indikasjoner på metallbruk forsvinner omtrent samtidig ut fra det arkeologiske kildematerialet, noe K. Schanche setter i sammenheng med brutte kontakter med samfunn i sørøst (1992:37). Hun antar at funntomheten først og fremst er et resultat av denne meget mobile bosetningformen. Boligtypene har ifølge K. Schanche sannsynligvis vært telt eller lette torvgammekonstruksjoner som ikke har etterlatt tydelige spor for ettertiden. Den mobile bosetningsformen har også forhindret at organisk materiale kunne akkumuleres i møddinglag på boplassene, og dette er forklaringen på at denne delen av materiell kultur ikke er bevart. Dermed er det lite som er igjen av boplassene fra denne perioden, da K. Schanche ikke anser det som sannsynlig at steinteknologien ble tatt opp igjen etter at tilgangen på metall ble brutt (1992:35-37).

I likhet med B. Olsen anser hun samfunnene i det nordlige Fennoskandinavia for å ha vært relativt isolerte i tusenåret e.Kr. m.h.t. kontakter med utenforliggende samfunn. Denne isolasjonen anser hun å ha vedvart fra rundt Kr.f. til vikingtiden, da kontakter på ny opprettes mot øst og mot "*..de ekspanderende norrøne samfunnene i sør.*" (K. Schanche 1992:37) Til tross for at hun gir hellegrupene en stor plass i sin analyse, ser hun ikke disse som elementer som i særlig grad taler mot isolasjon. Begrepet "den funntomme perioden" skal jeg komme tilbake til senere. Imidlertid skal jeg henvisne til hellegrupene, som bør være et viktig element som bryter med det generelle bildet av "funntomhet".

5.2. Transaksjonsforhold mellom samiske og norrøne jernaldersamfunn i nyere arkeologisk forskning

Synet på transaksjoner mellom norrøne og samiske jernaldersamfunn har i stor grad blitt påvirket av Ottars beretning, og det arkeologiske kildematerialet som anses å belyse forholdet mellom samer og norrøne grupper samsvarer ganske bra med perioden Ottars beretning refererer til (jfr. Storli 1991a, 1991b, 1993b). Beretningen ble inkludert i oversettelsen av Orosius verdenshistorie til gammelengelsk under Alfred den store rundt 890 e.Kr. (Lund 1983). Ottars beretning har inspirert til tolkninger av forholdet mellom samer og norrøne samfunn når det gjelder handel og skattlegging. Man har også brukt Ottars beretning i tolkning av grunnlaget for norrøne høvdingdømmers økonomi og sosiale organisasjon, og hvordan samisk levesett og økonomisk spesialisering var knyttet til dette (Storli 1985, 1991a). I tillegg gir Ottar en redegjørelse for sitt eget hjemlands geografiske beliggenhet, en reise inn i Kvitsjøen og reisen som endte ved Alfred den stores hoff.

Ottar redegjorde for sin eiendom, og det han oppfatter som sin egentlige rikdom, nemlig skatten han krevde inn fra samene. Ottar hevdet at han i sine trakter var å regne som en rik mann. Jordbruket var underordnet varene som ble skaffet til veie av samene, og Ottar fortalte at "skatten" han krevde inn fra samene besto i skinn, fuglefjær, kvalbein og tauverk av sel eller kvalrosshuder (Lund 1983:23). De mest velstående måtte betale 15 mårskinns, 5 reinskinns, 1 bjørneskinns, 10 "mål" (tønner) fjær, en bjørne- eller oterskinnskofte og 60 alen sel og kvalrossreip (Bratrein 1989:178, Lund 1983:22).

5.2.1. Odners modell og transaksjonenes art.

Den delen av Ottars beretning som omtaler skattlegging av samene har tradisjonelt dannet grunnlag for å anse forholdet mellom norrøne og samiske jernaldersamfunn som asymmetrisk, d.v.s. at samene ble sett på som undertrykket og utbyttet av norrøne jernaldersamfunn (Storli 1993b, Gjessing 1973).

Dette synet er som nevnt i kap. 2.2.1. revurdert av K. Odner som har foreslått et forhold mellom norrøne og samiske jernaldersamfunn som var preget av samarbeid og gjensidig avhengighet, eller resiprositet. I følge Odner var samene knyttet til de norrøne høvdingdømmene som jaktspesialister (Odner 1983). Oppkomst av samisk etnisitet må ses i sammenheng med det norrøne jernaldersamfunnet i Nordland og Sør/Midt-Troms, som "oppstår" i løpet av tidsrommet ca. 300-600 e.Kr. (Odner 1983:116). Økonomiske differensiering/spesialiseringsprosesser fører til at samene som etnisk gruppe blir tilskrevet (den kognitive)rollen som jegere/leverandører av pelsverk, mens den norrøne jernalderbefolkningen hadde en komplementær rolle som fastboende bønder (Odner 1983:29-30, 66). Ut fra dette blir samene sett på som aktører integrert i et redistributivt økonomisk system, som leverandører av pelsverk og annet gods (jfr. Ottars beretning) som den norrøne eliten hadde interesse av.

Som Odner presiserer skiller ikke forholdet mellom norrøne og samiske grupper i jernalderen seg fra annen redistributiv høvdingdømmeøkonomi. Det spesielle ved dette forholdet var bare det at transaksjonsforholdene var grunnlagt på etnisitet (Odner 1983:116-117). De varene de samiske jernaldersamfunn kunne levere til de norrøne høvdingdømmene er beskrevet som prestisjegods, varer som var ettertraktet på markeder i Europa, og som norrøne høvdingdømmer kunne grunnlegge sin rikdom på (Ibid.:85-86). For den norrøne eliten ville det være ønskelig å beskytte samenes næringsutøvelse for å sikre tilgangen på prestisjegods, og på den måten aktivt forsøke å hindre alt som truet samisk produksjonsform (O.S.Johansen 1990:35, se Odner 1983:80, 116-117). At det samiske samfunnet var egalitært er forutsetning for modellen (se f.eks. Odner 1983:117).

I tillegg til beskyttelse nevner Odner metalltilførsel som mulig gjenytelse for samenes leveranser av prestisjegods. Samarbeidsforholdet Odners modell forutsetter gjenspeiler seg i ma-

teriell kultur. Det var ikke "nødvendig" for samene å "aktivt" markere ulikhet, men heller kommunisere solidaritet med den norrøne jernalder befolkningen, og derfor finner man ikke ifølge Odner fornminner som kan knyttes til samisk etnisitet fra jernalderen (se kap.2.2.1.). Tilknytningen til de norrøne høvdingdømmene kan for samenes del ses som "korrelater" av adferd, der det sentrale var den etniske kategoriseringen av samiskhet som (kognitivt) knyttet til en mobil jakt/fangstlivsførsel (Odner 1983:29, 54-56).

5.2.2. Kritikk av Odners modell/revurdering av modellen

Det er blitt reist innvendinger mot Odners modell over transaksjonforholdene mellom norrøne og samiske jernaldersamfunn. En av disse er rettet mot Odners kronologiske plassering av "germaniseringsprosessen" som altså resulterer i jernalderbosetning i Nord-Norge av norrøn "germansk" karakter (sml. Odner 1983:116). Tilkomsten av jernaldersamfunn av "germansk" karakter må tidfestes noe tidligere enn det tidsrom Odner opererer med. Utfra C-14-dateringer av en rekke tunanlegg og graver knyttet til sentrumdannelse i norrøn jernalder er det rimelig å datere "germaniseringsprosessen" i alle fall tilbake til ca. 100 e.Kr. (A. Schanche 1986: 26, O.S.Johansen 1990:22, 50-51).

Et sentralt punkt i Odners modell over de etniske prosessene i nordre Fennoskandinavia er at det han kaller "pan-samisk solidaritet" ikke inntraff før i tiden rundt 1500-tallet og de påfølgende århundrene, og at det først er da felles materielle kjennetegn for den samiske etnisiteten oppstår (se kap. 2.2.1.). Urbegravelser, som av Odner dateres til etter 1500-tallet utenfor Varangerområdet, er for eksempel C-14-datert til siste del av vikingtid i Saltenområdet (I. Storli. 1985, 1988, 1991a, b og A. Schanche 1994).

I tillegg markerer de såkalte "stallotuftene", som I. Storli har undersøkt på Saltfjellet, et samisk fornminne som kan ses i opposisjon til norrøn materiell kultur (jfr. I. Storli 1991a) "Stalloboplassene" er tolket som boplasser i forbindelse med en tidlig samisk pastoralisme. Den første bruksfasen til "stallotuftene" dateres fra slutten av 800-tallet til midten av 1400 tallet e.Kr. (Ibid. 1991a: 28-29). "Stallotuftene" er altså et annet element som brukes til å markere ulikhet fra samisk side. Det innebærer at interaksjon mellom norrøne og samiske sam-

funn i vikingtid også omfattet symbolisering av etnisitet gjennom tydelige materielle kjennetegn knyttet til hver av de etniske gruppene, i motsetning til hva Odner hevdet (I. Storli 1985:150-152).

Storlis analyse av "stalloboplassene" kan i følge henne selv ses som et brudd med et "pelshandels-paradigme" som har preget de aller fleste framstillingene av forholdet mellom norrøne og samiske samfunn i vikingtid (Storli 1993b).

I følge dette paradigmet er det først og fremst norrøne samfunns krav på reinsdyrskinn til eksport til kontinentet som forklarer endringer i de samiske jernaldersamfunn, og hun hevder at Ottars beretning er brukt som støtte til denne fortolkningen (Ibid. 1993b). I tillegg til at "stalloboplassene" kom til som resultat av prosesser som først og fremst foregikk internt i de samiske samfunn i jernalderen, er det heller ikke holdepunkter for å sette disse i sammenheng med intensiv fangst av rein til produksjon av pelsverk (I. Storli 1991a, 1993b). I. Storli tolker "stallotuftene" blant annet som et uttrykk for klasseforskjell også innad i det samiske jernaldersamfunnet. "Stalloboplassene" kom til etter økonomiske og sosiale differensieringsprosesser innad i det samiske jernaldersamfunnet, og noe som blant annet innebar at grupper som tok opp reindrift krevde eksklusive bruksrettigheter til beiteland (I. Storli 1991a).

I. Storli ser gravfunn med østlige metallgjenstander og metalldepoter i det nordsvenske innlandet som et materiale som styrker inntrykket av økonomisk og sosialt differensierte samiske samfunn i vikingtiden. Metalldepoter i det svenske innlandet ligger ofte i tilknytning til boplasser Storli har tolket som pastoralistiske reindriftsamers vinterboplasser (I. Storli 1991a:103). Av i alt 14 graver av norrøn karakter som inneholdt østlige metallgjenstander, anser Storli 7 av disse som sikre kvinnegraver og 1 som sannsynlig kvinnegrav (1991a:115, 1991b:98).

Kvinnegraver med østlige metallgjenstander tolkes som samiske kvinner i norrøne graver, en sammenkobling av norrøne og samiske etniske idiomer (norrøn=gravrøys/haug/flatmarksgrav, samisk=østlige metallgjenstander). Et "motsatt" forhold gjør seg gjeldende på svensk side i Arjeplogområdet. Her tolkes gravmaterialet som kvinnegraver, med gravgods som anses som norrønt, mens gravskikken tolkes som samisk. Dette er forhold Storli tolker som utveksling

av ektefeller mellom norrøne og samiske samfunn i vikingtid, som en gjensidig "forsikring" om forpliktelser i forbindelse med transaksjonsmønstre mellom gruppene gjennom vikingtid/tidlig middelalder (I. Storli 1991a:115-119).

Audhild Schanche har imidlertid kommet med innvendinger mot å se gravhauger/røyser som en entydig norrøn gravskikk (1994). Ut fra nye registrerte og undersøkte graver i Øst-Finnmark, samt en ny gjennomgang av registrerte, kystnære røyser i Sør-Troms og Nordland, kommer A. Schanche fram til at samiske urbegravelser i Varangerområdet gjerne kan ha vært konstruert som en røys. Røysanlegg i standvoller i Sør-Troms og Nordland kan også være samiske (1994:78-82).

Det er holdepunkter til å datere den samiske urgravskikken tilbake til tidlig metalltid p.g.a. funn av asbestkeramikk i 9 graver i Øst-Finnmark og et sannsynlig gravfunn fra Tysfjord, der et helt asbestkeramikkar ble funnet (A. Schanche 1994:83). Sammen med de nevnte gravene fra Sør-Salten kan andre sannsynlige gravfunn dateres til jernalder/tidlig middelalder (Ibid.:83).

Urgravene kan altså ha vært en felles samisk gravform over store deler av sameland gjennom jernalderen helt fra tidlig metalltid. A. Schanche regner også med at urgravene gikk ut av bruk i det tidsrommet Odner antok at urgravene kom til som resultat av homogenisering av materiell kultur i de samiske bosetningsområdene i prosessene som førte til "pan-samisk solidaritet" (Ibid.:83-84). Denne kontinuiteten i samisk urgravskikk står ikke i motsetning til I. Storlis tolkning, der hun taler for at det har eksistert rangforskjeller i de samiske samfunnene i vikingtid/tidlig middelalder (1994:84-85). Varangergravene kan gjenspeile et rangsamfunn, uten at man forklarer dette ut fra omlegging av erhvervsøkonomi. I enkelte graver finner man østlige metallgjenstander som dateres mellom 800 og 1200 (A. Schanche 1994:85-86). Noen graver skiller seg i tillegg ut ved måten de er konstruert på; "*Både på Mortensnesboplassen og i andre gravfelt er det endel graver som skiller seg ut ved sin størrelse, enten ved størrelse på røysa eller ved størrelsen og dybden på selve gravkammeret*" (A. Schanche 1994:85).

I. Storli og A. Schanches åpning for mulighetene for at det eksisterte rangforskjeller i de samiske jernaldersamfunnene gir andre perspektiver på transaksjonsforholdene enn de Odner

fremsette. Transaksjonene er ikke basert på et system av "komplementære kulturforskjeller" og symbiose, men på allianser mellom en norrøn og en samisk elite i jernalderen. Interessesfæren for den norrøne høvdingeliten er i stor grad rettet østover, og denne kontakten ble i stor grad pleid av en samisk elite av fjellsamer som drev pastoralistisk reindrift. Dette forholdet kommer bl.a. frem ved at det er funnet langt flere østlige metallgjenstander fra vikingtid/ tidlig middelalder enn vestlige (irske, eller angelsaksiske) (I. Storli 1991a:119).

Samiske og norrøne jernalder/tidlig middelaldersamfunn kontrollerer forskjellige definerte territorier, og samhandling foregår i begrenset omfang mellom gruppene som helhet. Transaksjoner foregår i første rekke mellom en samisk og en norrøn elite, som gjensidig forsyner hverandre med prestisjegods som sementerer maktrelasjoner innad i gruppene (Storli 1985, 1991). Dette er i samsvar med det første punkt i Barths "typologi" over interetniske relasjoner (kap.2.1.) (Olsen og Kobylinski 1991:17).

5.3. Hellegroper og transaksjoner mellom norrøne og samiske jernalder/tidlig middelaldersamfunn

Jeg har tidligere i dette kapitlet vært inne på sammenfallet i tid mellom asbestkeramikkens frafall, og hellegropenes tilkomst i Nord-Troms/ Finnmark. Dette kan ses i sammenheng med opprettelsen av nye interaksjonsmønstre, rettet mot andre grupper, som oppstår i løpet av jernalderen. At asbestkeramikken faller bort kan ses i sammenheng med at transaksjonssystemene som var rettet sørøstover ble brutt. Samtidig kan hellegropene være uttrykk for at nye kontakter ble opprettet i løpet av "den funntomme perioden", denne gang hovedsakelig rettet mot de fremvoksende norrøne jernaldersamfunnene i sørvest. Dette innebar også en økt orientering mot marine ressurser, hvor produksjon av tran fra sel/kvalspekk har utgjort en viktig del (se kap. 4). Det betyr at kontaktrelasjoner i tidlig metalltid rettet mot metallproduserende samfunn i sørøst i langt større grad var basert på jakt på terrestriske pelsdyr (sml. Olsen 1984).

Produktene som inngikk i transaksjoner fra tidlig metalltid i forhold til jernalder/tidlig middelalder, skiftet altså mellom produkter som primært er forbundet med innlandet, til produkter som primært er knyttet til kysten. Disse transaksjonsforholdene har tilkommet gradvis i løpet av de første århundrene e.Kr. Perioden 600-900 e.Kr ser ut til å ha vært perioden hvor transaksjonene var på sitt mest intense. K. Odner nevner faktisk hellegrupene, men inkluderer ikke disse i materialet han tar opp til behandling i forbindelse med mulige "samiske diakritika", i tråd med den begrunnelsen som Per-Kyrre Reymert gir i forbindelse med sin analyse (se kap.3) (Odner 1983:60). Det synet som B. Olsen, og tildels K. Schanche gir uttrykk for, at isolasjon ikke gir grunnlag for etnisk symbolisering, er framsatt som en alternativ forklaring på funntomhet.

Det er etterhvert blitt vanlig å se på hellegrupene som et samisk fornminne (se Bratrein 1989:153-154 og Sandmo 1994). Bratrein peker på at siden jernalderfornminner med norrøne trekk finnes i områder hvor det er registrert hellegrupper, kan det være tegn på at samene har utnyttet samme landområde som den norrøne jernalderbefolkningen. Det er sannsynlig at det har vært utbredt kontakt med de to gruppene. Imidlertid regner Bratrein området som hovedsakelig norrønt (Bratrein 1989:170-171). A. K. Sandmo (1994), og I. Storli (u.å.) anser i tillegg hellegrupene for å inngå i et etnisk organisert transaksjonsmønster mellom den norrøne og den samiske jernalderbefolkningen. Sandmo tar utgangspunkt i de registrerte hellegrupene i Tromsøområdet, og setter disse i sammenheng med andre registrerte jernalderfornminner som har mer eller mindre klar "norrøn" karakter. Ut fra dette kommer hun fram til at Tromsøområdet var preget av uklare etniske grenser, med "blanding av etniske kulturtrekk" (Sandmo 1994:133). Hun mener likevel at hellegrupene kan ha vært kjennetegn ved enkelte grupper (eller "lokalsamfunns") spesialisering i tranproduksjon beregnet på utveksling mot andre produkter fra andre grupper, og at det fortrinnsvis var samiske grupper som var involvert i tranoljeproduksjon (Sandmo 1994:166).

I forbindelse med avslutningen av Slettnesprosjektet har I. Storli gitt en samlet vurdering av jernalder og middelalder i Vest-Finnmark (u.å.). Her har hellegrupene fått en fremtredende plass, og hun gir en generell oversikt over forskning omkring dette fornminnet i sammenheng med Slettnesmaterialet. Hellegrupene er ansett som et fornminne typisk for "samisk jernalder" (I. Storli u.å.:1-2).

Som sagt mener hun dateringene viser at denne fornminnetypen var i bruk det meste av jernalderen, men at de først og fremst har vært vanlig i tidsrommet 600-800/900 e.Kr.(se kap.4) (I. Storli u.å.:11). Også Storli tolker hellegropene som utvinningsanlegg for tranolje fra spekk av marine pattedyr. Storli ser "oppblomstringen" av hellegroper som en økning av produksjonen som inntreffer i løpet av 700/800-tallet, og hevder at dette må ses i sammenheng med interaksjon mellom norrøne og samiske samfunn i denne perioden (Ibid.:14-15) I. Storli tar i bruk Ottars beretning når hun gir et tolkningsforslag angående interaksjon mellom samer og norrøne folkegrupper i jernalderen. I Ottars beretning finnes det beskrivelser av kvalfangst, og fangst av kvalross.

Det er disse passasjene i Ottars beretning som Storli særlig peker på: *"Han sejlede stik nord langs med kysten og havde ødemarkerne til styrbord og det åbne hav til bagbord i tre dage. Han sejlede lige så langt mod nord som hvalfangerne gør, når de sejler længst væk"* (Lund 1983:20, I. Storli u.å.:14).

Videre seilte Ottar i ukjent land som han hadde lyst til å undersøke, og endte i bjarmernes land, Kvitsjøområdet (Lund 1983:20-22, Odner 1983). Om dette sa Ottar: *"Han drog først og fremmest dertil, foruden at se landet, for hvalrossernes skyld, for de har meget ædelt ben i deres tænder...-og deres skind er udmærket til tovværk. Hvalrossen er meget mindre end andre hvaler, idet den ikke er mer end syv alen lang. Den bedste hvaljagt er i hans eget land; der er de otteogfyrre alen lange, de største halvtreds alen. Han sagde at han og fem andre hadde dræbt tres af disse på to dage* (Lund 1983:21-22).

Opplysningene om kvaljakt kan gjerne stemme, med det forbehold at man går ut fra at angivelsen av størrelsen på kvalene Ottar oppga å ha fangstet på er grovt overdrevet (Jørgensen 1994:26, Storli u.å.:15). Mindre kvalarter derimot kan ha blitt fanget på et lignende vis som det Ottar fortalte. Fangst av f.eks. grindkval eller kvitnos kan ha foregått som drivfangst (Jørgensen 1994:26). Større kvalarter ble det sannsynligvis ikke drevet aktiv fangst på i denne perioden (Ibid.:26).

R. Jørgensen antar at det som var mest ettertraktet som mål for reiser nordøstover var fangst på kvalross, mens I. Storli mener det først og fremst var kvalfangst som var motivasjonen for

å legge på reiser nordøst for sitt eget bosetningsområde (Jørgensen 1994:25, Storli u.å.:15). Storli ser for seg at kvalfangsten langs Finnmarkskysten i vikingtid har foregått som samarbeidsprosjekt mellom norrøne og samiske fangstfolk, der samene hadde rollen som produsenter av tranolje i hellegrupene (Storli u.å.:15). I. Storli baserer sin fortolkning på et begrenset materiale, ved at hun først og fremst tar utgangspunkt i Slettnesmaterialet (Vest-Finnmark) og konsentrerer seg om tidsperioden 600-800/900 e.Kr. Ved å inkludere en rekke nye dateringer av hellegroper ser det ikke ut til at hellegrupene er fullt så "konsentrert" til perioden med oppblomstring av aktivitetene tilknyttet hellegrupene, som det Storlis materiale indikerer (se kap.4). Lik Roger Jørgensen anser jeg også fangst av kvalross og sel som en mer sannsynlig aktivitet å sette i sammenheng med hellegrupene enn kvalfangst.

Det finnes ikke indikasjoner på at det var utviklet teknologi for fangst på større kvalarter. Etnologisk kjenner man til at det ble skutt kvaler med armbrøst og drevet harpunering med håndharpun, for eksempel på Vestlandet (Nordby 1935, Østberg 1934). Fangst på f.eks. vågekval innebar imidlertid stenging av trange våger med nøter, og det kunne ta opptil 7 uker før man lyktes å få tatt livet av kvalen (Nordby 1935:134). Det er heller ikke et gjennomgående trekk ved lokaliseringen av hellegroper som gjør at man kan sette disse i sammenheng med drivfangst av småkval som nise eller delfinarter, f.eks. med stengning av flokker av småkval inni trange våger eller fjordhull.

Den ekstreme ytterkystlokaliseringen har mer til felles med lokalisering av selveider, selv om man ikke kan sette hellegroplokaltetene i direkte sammenheng med historisk kjente veideplasser. De historisk kjente selveidene i Troms var ofte lokalisert nær fuglevær, d.v.s. på ytterkysten. Aktiviteter i forbindelse med egg- og dunvær i juni falt sammen med kobbejakten (se kap.4.3.4)(Soot-Ryen 1941:97).

Det er sannsynlig at kvalross kan ha vært et sentralt byttedyr, og at fangst på kvalross kan ha vært en viktig del av aktivitetene rundt hellegrupene. I tillegg til spekk var også kvalrosshud og tenner ettertraktede produkter hos den norrøne befolkning, ifølge Ottar. Kvalrossen var også lett å avlive så snart den trakk på land. Beretninger fra ishavsfangsten beskriver hvordan et forholdsvis lite mannskap kunne ta flere hundre dyr av dage på kort tid, kun utstyrt med lanser (Storå 1987:129-131).

5.3.1. Marine ressursers betydning som transaksjonsobjekt

Hellegrupene kan indikere at samtidig som kontaktene østover brytes, og transaksjonsforholdet pelsverk - metall faller bort, kan man se en økende orientering mot sjøen og de maritime ressursene. Siden kontaktene østover var borte var ikke innlandet og pelsdyr lenger like viktige. Kontakter vestover knyttes, og det er marine ressurser som blir interessante som transaksjonsobjekt (jfr. Gjessing 1939:48-49). Selv om det ikke er så mange hellegroper som dateres forut for perioden 600-800/900 e.Kr., er indikasjonene klare på at hellegrupene var relativt vanlig også forut for perioden da det ser ut til å ha vært et oppsving i aktiviteten knyttet til denne typen fornminne (se kap. 4). Det er også rimelig å anta at transaksjoner mellom norrøne og samiske jernaldersamfunn, som er antydnet ovenfor, gjaldt gjennom det meste av perioden hellegrupene dateres innenfor, men at de var på sitt mest intensive i perioden 600-900 e.Kr. Transaksjonene kan ha endret seg over tid med det generelle interaksjonssmønsteret mellom norrøne og samiske grupper.

Den nevnte oversikten over varer som Ottar mottok fra samene viser at typiske kystprodukter som dun, kvalrosstauverk og "kvalben" var viktige. Som nevnt har I. Storli påpekt at det ikke ser ut som at mer typiske innlandsprodukter som reinskinn (5 stk.) og bjørneskinn har spilt større rolle, hvis man skal dømme etter Ottars opplysninger. Selv om tranolje ikke er nevnt av Ottar, er det rimelig å sette dette som et mulig transaksjonsobjekt, tilknyttet de samme aktivitetene som frambragte varene fra samenes kystområder som Ottar fant verd å nevne overfor sine verter i England. Det er også datert flere hellegroper til tida etter perioden 600-800/900 e.Kr., men det ser ut til at hellegrupene går ut av bruk 1000-1200 e.Kr. Kun en hellegrup er datert senere enn 1000-tallet e.Kr., nemlig den i Vesterpollen, Magerøy k. (se kap.4). Det skulle tilsi at det var en periode forut for ca.600 e.Kr, hvor transaksjoner mellom norrøne og samiske grupper fant sted, men ikke var særlig omfattende.

Så mange hellegroper er datert innenfor perioden fra Ca. 600-1000 e.Kr., at det antagelig har foregått transaksjoner av mer institusjonalisert karakter mellom norrøne og samiske grupper i dette tidsrommet. I løpet av århundrene etter 1000 e.Kr. opphører aktivitetene som lå til grunn for hellegrupene. Fra flere områder av sameland kommer det til nye fornminnekategorier som er assosiert med samisk forhistorie, som de før nevnte metallgjenstandene av østlig

opprinnelse, "stalloboplasser" og "skattefunn". De "nye" fornminnekategoriene dateres i siste del av perioden hvor hellegrupene viste "oppsving", eller i perioden hvor hellegrupene gikk ut av bruk.

5.4. Hellegroper og transaksjonsforhold

Som nevnt ovenfor mener jeg at hellegrupene kan ses som en indikasjon på at det foregikk transaksjoner mellom norrøne og samiske grupper gjennom jernalderen og inn i tidlig middelalder, før hellegrupene går ut av bruk. Perioden fra ca. 100-600 e.Kr. kan ses som perioden da faste kontaktrelasjoner med det framvoksende norrøne jernaldersamfunnet og samene opprettes. For å vende tilbake til Odners modell, mener han det er i denne perioden det oppstår to grupper som dikotomiseres i to etniske kategorier; "germanere" og samer (Odner 1983). Forholdet mellom disse to gruppene var som sagt preget av samarbeid og integrasjon i felles økonomisk redistributivt system. Samene har hatt (den kognitive) rollen som jegere/fangstfolk og vært leverandører av pelsverk. Til gjengjeld har de mottatt metaller og beskyttelse (Odner 1983). Hovedargumentet mot det tradisjonelle synet på samene som utbyttet og undertrykket av den militært overlegne norrøne jernalderbefolkningen har vært at den samiske befolkningen har vært mobil. Et raid mot samiske bosetningsområder ville bli oppdaget før det innebar noen fare, og man kunne forsvinne inn i ødemarka (Odner 1983:87). For å skaffe tilgang til ettertraktede ressurser måtte regler for transaksjon som var akseptable for begge gruppene utformes. Som en følge av dette var det ikke ønskelig å iverksette særegen symbolproduksjon som tok sikte på å signalisere kontrast. Den andre forklaringsmodellen for funntomhet, eller indikasjoner på liten symbolproduksjon, har som nevnt innbefattet isolasjon av folk i det nordlige Fennoskandinavia, der det ikke har forekommet transaksjoner med utenforliggende (etniske)grupper.

Jeg ser som sagt hellegruppen som indikasjon på at dette bildet må nyanseres. Hellegrupene er en indikasjon på at transaksjoner mellom norrøne og samiske grupper ble vanlig i løpet av 200-600 e.Kr. Hellegrupene er sett som et trekk som hører klart innefor den samiske delen av dette transaksjonsmønsteret. Det er imidlertid ikke det samme som å si at hellegrupene i denne perioden hadde status som etnisk "idiom", men de er heller å betrakte som "materielt korrelat av

adferd" (se kap.2). Jeg skal imidlertid komme inn på hvordan jeg ser for meg hva slags rolle hellegropene kunne ha hatt over tid i etnisk symbolproduksjon i kap. 6.

Transaksjonsforholdene i denne perioden, slik de kan ses i sammenheng med hellegropene, ligner ikke helt på det Odner har skissert for de senere periodene, som er beskrevet ovenfor. Det generelle bildet av distribusjonsmønsteret for hellegroper synes å antyde mer adskilte territorier for ressursutnyttelse og bosetning på kysten. Dette skal jeg imidlertid komme tilbake til i kap. 6. I konteksten rundt hellegropene synes det med andre ord ikke å ha eksistert "symbiotiske" interaksjonsforhold. Sammenlignet med senere perioder har aktivitetene forbundet med hellegropene vært av et begrenset omfang. Transaksjonene som har vært foretatt mellom norrøne og samiske grupper har på samme måte vært forholdsvis begrenset, og av en sånn art at man ikke aktivt benyttet materielle symboler til å markere etnisk tilhørighet i kontrast mot en annen etnisk gruppe. På dette punktet ligner forholdet elementer i Odners modell. Hellegropene kan for denne perioden være "materielle korrelat" av fastsatte, etterhvert institusjonaliserte transaksjonsmønstre mellom to etniske grupper. Distribusjonen av hellegroper kan sies å markere en slags etnisk grense i jernalderen. I denne sammenhengen var hellegropene et samisk materielt symbol i tillegg til bare å være teknologi for utvinning av tranolje, et forhold jeg skal behandle nærmere i et senere kapittel.

En klar overvekt av de daterte hellegropene plasserer seg i tidsrommet fra ca. 600 e.Kr. til ca.900 e.Kr. Dette ser jeg i likhet med I. Storli som indikasjon på nær interaksjon mellom norrøne og samiske jernaldersamfunn. I dette mønsteret kan økonomiske transaksjoner mellom gruppene ha spilt en stor rolle, der bl.a. tranolje fra hellegropene inngikk som et bytteprodukt. Tranolje antas å ha spilt stor rolle i skipsfarten, som impregnerings- og smørningsmiddel for treverk og tauverk. Tran kan også ha vært viktig i forbindelse med behandling og fremstilling av lær (Baudou 1992:107-108, Gustavsson 1987:372). Tranolje er videre kjent i ernæringsammenhenger (se Claussøn Friis i Gjessing 1955).

Men størst rolle har vel oljen spilt i forbindelse med oppvarming og belysning innendørs. I forbindelse med "*det sosiale livet*" rundt de nordnorske høvdingsetene som f.eks. Bjarkøy og Trondenes må oppvarming og belysning ha krevd store mengder olje (Storli u.å.). Samtidig er dette perioden hvor teknologien som muliggjør havgående skipsfart antas å bli utviklet og

behovet for skipsrep av kvalrosshuder øker, samt tran til å smøre det med (Storli u.å.). Som Odner vil jeg også anse metall som det mest sannsynlige produktet som samene mottok i bytte fra den norrøne jernalderbefolkningen.

I perioden mellom ca 600 og 900 e.Kr. kan forholdet mellom den norrøne jernalderbefolkningen og samene være mer fastsatt, eller institusjonalisert. Det symbiotiske forholdet som Odner har argumentert for er imidlertid mer usikkert i forbindelse med hellegrupene. Det kommer til en del trekk i materialet som tyder på at dette ikke gjaldt hele den samiske befolkningen, men at lignende forhold som I. Storli skisserte opp for Salten og det svenske innlandet også kom til å gjelde i Nord-Troms/Finnmark. I vikingtid og tidlig middelalder kan transaksjonene ha ligget i hendene på en norrøn og samisk elite.

Mellom 800-1200 e.Kr., d.v.s i tida hellegrupene forsvinner fra det arkeologiske kildematerialet, kommer andre indikasjoner på kontakt inn, i form av smykker med østlig herkomst. Denne dateringen er i sær kommet fra materialet i gravene på Mortensnes i Varanger. De tidligste smykkene er av østeuropeisk opprinnelse, mens det fra ca. 1000-tallet er området rundt Finskebukta som er hovedopphavsområdet (B. Olsen 1984:221-222). Smykkene er som oftest satt i sammenheng med samene i jernalder/middelalder ved at forekomsten av de østlige smykkene i jernaldermaterialet ble forklart ved at samene hadde rollen som "mellomledd" i handelsforbindelser mellom norrøne og østlige samfunn i jernalder/ middelalder (Storli 1991b). Smykker av østlig utspring er også knyttet mer direkte til samisk forhistorie ved at de er tolket som idiomer på samisk etnisitet (Reymert 1980, Storli 1991a, 1991b).

5.4.1. Andre arkeologiske belegg for transaksjoner i perioden yngre jernalder/tidlig middelalder

Yngre jernalder/vikingtid er ofte sett som den tidligste fasen av kolonisering av Finnmarkskysten (I. Storli u.å.). Imidlertid er det vanskelig å knytte annet enn enkeltfunn av jernaldergjenstander av norrøn karakter til dette. To gravfunn fra Finnmark er imidlertid ofte nevnt i sammenheng med norrøn "infiltrasjon", eller med kontakt mellom norrøne og samiske jernaldersamfunn. Den ene vikingtidsgraven fra Loppasanden, Loppa k., og Ekkerøygravfunnet,

Vadsø k. som er datert til vikingtid (Sjøvold 1974:175, 180). Begge er av Reymert vurdert som blandingsgraver, d.v.s. med elementer som indikerer både norrøne og samiske trekk, men med flest elementer knyttet til norrøn gravskikk (1980:127). Begge disse gravfunnene skiller seg ut ved å være meget velutstyrte med gravgods. Selv om de ikke lett lar seg plassere innenfor en etnisk gruppe, som Storli og Schanche peker på, kan de ses som indikasjoner på nær samhandling mellom norrøne og samiske grupper i denne tidsperioden.

Klare boplassbelegg i forbindelse med norrøn tilstedeværelse finnes ikke. Det skal imidlertid nevnes at bunnlag i en "gårdshaug" på Stappen i Magerøy k. har blitt C-14-datert tilbake til 660-800 e.Kr. (Bratrein 1990). Bratrein drister seg til å knytte denne dateringen tilbake til Ottars beretning om kvalfangerne som seilte nordover i 3 dager, og at Stappen var det "Gjesvær" som er nevnt i sagaen i forbindelse med Tore Hunds tur til Kvitsjøen i 1026. Stappen kunne ha vært en sesongbasert fangststasjon for norrøne kvalfangere gjennom yngre jernalder (Bratrein 1990:24). Gårdshaugen er imidlertid ikke nærmere undersøkt, så kulturlagene i gårdshaugen kan like gjerne stamme fra samiske "*fiskere, jægere og fuglefængere*" som Ottar sa oppholdt seg ved kysten om sommeren (Bratrein 1990:24, Lund 1983:21).

5.5. Transaksjonsmønstre i overgangen vikingtid/tidlig middelalder og hellegropenes opphør

Samtidig med at østlige metallgjenstander kommer til i det arkeologiske kildematerialet, ser hellegropene ut til å forsvinne. De østlige metallsmykkene er knyttet nært til samene, både som transaksjonsobjekter samene kontrollerte, og som direkte symbol på samisk etnisitet i vikingtid/tidlig middelalder (jfr. Storli 1991b). Metalltilførselen østfra kan ses som resultat av nye kontaktrelasjoner som igjen retter seg mot sørøst. At hellegropene opphører må sees som resultat av at nye kontaktmønstre dannet seg. I vikingtid og tidlig middelalder er det altså elementer i gravskikk som tyder på at samisk samfunnsorganisasjon baserte seg på rangforskjeller (Storli 1991b, A. Schanche 1994: 86).

I løpet av vikingtid kom det nordnorske høvdingaristokratiet til å bli innblandet i en nasjonal maktkamp, og i det generelle bildet av det norrøne vikingtidsamfunnet spilte dette aristokratiet en sentral rolle i "norsk" sammenheng, både på det politiske og økonomiske plan (Johansen 1990:56). Denne maktkampen endte med at Håloygene tapte, og at Nord-Norge får en perifer, kolonilignende status utover middelalderen (Ibid.:56).

Betegnende for dette er det forhold at det ikke synes å være bosetningskontinuitet i Karlsøy-regionen fra vikingtid til middelalder utfra det arkeologiske kildematerialet. Dette har blitt tolket som en "norsk" befolkningstilbaketrekning til sør for Malangen. Norsk bosetning ble ikke tatt opp igjen før Håkon Håkonsson sørget for å bygge en kirke i Tromsø rundt 1250 (se Brøgger 1931:28). Bratrein tolker den manglende funnkontinuiteten som resultat av at den norrøne befolkningen assimileres inn i det samiske samfunnet (1989:205). Begge forklaringsmodellene legger imidlertid det samme til grunn, nemlig at høvdingdømmene i nord ble underlagt rikskongedømmet, og at den økonomiske kontrollen over ressursene skaffet tilveie av samene ble overtatt av riksadministrasjonen.

Det ble etterhvert mange aktører i handels- og utvekslingssystemer i det nordlige Fennoskandinavia. Sagaberetninger forteller om skattlegging av/handel med samene i tidlig middelalder, og det fremgår også av disse at samene handlet med kvener og kareler som sto i handelsmessig konkurranse med nordmennene om samenes varer. I denne situasjonen var samene fri til å velge hvem de ønsket å ha til handelspartnere (Odner 1983: 26-27). Når transaksjonsmønsteret som hadde utviklet seg mellom samene og de vikingtidige høvdingdømmene bryter sammen, er det mulig at det skjer en ny spesialisering mot jakt på innlandets pelsdyr parallelt med at nye transaksjonsmønstre inntreffer. Hellegrupene opphører ved at det norrøne høvdingdømmet faller fra hverandre, og i nye kontaktmønstre som "overtar" er ikke tranolje lenger et transaksjonsobjekt. Hellegruppen som teknologi for utvinning av tranolje forsvinner.

5.6. Oppsummering

"Den funntomme perioden" varer fra ca. Kr.f til 1000 e.Kr. I hundreårene etter Kr.f går asbest keramikken ut av bruk, samtidig som man mangler boplass-og gjenstandsmateriale som dateres innenfor perioden. Dette er blitt tolket som resultat av brutte transaksjonsmønstre mot øst, og isolasjon som resultat av dette (B. Olsen 1984, 1987b K. Schanche 1992). Ved inngangen til "den funntomme perioden", blir hellegrupene først tatt i bruk.

Odnors modell legger stor vekt på et symbiotisk forhold mellom samer og norrøne folk i Vikingtid/tidlig middelalder. Samene var tilknyttet det norrøne vikingtidssamfunnet som leverandører av pelsverk o.l. i et redistributivt økonomisk system. Samene utnyttet økologisk nisjer, og hadde rollen som jaktspesialister. Forholdet var basert på et egalitært samisk samfunns tilknytning til norrøne eliter, og det var ikke ønskelig for samene å markere ulikhet gjennom materielle symboler.

I. Storlis modell bygger på at transaksjoner mellom samiske og norrøne samfunn i vikingtid/tidlig middelalder ble foretatt mellom samiske og norrøne eliter, som hadde sammenfallende interesser. Modellen åpner for at samiske og norrøne folk markerte ulikhet i materielt uttrykk, og at samhandling mellom gruppene som helhet var begrenset.

Hellegrupene ses i sammenheng med et transaksjonsmønster som går i stadig sterkere retning mot en samisk spesialisering mot maritime ressurser. Tranolje byttes mot f.eks. jern fra den norrøne befolkningen. Transaksjonsforholdet som jeg mener hellegrupene kan være uttrykk for er sammenlignbart med det som I. Storlis modell beskriver.

Hellegrupene forsvinner etter ca. 1000 e.Kr og settes i sammenheng med brutte transaksjonsmønstre mellom samer og norrøne folk i jernalder/tidlig middelalder. Indikasjoner på østlige kontakter i form av smykker indikerer at nye mønstre overtar, og at det på ny er en økende grad av spesialisering mot innlandets pelsdyrressurser som inntreffer.

KAPITTEL 6. ETNISKE GRENSENER I NORD-TROMS OG FINNMARK I PERIODEN CA. 0 - 1200 E.KR. PÅ BAKGRUNN AV HELLEGROPER

I dette kapitlet tar jeg sikte på å beskrive de etniske grensene som har eksistert i overgangen fra et "norrønt" Troms til et samisk "Finnmark". Det er kommet tolkninger av dette forholdet basert på arkeologisk kildemateriale som konkluderer med at grensene var uklare, men sannsynligvis av en art som innebar adskilte territorier mellom de ovenfor nevnte gruppene i jernalderen, også i Troms (A. Schanche 1986, 1989).

Grenseforholdet er også tolket som et forhold med "flytende" grenser hvor personell konstant krysset grensene (Sandmo 1994). Det vil si at befolkningen i Nord-Troms var en slags blanding, hvor grensene besto, og norrøne og samiske grupper fortsatte å eksistere som etniske enheter selv om grensene er vage (se Barth 1969, se kap.2.1.). Jeg skal se hellegroperne i Tromsø k., Lyngen k. og Karlsøy k. i forhold til dette perspektivet.

Det jeg imidlertid ser som det klareste uttrykket for en grensesituasjon i jernalderen er ulikhetene som det arkeologiske kildematerialet gjenspeiler fra sørsiden av Lyngenfjorden i forhold til den nordlige siden. Her kommer jeg til å trekke inn stoff jeg diskuterte i kapittel 2. Tolkningen av hvordan hellegroperne kan ses som en markering av en etnisk grense blir satt i et perspektiv som betrakter materiell kultur som *materiell struktur*, med inspirasjon fra Giddens (se. kap. 2.4.) Grensene tolkes også i landskapet. Dette landskapet forstås som tekst, et landskap hvor hellegroperne er sett som markører med et særlig meningsinnhold.

6.1. Grense mellom "norrønt" og "samisk" land i perioden.

Det er en lang tradisjon innen jernalderarkeologien på det nordnorske materiale som fokuserer på grensen for utstrekning av det norrøne jernalderbosetning. Som jeg var inne på i kapittel 3, har det ikke vært like nødvendig å klargjøre forholdet til en annen folkegruppe innenfor

områder som har blitt ansett for å ha sammenhengende norrøn bosetning. I arkeologisk litteratur om nordnorsk jernalder før ca. 1980 er samene så og si fraværende som gruppe.

I de tilfellene hvor det er referert til en samisk befolkning, er det som leverandører av råvarer og tjenester(f.eks. pelsverk/båtbygging), mens de for øvrig var fortrent av den norrøne befolkningen som hadde bosatt seg ved kysten (A. Schanche 1986). Det er nordgrensen som har vært ansett som den viktige i arbeid som har tatt norrøn jernalderbosetning opp til vurdering, og denne har gjerne vært satt til ca. 69-70 grader nord. Sjøvold foretar en vurdering av grensen for norrøn jernalderbosetning ut fra fordelingen av det arkeologiske materialet og finner at: *"The distribution of the finds, especially those of the Migration Period, was interpreted as the manifestation of a continuous Norwegian settlement all along the outer coast to slightly beyond lat. 69 N, in other words to Dyrøy and the southern coast of Senja. A couple of isolated finds at about lat. 70 N marked the definite northern limit of the Norwegian expansion and were interpreted as signs of small, isolated settlements."* (Sjøvold 1974:302)

Den ytre bosetningssonen mot nord har altså gått gjennom Karlsøydistriktet. Dette ser Sjøvold i sammenheng med den absolutte korngrensen slik den kjennes fra historisk tid (1974:347). Når det gjelder grensene i bosetningsområdene slik de har kommet til uttrykk i det arkeologiske kildematerialet, har de som regel vært tolket innenfor økologiske rammer, særlig i forbindelse med mulighetene for å dyrke korn (A. Schanche 1986). Ifølge Audhild Schanche har den sterke etnosentriske tendensen i nord-norsk jernalderarkeologi ført til at grensespørsmålet, d.v.s utbredelsen av "norrøne" fornminnekategorier, ikke har gjort det nødvendig å se på disse grensenes relasjon til utbredelsemønsteret for en samisk folkegruppe (1986).

Mulighetene for en samisk bosetning innenfor "norrøne" områder i jernalderen har vært nevnt av Odner (1983:79-80) og Simonsen (1982:586), men disse gruppene har vært henvist til områder uegnet for gårdsdrift; *"eller resultat av en tilfeldig spredning"* (A. Schanche 1989:178). Historikeren Lars I. Hansen (1984:114) argumenterer for at også kilder som ikke direkte omtaler samer og samisk kultur, kunne benyttes i tolkning av samisk historie, eller relasjoner mellom nordmenn og samer. På samme måte mener A. Schanche at jernalderfornminner som er gitt norrønt opphav også har utsagnskraft for samisk forhistorie eller relasjonene mellom

norrøne og samiske grupper (1986:42, 1989:172). Ved en analyse av et undersøkelsesområde i Sør-Troms (innen Bjarkøy, Harstad, Skånland, Ibestad, Gratangen, Lavangen og Salangen k.) kommer hun blant annet frem til at det ikke kan ha vært økologiske faktorer som har vært utslagsgivende i forbindelse med det norrøne bosetningsmønsteret i jernalder.

Det ser ut som den østlige grensen for bosetning ikke utgjør en økologisk grense for korn dyrkning. De aller fleste jernaldergårdene var lokalisert langt ute på kysten, mens de ble færre innover mot fastlandet. Ved innlandsfjordene Gratangen, Lavangen og Salangen, hvor de økologiske forholdene skulle ligge vel til rette for gårdsbruk, ble det funnet få indikasjoner på norrøne gårdsanlegg (1986:83).

Siden øko-funksjonalistiske forklaringer ikke holder for å tolke fordelingen av norrøne jernaldergårder, må det ha vært andre faktorer som bestemte lokalisering av gårdene (ibid. 94-96). På bakgrunn av Sør-Tromsmaterialet og generelle trekk ved de norrøne jernalderforminnenes utbredelse tegner Audhild Schanche en modell over norrøne og samiske bosetningsområder i Nord-Norge i jernalderen. I henhold til denne kan ikke utstrekningen av det norrøne bosetningsområdet forklares uten at det inkluderes et samisk bosetningsområde som grenser opp mot det norrøne. Det land som ikke har norrøne fornminner blir definert som mulige samiske bosetningsområder (A. Schanche 1989:181).

Tendensen er at mens øyene i Lofoten, f.eks. Vestvågøy, har registrert gårder inne på øya, er dette uvanlig lenger nord. Jo lenger nord/øst en kommer, jo mer kystorientert blir den norrøne bosetningen: *"Lengst i syd vil vi finne norske jernaldergårder både på øyenes ytterkyst og fjordområder, til en viss grad også i det indre av øyene. Lenger nord vil innlandet være uten norsk bebyggelse. På de større øyene vil en her forvente spor av samisk bosetning. Enda lenger nordover på kysten vil også øyenes fjordområder være uten spor av norsk jernalder, deretter vil den opphøre også på den nordvendte ytterkysten. I tillegg til en nord-sydlig vil denne tendensen også ha en øst-vestlig retning. Øyene lengst i vest vil oppvise norsk jernalderbebyggelse over et større landskapsspekter enn øyene nærmest fastlandet."* (A. Schanche 1989:80-81)

For Midt-Troms og Nord-Troms del blir altså den norrøne bosetningen konsentrert mot kysten, for Nord-Troms' del helt ute ved de ytre kystområder. Dette vil ifølge denne modellen si at Karlsøyregionen er et bosetningsområde som har vært dominert av en samisk befolkning i jernalderen. Et poeng hos A. Schanche er nemlig at bosetningsmønsteret, slik det fremkommer av distribusjonen av de norrøne jernalderforminnene, var etablert i eldre jernalder og forholdt seg stabilt utover det meste av yngre jernalder (1986:125), men at det inntreer en "ekspansjonsfase" i vikingtid (Ibid.:133-134). Det viktigste ved denne modellen er at den gir en åpning for en fleretnisk vurdering av bosetningsmønster; at det ikke bare var forhold for gårdsdrift eller fiskemuligheter som bestemte den enkelte norrøne gårdens beliggenhet, men at dette i stor grad var et "mellometnisk" anliggende.

Grensen mellom norrønt og samisk land var også en kognitiv grense, som ble fastlagt i samhandling mellom de to gruppene. At grensene mellom norrønt og samisk land forble stabile gjennom jernalderen, og at norrøn bosetning ikke overskred disse er forklart ved at det må ha .."*eksistert strukturelle barrierer mot en slik utvikling.*"(A. Schanche 1986:128) Grensenes stabilitet har både indre forutsetninger i det norrøne jernaldersamfunn og relasjonelle forutsetninger i samhandlingen med samene. De interne forutsetningene lå i det hierarkiske høvdingdømme/ættesamfunnorganiseringen som det norrøne jernaldersamfunn antagelig har vært basert på (Ibid.:128). I dette samfunnet ble medlemmene integrert i et hierarkisk system bestående av flere nivåer, fra ætt til høvding. Disse nivåene hadde sine territorielle avgrensede enheter i gården, og den totale geografiske utbredelsen av et høvdingdømme utgjorde et avgrenset territorium (A. Schanche 1986:128). Dette sosiale fellesskapet hadde en geografisk dimensjon, den .."*sosiale og den territorielle organiseringen var to sider av samme sak.*"(A. Schanche 1986:129)

Den geografiske dimensjonen medvirket på samme måten som ættesamfunnet til at høvdingdømmets medlemmer ble integrert i et fellesskap. A. Schanche knytter den sosiale og territorielle organisasjonen til den sosiale elitens makt. Denne hvilte på kontroll over hushold, og geografisk avgrensning av undersåttens adferd var et av virkemidlene for å bevare denne kontrollen. Vektlegging av den sikkerhet som tilhørigheten til ætte/høvdingdømmesamfunnet ga, både sosialt og geografisk, skulle maskere den egentlige maktbasisen; kontroll over hushold (A. Schanche 1986: 129). Relasjonene mellom norrøne og samiske jernaldersamfunn

kan gi forklaringsmodeller på den stabile grensen mellom gruppene gjennom perioden. A. Schanches modell går ut på at det eksisterte en maktbalanse som sikret politisk stabilitet mellom de forskjellige høvdingdømmene, og at det var dette som hindret ekspansjon utover de fastsatte territoriene (1986:130).

Konklusjonen blir at det norrøne jernaldersamfunnets .."sosiale struktur både var avhengig av og resulterte i en barriere mot territoriell ekspansjon. Disse barrierene var både kognitive (selvtilskrivning) og reelle (sikkerhet), og var i stor grad et uintensjonelt resultat av handling."(A. Schanche 1986:132)

6.1.1. Malangsgrensa og "Finnmarks" utbredelse

Malangsfjorden har vært sentral når spørsmålet om den norrøne jernalderbosetningen har blitt tatt opp til diskusjon. Årsaken er Rimbegla, et Islandsk skrift fra slutten av 1100-tallet, som fastsetter Malangen som en slags grensefjord mellom nordmenn og samer; *"Der er den fjorden som heter Malangen, den skiller Finnmark fra bumenn"* (I Sandmo 1994). Det er samtidig vanlig å anse Malangsgrensen slik den fremkommer i Rimbegla som en "kirkeligpolitisk" grense, da den nevner kirken i Lenvik som den nordligste som da eksisterte. Denne grensen har vært sett på som "fiktiv", d.v.s at den norske bosetningen i jernalder/tidlig middelalder strakte seg til Loppa (H. D. Bratrein 1970:47).

Andre har som nevnt i forrige kapittel hevdet at den "norske" bosetningsgrensen i vikingtid gikk nord for Malangen, men at denne har trukket seg tilbake etter vikingtidens avslutning (A. W. Brøgger 1931:28, P. Urbanczyk 1992:211, 224, 227). Andre har sett på området nord for Malangsfjorden som et etnisk blandingsområde, en randsone i jernalder, med vage grenser mellom folkegruppene (P. K. Reymert 1980, H. D. Bratrein 1989, A. K. Sandmo 1994).

En annen historisk kilde som har vært brukt til å anslå Finnmarkens utbredelse i tidlig middelalder er *Historia Norvegia* fra omtrent samme tid som Rimbegla (A. Schanche 1986:103) Om det nordligste lagdømmet, Hålogaland, heter det om innbyggerne at de .."har meget med finner å gjøre og driver handel med dem". (A. Schanche 1986:103) Den siste kilden er hentet

fra "Egils saga" som beskriver "Finnmarkens" geografiske beliggenhet. A. Schanche peker på at selv om denne beretningen tidligere har blitt brukt til å anslå grensen mellom norrøne og samiske bosetningsområder, har man oversett hva som ligger i denne kildens beskrivelse av "Finnmarkens" kyststrekning. Opplysningene om at "*I vest ligger havet, og fra det skjærer store fjorder seg inn, likeens i nord og hele veien øst om landet*", er viktig i og med at fjorder som skjærer seg inn fra vest ikke kan være en beskrivelse av dagens Finnmark (A. Schanche: 1989:175). "Finnmarken" i jernalder tolkes derfor som områder som ikke var inkludert i det norrøne bosetningsområdet, og på den måten er de historiske kildene komplementære i forhold til distribusjonen av norrøne jernalderforminner (Ibid.:176).

Som nevnt er det vanlig å anse området rundt 70 grader nord, som grenseområdet. Det er elementer som tyder på norrøn bosetning nord for Malangen i jernalderen, som allerede O. M. Nicolaissen fremhever (se kap. 3). Det er til og med påpekt at arkeologisk belegg for denne "overskridelsen" av grensen som Rimbegla satte, var en landevinning for norsk jernalderforskning (A. W. Brøgger 1931:28). Nord for dette var det ikke ansett som sannsynlig at det hadde eksistert fast norrøn bosetning, men at norrøne folk var til stede som handelsreisende (Ibid.:47).

6.1.2. "Etnisk grense" og territoriell samsvar

Audhild Schanches modell gir et bilde på hvordan forskjellige etniske grupper kan bebo områder i nær kontakt med hverandre, utnytte like økologiske soner, men samtidig være underlagt regler for bosetningsområdenes romlige utstrekning. Denne modellen ser også ut å ha større gyldighet jo lenger nord i det norrøne bosetningsområdet man kommer.

De siste årene har det kommet lokalhistoriske verk for områder nord for Malangen som oppsummerer bosetningsbildet for jernalderen. Håvard Dahl Bratreins "Karlsøy og Helgøy bygdebok" er et av disse. Jernalderen blir her betegnet som hovedsakelig norrøn, med gårdsbebyggelse av samme type som den som er kjent lenger sør; "*Denne kultur har vi klare belegg for i eldre jernalder, da Karlsøy var den nordligste utpost i landet for den norrøne*

jernalderskultur. Heilt fram til vikingtida fortsatte Karlsøy å inneha denne grenseposisjonen."(1989:135)

Av distribusjonen av de registrerte fornminnene i Karlsøydistriktet mener Bratrein å utskille 17 sikre og 14 sannsynlige jernaldergårder. Disse sikre og sannsynlige gårdene er lokalisert i de ytre kystområdene, især på øyene Vanna, Nord-Kvaløy og Helgøy (H. D. Bratrein 1989:156-157) Med ett unntak nær, Ullsnes som ligger et stykke inn i Ullsfjorden, passer dette bra med A. Schanches modell. Dateringer som er foretatt, viser en klar overvekt mot yngre jernalder, særlig vikingtid, både når det gjelder gravgods og mulige spor etter gårdsbebyggelse (H. D. Bratrein 1989:144-147).

H. D. Bratrein er den første som inkluderer hellegrøpene, under betegnelsen "kanthellegraver", i sin fremstilling av jernalderen i Karlsøyregionen. Bratrein anser hellegrøpene for å være et sannsynlig samisk fornminne. De registrerte hellegrøpene er tolket som en indikasjon på en samisk befolkning innefor et grenseområde for den norrøne jernalderbosetningen (H. D. Bratrein 1989:153-154)

Tromsøområdet, som grenser direkte mot Malangen, er også behandlet i et lokalhistorisk oversiktsverk. I likhet med Karlsøys historie tas det norrøne jernaldersamfunnet opp til bred behandling, men sammenlignet med Bratreins fremstilling av jernalderen, gir A. K. Sandmo et enda mer "blandet" bilde av de etniske forholdene, slik de kommer til uttrykk i det arkeologiske kildematerialet. Gravmaterialet gir inntrykk av å inneha trekk som assosieres med norrøne og samiske gravskikker, både ut fra gravgods og utfra selve gravens utforming. Blant annet er gravrøyser ikke sett på som et utelukkende norrønt fornminne. Av det samlede gravmaterialet fra Tromsø området kan bare 1/3 bestemmes som "sikre" norrøne graver (A. K. Sandmo 1994:151). Resten gir et blandet inntrykk, med trekk som ofte assosieres med samisk forhistorie; d.v.s gjenstander av finsk-baltiske typer, rester etter neversvøp om liket o.s.v (Ibid.:151-158). A. K. Sandmo diskuterer hvorvidt gårdsbebyggelse av norrøn type har strukket seg nord for Malangen. Hun regner med minst 5 betydningsfulle gårder i Tromsøområdet, hvorav to er arkeologisk undersøkt. De to undersøkte anleggene i Tromsø k., Greipstad på Kvaløya og Bø på Tussøya, blir i likhet med gravene sett på som mulige blandingsfenomen, der norrøne og "fremmede" trekk eksisterer i samme kontekst (A. K. Sandmo 1994:183).

Gravene og hustuftene dateres fra ca 300 e.Kr og fremover i tid, men med klar overvekt på yngre jernalder/vikingtid, og er hovedsakelig å finne på ytterkysten, særlig på sørvest-Kvaløya (Ibid.:174). I likhet med Bratrein inkluderer Sandmo hellegrupene i jernaldermaterialet, og anser disse for å være sikre samiske fornminner, som i tillegg til det øvrige jernaldermaterialet støtter opp om inntrykket av et etnisk blandingsområde (Ibid.:131-134).

6.1.3. Hellegrupene og etnisk grense i "blandingsområdet"

Som de to lokalhistoriske oversiktene viser, er det etter hvert blitt vanlig å knytte hellegrupene til samisk forhistorisk bosetning i jernalderen. Samtidig viser fremstillingene av jernalderen i distriktene Tromsø og Karlsøy at det mest sannsynlig dreier seg om bosetningsområder som deles mellom to etniske grupper. De norrøne jernalderfornminnene fordeler seg stort sett etter det mønsteret Audhild Schanche skisserte opp i sin modell. Denne modellen var bygd opp omkring de norrøne fornminnenes distribusjonsmønster i Sør-Troms og det utsagnspotensiale dette har overfor samisk bosetningsmønster. I Nord-Troms kommer hellegrupene inn som et element som ut i fra sitt distribusjonsmønster er rimelig å tolke i sammenheng med samisk bosetningsmønster/ressursutnyttelse.

I Sør-Troms er det ikke registrert hellegrøper, verken i ytterkystområdene eller i fastlandsområdene, men ifølge A. Schanches modell skulle store deler av kystområdene være en del av samiske territorier i de nordligste områdene for norrøn bosetning, noe som hellegrupene bør være et uttrykk for. Om lokalitetene i Troms fylke fra Håkøya(Dukneset), Tromsø k., og nordover støtter opp om modellen for ulike bosetningsområder for de to etniske gruppene i jernalderen er en annen sak. Særlig lokaliteten på Håkøya kan ses på som en "blanding" mellom norrøne og samiske elementer, da to registrerte hellegrøper ligger i nærheten av hus/nausttufter og en stor gravhaug på Dukneset (A. K. Sandmo 1994:133). Hellegrupene på Dukneset og i Indre Holmbukt, som begge ligger i Tromsø k., er problematiske siden de er omtalt som "nesten usynlige" (Sandmo 1994:199). Uten at det blir foretatt nærmere undersøkelser på Dukneset hefter det etter min mening usikkerhet både til den mulige jernaldergården, og hellegrupene på denne lokaliteten. Hellegrupene på Dukneset er imidlertid inkludert i mitt materiale.

De andre lokalitetene i Tromsø k., Finnby og Indre Holmbukt, ligger ikke i nærheten av lokaliteter bestående av "norrøne" jernalderforminner. Da ingen hellegroper fra kommunene Tromsø, Karlsøy eller Lyngen er daterte, er det ikke mulig å si hvorvidt de er samtidige med de daterte gravene, men utfra det generelle bildet av hellegropernes kronologiske plassering er det grunn til å anta at det er en viss grad av samtidighet. Alt i alt syns jeg ikke hellegropernes distribusjon i Tromsø/Karlsøyområde må tolkes som blanding av norrøne og samiske trekk.

Det mest iøynefallende trekket med hellegropernes distribusjon, som også er det sterkeste argumentet for å hevde at det dreier seg om et samisk fornminne, er det markerte skillet som går mellom kommunene Karlsøy og Skjervøy. Nord og øst for Lyngenfjorden ligger de store feltene bestående av hellegroper, samtidig som de typiske norrøne fornminnene mangler. Dette forholdet har Povl Simonsen beskrevet slik; *"Når vi nordover E 6 nærmer oss Finnmarks grense, blir fortidsminnene gradvis av andre typer enn lenger sør. Gårdsanlegg, gravhauger, delvis også gårdshauger opphører, mens steinalderens tuftegrupper, fallgravssystemer og hellegraver blir mer tallrike. Mye tyder på at at dette betyr, at man passerer en etnisk grense, slik at man i jernalder og middelalder kom fra norsk til samisk område også ut på kysten."* (1991:132)

6.2. Hellegroperne som "etnisk markør"

Lyngenfjorden ser ut til å ha markert et klart skille i materiell kultur, hvor hellegroperne etterhvert er det klart dominerende jernalderforminnet. At man finner den største konsentrasjonen av registrerte hellegroper på Arnøya i munningen av Lyngenfjorden, sannsynliggjør at hellegroperne har hatt en særlig posisjon som materielt uttrykk for en grense mellom norrøne og samiske bosetningsområder.

I løpet av jernalderen er det lett å tenke seg at hellegroperne har hatt status som markør for samisk etnisitet, ressursutnyttelse og hevd på landområder. De store hellegroperfeltene på Arnøya kan i et slikt perspektiv ses som uttrykk for transaksjoner mellom norrøne og samiske grupper i løpet av jernalderen. Produkter fremkommet av aktivitetene forbundet med

hellegrupene inngikk i disse transaksjonene, og disse aktivitetene kunne da tenkes å være konsentrert nær de områdene som hovedsakelig var bebodd av en norrøn befolkning. Konsentrasjonen av hellegrupene umiddelbart nordøst for Lyngenfjorden kan dermed ses som et ønske om nærhet til transaksjonspartnerne, et ønske fra en eller begge partene.

6.2.1. Hellegrupene: materiell kommunisering av etnisk grense.

At hellegrupene sannsynligvis også har signalisert samisk etnisitet gjør også at Lyngenfjorden fremstår som et etnisk grenseområde. I denne sammenhengen kunne hellegrupene, som materielt symbol, tenkes å ha inngått i sosiale strategier, for å markere at kystområdene nordøst for Lyngenfjorden var samiske bosetnings- og ressursutnyttelsesområder. At det er registrert hellegrupper på omtrent hver eneste egnet strandflate på Arnøy kan ses som resultat av en bevisst markering av tilstedeværelse av den samiske befolkning i jernalderen, ved hjelp av materielle symbol spredt i strandterrenget. Hellegrupene kan altså ses som et materielt korrelat av en etnisk grense i et transaksjonelt perspektiv, hvor funksjon/produksjon og vareutveksling er det sentrale. De kan også ses som en etnisk markør i seg selv, i kraft av å ha status som symbol på samisk etnisitet.

Ut fra resultater fra etno-arkeologiske studier i Kenya og Zambia argumenterte Hodder for å se materiell kultur som aktiv, med stort symbolsk meningspotensiale i sosiale strategier (Hodder 1979, 1982a og b). I konkrete grensesituasjoner mellom etniske grupper mener Hodder å finne klare sammenhenger mellom symbolisering via materiell kultur og grad av "stress" som preger samhandling mellom gruppene (se kap 1.2.1). I situasjoner med stor konkurranse mellom gruppene om økonomiske ressurser, vil det være lagt stor vekt på (etnisk)symbolisering mellom disse gruppene i grensesonene, mens det motsatte vil være tilfelle når forholdene er mer harmoniske (Hodder 1979, 1982:73-74). Det ligger en dobbel hensikt bak dette; på den ene siden skal den økte vektleggingen av materielle etniske symboler virke samlende og solidariserende innad i gruppen, mens symbolene utad skal markere forskjell (Hodder 1979:450). Begge deler inngår i strategier for å sikre gruppens tilgang til knappe ressurser, eller de oppstår som følge av "sosialt stress", men disse to faktorene er gjerne to sider av samme sak (Ibid.: 450).

Hellegrupene som materielt symbol i terrenget kan ha inngått i strategier som ligner de som Hodder beskrev. Måten de daterte hellegrupene fordeler seg i tid, indikerer som sagt at det fant sted en økning i bruk av hellegrøper i perioden ca. 600-900 e. Kr. sammenlignet med tiden før og etter. Hellegrupene som materielt etnisk symbol kan altså ha blitt brukt aktivt av den samiske jernalderbefolkningen som ledd i strategier i forbindelse med perioder av sosial/økonomisk stress.

Som det fremgår av kap.2.2.1 er Hodders modell kritisert for å legge for stor vekt på den nyttemaksimerende, intensjonelt handlende aktøren (se Olsen 1987a). Andre forklaringsmodeller kan derfor trekkes inn i tillegg til Hodders tilnæringsmåte.

6.2.2. Hellegrupene: materiell "struktur"

Det virker sannsynlig at hellegrupene i løpet av jernalder ble sett som et symbol på samisk etnisitet, og at de har vært brukt aktivt i formidlingen av denne etnisiteten i kontrast til fornminner knyttet til den norrøne bosetningen. Nordøst for Karlsøy k., som er ansett som den ytterste grensen for norrøn jernalderbosetning, finnes også de største konsentrasjonene av registrerte hellegrøper. Dette kan bety at Lyngenfjorden har vært oppfattet som en grense i perioder av jernalderen, og at hellegrupene kan være et uttrykk for at man ihvertfall fra samisk side anså landet nordøst for grensen som områder de hadde fortrinnsrett til å utnytte.

Hellegrupene eksisterte som en spesiell teknologi i det samiske samfunnet for produksjon av tranolje fra spekket av marine pattedyr, en teknologi som er datert tilbake til ca. Kr.f. Det vil si at fra begynnelsen av fylte dette fornminnet klare funksjonelle oppgaver. Da den nevnte intensivering av bruken av hellegrupene tok sted rundt tidsrommet 600-900 e. Kr., hadde altså fornminnet vært i alminnelig bruk i overkant av et halvt årtusen. Utgravningene på Nygård på Arnøya, som er ett av de største hellegrupfeltene, viste stor avstand i tid mellom de tidligste og de seneste dateringene (K. Schanche 1992:25). Man må kunne anta at dette indikerer trekk som gjelder for de store hellegrupfeltene, og at alle hellegrupene ikke var i bruk samtidig, men at brukstiden for feltet som helhet kunne strekke seg over flere århundrer.

Samtidig som nye hellegroper ble anlagt, ville det finnes eldre, overgrodde anlegg i umiddelbar nærhet til de nye.

Hellegroppen kunne opprinnelig ha vært anlagt intensjonelt, slik at de primært tjente en funksjonell rolle i utvinning av tranolje. Over tid har hellegroppene kommet til å være aktive i strukturering, både innad i det samiske jernaldersamfunn og overfor samhandling med norrøne jernaldersamfunn. Etterhvert som omfatningen av transaksjonene mellom norrøne og samiske samfunn økte, og hellegroppene spilte en stadig viktigere rolle i produksjon av transaksjonsobjekter, kom hellegroppenes historiske dimensjon (se. kap 1.2.5).

De store hellegropefeltene viste tilbake til ubrutt tradisjon i uminnelige tider, og dette førte frem mot samtidig og fremtidig aktivitet. I denne konteksten kan hellegroppene ha blitt viktige element i strukturering av forholdet mellom norrøne og samiske grupper, både når det gjelder transaksjonsforhold og den romlige (etniske)grenseorganiseringen.

Etter at hellegroppene hadde ervervet dette symbolske meningsinnholdet, eller etter at aktørene var "blitt oppmerksomme" på dette, kan man tenke seg at man i større grad manipulerte aktivt og bevisst med hellegroppene som symbol i strukturering av forhold som vedrørte romlige og transaksjonelle organiseringsmønstre mellom de etniske gruppene. Man kan f.eks. ha ønsket å forsterke et mønster av romlig fordeling mellom de etniske gruppene, som over tid hadde "manifestert" seg gjennom hellegroppene. Et eksempel på dette kan være de "tomme" hellegroppene som hverken inneholder trekull, skjorbrent stein eller heller. Disse er sjelden mulig å skille fra "vanlige" hellegroper på overflaten. Heller ikke dette fenomenet trenger være uten funksjonelle trekk, de kan f. eks. være groper klargjort for bruk, som aldri ble benyttet. Men de inngikk i et større system som hellegroppene utgjorde generelt langs kysten av Nord-Troms/Finnmark, og spesielt i de store feltene nordøst for Lyngenfjorden som var aktivt i strukturering av etniske grensesituasjoner, på et vis som minner om Ian Hodders modell.

Imidlertid lå "opprinnelig" intensjon bak hellegroppene hinsides den rolle de kom til å spille i strukturering innad i og mellom de samiske og norrøne jernaldersamfunnene. Hellegroppene kom til å virke tilbake på samfunnsstrukturer i løpet av jernalderen, som følge av gradvis økende kontakt mellom samer og norrøne samfunn. Ved sin plassering i terrenget kom de til

å påvirke nye valg og handlinger i nye, endrete kontekster. Hellegropenes rolle i strukturering av romlig etnisk grense og transaksjonsmønstre er altså en ervervet "status", eller et eksempel på at materiell kultur kan virke aktivt på sosial struktur på en måte som tildels er løsrevet fra opprinnelig intensjon eller bevisst styring.

6.2.3. Hellegropene: tekstuell metafor

Tanken om at bevegelse i eller gjennom et landskap er å sammenligne med lesning av "tekst" har jeg vært inne på tidligere i avhandlingen (se kap.2.4. og Moore 1986, Storli 1991a). I en slik sammenheng er det sannsynlig at hellegropene var et viktig element i "teksten" Nord-Troms/Finnmark. For de som reiste sjøveien langs Nord-Troms og Finnmark har kunnet se sporene av områdets beboere i form av hellegroper. Mange steder kan hellegropene, nye som gamle, ha vært eneste synlige og håndfaste menneskeskapte struktur. I et utall av viker og sund ville hellegropene være en påminnelse om tilstedeværelse for den som beveget seg nær strandsonen.

I den kontinuerlige fortolkningsprosessen bevegelse i rommet innebærer kan hellegropene ha inngått som materiell diskurs. Hellegropene har vært en kontinuerlig "argumentering" for tilstedeværelse av en samisk befolkning (jfr. Storli 1991a). Denne tilstedeværelsen ble kommunisert overfor en norrøn befolkning med særlig budskap som vedrørte oppfatninger om rettigheter til utnyttelse av ressurser, rettigheter (og plikter) for transaksjonspartnere og oppfatninger om mønster for folkegruppene romlige fordeling. Med den vide distribusjonen hellegropene har i tid og rom, kunne hellegropene formidle historisk, samtidig og fremtidig beskjed, samt objektivisere denne og gjøre den "naturlig" (jfr. Moore kap. 2.4., 1986: 88).

Særlig i forbindelse med kryssing av Lyngenfjorden kan argumentasjonen ses som "massiv", nærmest påtrengende. Mens de sosial-geografiske grensene mellom de etniske gruppene sør for Lyngenfjorden, slik de kommer til uttrykk bl. a. gjennom distribuering av hellegroper, kan virke vage, gir de store hellegropfeltene nordøst for Lyngenfjorden, samt mangelen på klare norrøne strukturer, et sterkere inntrykk.

Mitt forslag er at hellegropene innad i de samiske samfunn primært har vært tolket som et samlingspunkt, som materielt symbol for samene som en etnisk gruppe, som uttrykk for rettigheter og plikter man hadde som transaksjonpartnere overfor andre, og tilslutt, at hellegropene markerer det land og de ressurser man anså å ha førsterett til.

Overfor den norrønne jernalderbefolkning kan hellegropene ha kommunisert beskjed om at de transaksjonsmønstre og de relasjonene som hadde blitt opprettet mellom de etniske gruppene ikke måtte "overskrides" eller endres. På samme vis lå det et ønske om å formidle, gjennom hellegropene, at norrøn opptreden i landet nordøst for Lyngenfjorden skulle ha begrenset omfang.

6.3. Oppsummering

Dette kapitlet startet med en gjennomgang av A. Schanches modell over fordelingen av bosetningsområder for norrøne og samiske grupper i jernalderen i Troms. Grensene mellom norrøne og samiske bosetningsområder følger et mønster som kort beskrevet er at jo lenger nord man kommer, jo større vil det samiske befolkningsinnslaget ved kysten være. Hellegropene synes å støtte opp om dette; de finnes ikke før man kommer helt nord til Tromsø-og Karlsøyområdet. Dette området har også vært beskrevet som et område preget av uklare etnisk grenser i jernalderen, og hellegropene har vært brukt som et eksempel på blanding av samiske elementer i områder som forholdsvis store innslag av norrøn jernalder. Jeg heller til den oppfatningen at hellegropene finnes i disse områdene fordi samene utnyttet kystområdene, som dermed var en del av samisk territorium i jernalderen, mer i samsvar med A. Schanches modell.

Lyngenfjorden ses som et tydelig grenseområde, som markeres med en eksplosiv økning i forekomsten av hellegroper på nordøstsiden av fjorden. I et forsøk på forklare hva dette kan bety nevnes hellegropenes rolle i transaksjoner mellom samiske og norrøne grupper, og at hellegropene kan ha vært brukt aktivt i å symbolisere etnisitet i en grensesituasjon. Jeg mener at dette kan utdypes nærmere ved å fremheve den lange brukstiden hellegropfeltene hadde. Den symbolske rollen hellegropene kan ha spilt ble ervervet over tid, og ble først da anerkjent som symbol på transaksjonsforhold, etnisitetsforhold o.l. Først da kunne hellegropene brukes aktivt som symbol. Når dette først var et faktum kunne hellegropene vært markør i hele Nord-Troms og Finnmarks kystsone som formidlet et helt sett av "utsagn". Dette var "lesbart" for alle som beveget seg langs denne kystlinjen.

KAPITTEL 7. AVSLUTNING

Hellegrupene ble første gang undersøkt i 1868, noe som førte til at de ble referert til i "Aarsberetning til Foreningen til Norske Fortidsmindemærkers bevaring". O.M Nicolaisen undersøker fornminnet i begynnelsen av 1890-tallet. Etter dette er det stort sett stille omkring hellegrupene på arkeologisk front frem til 70-tallet. Som forklaring på hvorfor dette skjer peker jeg på nasjonalistiske og kultur-evolusjonistiske strømninger i arkeologien i siste halvdel av 1800-tallet. Jeg har forsøkt å vise at dette hindrer en erkjennelse av hellegrupene som fornminne fordi det ikke kan settes i sammenheng med "arktisk steinalder", som ble sett som typisk for samisk forhistorie. Siden hellegrupene ikke kunne settes i sammenheng med noe norsk fornminne, falt hellegrupene ut av det arkeologiske interesseområdet.

Gjennom en presentasjon av materialet jeg har til rådighet prøver jeg å sannsynliggjøre en bestemt funksjonstolkning. Størrelsen på selve gropen, utgravd, ligger som regel mellom ca. 3,5-2,5mx1,5-0,5m. Dybden ligger vanligvis på 0,5-1m. De dateres fra ca 0-1200 e.Kr, med en samling av dateringer mellom 600-900 e.Kr. På bakgrunn av funnene av store mengder trekull og skjørbrent stein i, og rundt gropene tolkes disse som en slags kokegrop. Med støtte fra mønsteret i beliggenhet, arkeologiske og etnografiske analogier og kjemiske analyser av jordsmonn i og rundt hellegrupene, konkluderes det med at hellegrupene har vært brukt til å utvinne tranolje fra spekk av marine pattedyr. Jeg foreslår at hellekistekonstruksjonen kan ha vært et funksjonelt trekk som skulle lette tømning av gropen etter at den var brukt, d.v.s for å gjøre den klar til gjenbruk.

Måten hellegrupene fordeler seg i tid og rom har inspirert til tolkninger omkring betydning av fornminnet utover de funksjonelle, eller rent transaksjonelle rollene det kan ha spilt. Med utgangspunkt i etnisitetsteori, struktureringsteori og "tekstuelle" tilnæringsmåter hevder jeg at hellegrupene har hatt et særlig meningsinnhold i kommunisering av etnisitet. Lokaliseringen av store felt med hellegropen på nordøstsiden av Lyngenfjorden blir tolket som resultat i en etnisk grensemarkering, en markering som også sier noe om rettigheter og plikter mellom samer og norrøne folk i et transaksjonsforhold i jernalderen.

Denne posisjonen tror jeg hellegropene har fått i det samiske jernalderssamfunnet over tid, at hellegropene opprinnelig primært ble konstruert for å oppfylle funksjonelle behov. Senere ble de et menneskeskapt trekk i landskapet som kom til å øve innflytelse på folks forståelse av interetniske forhold. Etter dette kan hellegropene blitt et materielt symbol man har manipulert aktivt, både rettet innad i samfunnet, og utad overfor andre. Særlig viktig tror jeg hellegropene var i det totale kystlandskapet, der gropene sto som markører i strandsonen utallige steder langs kysten som påminnelse på samisk tilstedeværelse i et langt tidsperspektiv. Hellegropene kunne være effektive i det å kreve hevd på områder og ressurser, hevd som kunne leses etterhvert som man beveget seg gjennom kystlandskapet i Nord-Troms og Finnmark i jernalderen.

De mest åpenbare problemene i forbindelse med modellen jeg har skissert over hellegropen i etnisk/symbolsk og transaksjonell perspektiv, er at hellegropene er et unntak fra en generell funntomhet som gjelder i størstedelen av hellegropenes utbredelsesområde i tid og rom. Mangelen på fornminner som kan dateres samtidig med hellegropene er et opplagt problem. Kjersti Schanche, som er den som mest eksplisitt har behandlet "den funntomme perioden" med et kildekritisk utgangspunkt, foreslår disse forklaringene på funntomheten:

"(1) Årsaken ligger i manglende arkeologisk ekspertise. Kulturminner og funn eksisterer, men arkeologene er ikke trent i å "se" dem. (2) "Funntomheten" er reell. Menneskelig aktivitet har vært liten eller hatt form som har levnet få spor" (K. Schanche 1992: 30).

Ett av siktemålene i Schanches prosjektet var å se om tidligere registrerte fornminner feilaktig var tidsfestet til perioder før eller etter "den funntomme perioden", eller om det var fornminnekategorier som var så vage at de vanskelig kunne oppdages på overflaten. En gjennomgang av tidligere registrert materiale ga ikke positivt resultat, men dateringer som havner innenfor "den funntomme perioden" gir mer inntrykk av å være resultat av at menneskene i perioden "etterlot få og vage spor" (K. Schanche 1992: 30-31). Utenom hellegropene er det C-14-dateringer med uklar kontekst som plasserer seg innenfor "den funntomme perioden", som sekundærdateringer fra hustufter fra yngre steinalder, eller som enkeltdateringer fra boplassområder fra tidlig metalltid (Ibid.: 31).

C-14-dateringer fra den funntomme perioden har med andre ord ikke et materiale som kan knyttes til disse, og gjenstandfunnene kan entydig knyttes til de tidligere epokene.

Som et forslag til hvordan boplassmateriale fra den funntomme perioden skal finnes nevner K. Schanche systematisk prøvestikking med påfølgende flateavdekking (1992:38-39). Slettnesprosjektet kan stå som eksempel på at Schanches forslag har mye for seg. Av det totale C-14-daterte materialet, havner 21 i tusenåret e.Kr., hvilket utgjør 16,9% av det totale antallet dateringer. (upubl. Slettnes manuskript).

Det interessante er at tre hus fra den funntomme perioden ble avdekket. To av disse (F-204, F-205) overlapper hellegropene på Slettnes i tid (Storli u.å.) Materialet fra disse husene har påfallende likheter med den samiske rundgammen, og funnene indikerer at jern er vanlig i bruk (Storli u.å). Heller ikke Slettnes ga andre fornminnetyper i klar kontekst med hellegropene, men husene må vel kunne sies å være det nærmeste man har, hittil. Når jeg likevel ikke ofrer mer plass på dem enn dette, kommer det av at jeg i likhet med mange andre som har omtalt den funntomme perioden forventer endringer i forskningsbildet i fremtiden. Også jeg forventer at fremtidig forskning vil kunne knytte tråder slik at den funntomme perioden, hellegropene og hus tilsvarende de man fant på Slettnes fortoner seg litt mindre "diffuse". Jeg forventer at man snart skal ane sammenhengen også i den funntomme perioden. Det er jeg jo nesten forpliktet til. Og da har ikke jeg forslag å komme med utover K. Schanches råd for å finne fornminner som hører til i perioden hellegropene forekommer; nemlig intensive registreringer med prøvestikking og/eller større flateavdekninger.

FIGUR & TABELLISTE

FIG. 1. HELLEGROP I NORDVEST. KVITNES SKJERVØY K.	46
FIG. 2. HELLEGROP I SØRØST. KVITNES, SKJERVØY K.	47
FIG. 3. "SARNESPOLLEN B3", NORDKAPP K.	48
FIG. 4. PLANTEGNINGER AV "HELLEGRAV 7". NYGÅRD, SKJERVØY K. (SCHANCHE 1992).....	49
FIG. 5. BILDE AV "HELLEGRAV 7", FERDIG UTGRAVD. NYGÅRD, SKJERVØY K. (STORLI 1993).....	50
FIG. 6. PLANTEGNING AV "GRAV 1". INDRE MOLVIK, MÅSØY K. (ANDREASSEN: UNDER PUBLISERING.).....	52
FIG. 7. KART MED HELLEGROPLOKALITETER MARKERT.....	54
FIG. 8. KART MED HELLEGROPLOKALITETER MARKERT ETTER STØRRELSE... 55	
FIG. 9. KARTSKISSE OVER HELLEGROPER I NYGÅRD-FELTET, SKJERVØY K. (SCHANCHE 1992).....	56
FIG. 10. FANGSTSCENER FRA BOTTENVIKEN (OLAU MAGNUS, 1555). (ISAKSSON 1992).....	65
FIG. 11. HELLEGROPEN "F-207". SLETTNES, HAMMERFEST K.	66
TABELL I. C-14-DATERINGER AV HELLEGROPER.	59

LITTERATURLISTE

- Andreassen, R. L.
1986 Indre-Molvik- en lokalitet fra sein yngre steinalder i Vest-Finnmark. Tromsø kulturhistorie nr. 6, Universitetet i Tromsø.
- 1988 Utgravninger i Ytre Molvik, Måsøy Kommune 1986. Tromsø kulturhistorie nr. 14, Universitetet i Tromsø.
- u.å. Upublisert manuskript.
- Andreassen, R.L. og Mydske, N.
1984 Rapport fra kulturminneregistrering, LNG-terminal Nord-Norge. Universitetet i Tromsø, Tromsø Museum.
- Barth, F.
1969 Introduction. I F. Barth(red.): Etnic groups and boundaries. The Social Organization of Cultural Difference. s.9-38 Oslo-Bergen-Tromsø
- Baudou, E.
1992 Norrlands forntid et historisk perspektiv, Umeå.
- Bratrein, H. D.
1965-1968 Rapporter fra registreringer av kirketufter, top.ark, Tromsø M.
- 1970 Befolkningsforhold og kirkebygging nord for Malangsfjorden i eldre middelalder. I Hålogygminne, vol. 13, nr. 2: 33-51, nr. 3: 69-87.
- 1989 Karlsøy og Helgøy Bygdebok. Karlsøy Kommune. Hansnes.
- 1990 Magerøy i middelalderen, Tromsø, kulturhistorie nr.17, s.19-25, Universitetet i Tromsø, Institutt for museumsvirksomhet.
- Brattli, Terje.
1993 Evolusjonismen og det moderne. Ein analyse av tilkomsten av arkeologien som vitskaplig disiplin. Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Brøgger, A. W.
1931 Nord-Norges bosetningshistorie i oldtiden. Institutt for Sammenlignende kulturforskning. Serie C, II-4.
- Chruickshank, M.
1992 Det kreative rom. En analyse av byggeskikk i Nord-Troms 1400-1700. Upublisert hovedfagsavhandling i arkeologi. Univeritetet i Tromsø

- Collet
1912 Norges Pattedyr. Kristiania
- Damm, C.
1993 Den første bosetningen. Ottar, nr. 194.
- Damm, C., Hesjedal, A., Olsen, B., Storli, I.
1993 Arkeologiske undersøkelser på Slettnes, Sørøy 1992. Tromura 25(Kulturhistorie) UITØ, IMV
- Eidlitz, K.
1969 Food and emergency food in the cirkumpolar area. Studia Ethnographica Upsaliensia XXXII. Uppsala.
- Eriksen, T.H.
1993 Små steder-Store spørsmål. Innføring i sosialantropologi. Universitetsforlaget.
- Eriksen, K.E og Niemi, E.
1981 Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Tromsø.
- Eskildsen, L.
1979 Jordovne. Skalk. 3:16-17.
- Furset, O. J.
1994 Arktisk steinalder og etnisitet. En forskningshistorisk analyse. Upublisert hovedfagsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Giddens, A.
1981 A Contemporary Critique of Historical Materialism. London.
- Giddens, A.
1986 The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. Cambrigde (1. utgave 1984).
- Gjessing, G.
1939 Noen nordnorske handelsproblemer i jernalderen. Viking bd. 3, s.37-54.
- 1955 Litt om sjøsamisk sel- og kvalfangst i gammel tid. Sami Ællin 1953-1955.
- 1973 Norge i Sameland. Oslo

- Gustavsson, K.
1987 Charred stone cairns on Kõkar. Theoretical Approaches to Artefacts, Settlements and Society. Studies in honour of Mats P. Malmer. BAR International series 366 (ii) s. 369-377.
- Hansen, L. I.
1984 Skal en bare bruke kilder som omhandler samer i rekonstruksjon av samisk fortid? I Viester-Alas. Samisk historie i Vesterålen. Rapport fra et seminar på Vesterålens bygdemuseum og kultursentrum.
- Haug, T.
1981 Grønlandsel, Klappmyss og selfangst på Ishavet. Ottar nr.132
- Haug, T og Sandnes, O. K.
1981 Kvalrossen - en arktisk eneherker. Ottar nr.132
- Helland, A.
1905 Topografisk-statistisk beskrivelse over Finmarkens Amt bd. I
1906 Topografisk-statistisk beskrivelse over Finmarkens Amt bd. III
- Hodder, I.
1979 Economic and Social Stress and Material Cultural Patterning. American Antiquity, no.44. s.446-554.
1982 Symbols in Action. Cambrigde
- Holm-Olsen, I. M.
1981 Registrering og kartlegging av fortidsminnene. Ottar nr. 131
1985 Datering av hellegraver. Tromura, kulturhistorie nr. 5, Univeritetet i Tromsø.
1986 Settlement studies and the Archaeological Survey of North Norway-A Discussion based on the Survey of North Troms. Acta Borealia. 3 (1),s. 65-85
1989 112- års fortidsminneregistrering i Nord-Norge 1874-1986. Et forskningshistorisk tilbakeblikk. I R. Bertelsen, P. K. Reymert og A. Utne (red.) Framskritt for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar. Tromsø Museums skrifter XXII, s17-40,Universitetet i Tromsø.
- Isaksson, S.
1992 Sältranstillverking i Harrsjöbacken. Kontaktstensil 36. 63-72. Turku.
- Johansen, A.
1988 Det mytiske landskap. Profil nr. 2/88, s. 12-87.

- Johansen, O.S.J.
1978 Oltidsforskning i Nordland og Troms for 100 år siden. Håløygminne 2.
- 1990 Synspunkter på jernalderens jordbruksamfunn i Nord-Norge. Stensilserie B, nr.29, Universitetet i Tromsø
- Jørgensen, R.
1994 Kommersiell kvalfangst i Nord-Norge på 1600-tall. Tromura kulturhistorie nr. 26. IMV, Universitetet i Tromsø.
- Jørgensen, R. og Olsen, B.
1988 Asbestkeramiske grupper i Nord-Norge 2100 f. Kr. - 100 e. Kr. Tromura nr. 24 (kulturhistorie), Tromsø.
- Kjeldstrup, A.(red.)
1979 Lebesby kommune, Finnmark, Registrering av fortidsminner i Nord-Norge, hefte III.1, UITØ, Tromsø M.
- Kleppe, E.J.
1977 Archaeological Material and Ethnic Identification. A study af Lappish Material from Varanger. Norwegian Archaeological Review. Vol.10 1(2),s. 32-45
- Last, J.
1995 The nature of history. I I. Hodder, M. Shanks, A, Alexandri, V, Buchli, J, Carman, J. Last, G. Lucas (red.) Interpreting Archaeology. London
- Lund, N.
1983 Ottar og Wulfstan.To reisebeskivelser fra vikingetiden. Vikingskipshallen i Roskilde
- Lundin, K.
1992 Kok gropar i Norrbottens kustland. Ett försök til tolkning av kokgroparnas funktion. Evert Baudou (red.) Arkeologi i Norr. s. 139-174. Umeå
- McGuire, R.
1982 The Study of Ethnicity in Historical Archaeology. Journal of Anthropological Archeology, vol.1, s.159-178
- Moore, H.
1987 Space, text, and Gender. An anthropological study of Marakwet of Kenya. Cambrigde.
- Nicolaissen, O. M.
1890 Undersøgelser i Tromsø og Finmarkens Amter i 1889. Foreningen til Norske Fortidsminders Bevaring. Aarsberetning

- Nicolaissen, O. M.
1892 Undersøgelser i Østfinmarken 1891. Foreningen til Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarsberetning.
- Nicolaysen, N.
1869 Tillæg til "Norske Fornlevninger". Foreningen til Norske Fortidsmindemærkers Bevaring. Aarsberetning 1868: 131-191.
- Nordby, R.
1935 Primitiv veiding på sel og kval. Syn og segn (Særprent)
- Nummedal
1929 Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1928, s.44-47.
- Odner, K.
1983 Finner og Terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fenneskandinavia. Oslo Occasional papers in Social Anthropology, No.9.
- 1989 Arkeologisk forskning om samisk fortid. I Bertelsen, R., Reymert, P.K. og Utne, A. (red.), Framskritt for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar. Tromsø Museums skrifter XXII, Universitetet i Tromsø 147-169.
- Olsen, B.
1984 Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger 800 f.kr.-1700 e.kr. Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- 1985a Arkeologi og etnisitet: et teoretisk og empirisk bidrag. I J. R. Næss(red.) Ams-varia 15.
- 1985b Comments on Saamis, Finns and Scandinavians in History and Prehistory. Norwegian Arcaeological Review. Vol.18, s.13-18. Univesitetsforlaget. Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø.
- 1986 Norwegian archaeolgy and the people without (pre-) history: or how to create a myth of a uniform past. Archaeological review from Cambrigde. Vol. 5:1, s.25-40. Cambrigde.
- 1987a Arkeologi, tekst, samfunn. Fragmenter til en post-prosessuell arkeologi. Stensilserie B, historie/arkeologi nr. 24. Universitetet i Tromsø.
- 1987b Stability and Change in Saami Band Structure in the Varanger area of Arctic Norway, AD 1300-1700. Norwegian Archaological Review. vol. 20, nr.2, s.65-80.

- 1991 Kjelmøyfunnernes (virknings) historie og arkeologi. Viking s. 65-88. Oslo.
- u.å. Asbestkeramikk, symbolisme og samisk etnisitet. Upublisert manuskript.
- Olsen, B. og Z. Kobylinski.
1991 Ethnicity in anthropological and archaeological research: a Norwegian-Polish perspective. Archeologica Polona vol.29, s.5-27.
- Pollan, S.
1978 Vi selv og de andre. Raseteorier i Norge for 100 år siden. NAVF, Oslo-Bergen-Tromsø
- Reymert, P. K.
1980 Arkeologi og etnisitet. Upublisert mastergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Roland, H.
1995 Landskap og fangstsamfunn. En diskusjon med vekt på Ranaområdet i Yngre steinalder. Upublisert hovedfagsavhandling i Arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Rygh, O.
1901 Faste fornlevninger i Tromsø Stift. Tromsø Museums Aarshefte 24.
- Sandmo, A. K.
1994 I A.K. Sandmo, R. Bertelsen, R. Høgsæt (red.) Tromsø gjennom 10000 år. Fra boplass til by s. 12-200. Tromsø Kommune.
- Schanche, A.
1986 Nordnorsk jernalderarkeologi. Et sosialgeografisk perspektiv. Upublisert mastergradsavhandling i arkeologi., Universitetet i Tromsø.
- 1987 Det samiske landskap - er det kultur og landskap eller kultur i landskap? Fortidsvern, 3/87, s.17-19.
- 1989 Jernalderens bosettingsmønster i et fleretnisk perspektiv. I P. K. Reymert, R. Bertelsen, A. Utne (red.) Fremskritt for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar. s. 171-183. Tromsø.
- 1994 Samiske urbegravelser. I D. Storm, N. Jernsletten, B. Aarseth, P. K. Reymert(red.) Festskrift til Ørnulf Vorren. Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø

- Schanche, A og Olsen, B.
 1983 Var de alle nordmenn? En etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi. Kontaktstensil 22.23, s. 115-142. Tromsø
- Schanche, K.
 1988 Mortensnes. En boplass i Varanger. En studie av samfunn og materiell kultur gjennom 10000 år. Upublisert magistergradsavhandling i Arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- 1992 Den funntomme perioden. Nord-Troms og Finnmark i det første årtusen e. kr. FOK-programmets skriftserie, nr. 2.
- 1994 Gressbakkentuftene i Varanger. Boliger og struktur rundt 2000 f.Kr. Dr. art. avhandling i arkeologi, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Schulstad, T.
 1973 Rapport om utgravning i Mehavn, Gamvik herred, Sørfjordnes, Mehavn flyplassområde. Topografisk Arkiv, Arkeologisk Avdeling, Tromsø Museum.
- 1974 Hopseidet, Gamvik k., Øst-Finnmark. Rapport - utgravning grav. Topografisk arkiv, Arkeologisk Avdeling, Tromsø Museum.
- Shanks, M. og Tilley, C.
 1987 Social Theory and Archaeology. Cambridge.
- Simonsen, P.
 1959 Bønder og vikinger i Nord-Norsk jernalder. Ottar nr.20(1)
- 1960 The History of Settlement. Norway North of 65. T. M. Skr. VIII.
- 1967 Lapps and Norsemen in Olden Times. Instituttet for sammenlignende kulturforskning A XXVI
- 1969 25 års oldforskning. Håloygminne,. 4
- 1973 Skarvfjordhamn Bedehus, i; Rapport om mindre undersøkelser, Sørøy - Sørøysund k., Finnmark. Topografisk Arkiv, Arkeologisk Avdeling, Tromsø Museum.
- 1978 Fortidsminner i Vadsø kommune. I Kjeldstrup, A., (red.), Registrering av fortidsminner i Nord-Norge,heft II, UITØ Tomsø Museum
- 1982 Veidemann på Nordkalotten, hefte 3. Stensilserie B, ISV, Universitetet i Tromsø.
- 1991 Fortidsminner nord for polarsirkelen. Oslo.

- Simonsen, P., Kjeldstrup, A.(red.)
1976 Båtsfjord kommune, Finnmark. Registrering av fortidsminner i Nord-Norge, hefte I, UITØ. Tromsø M.
- Soot-Ryen, T.
1941 Egg- og dunvær i Troms fylke. Tromsø Museums årshefter 62(1).
- Sjøvold, Th.
1974 The Iron Age Settlement of Arctic Norway II, Tromsø Museums Skrifter vol. X.2.
- Storli, I.
1985 Håløyghøvdinge. Om grunnlaget for og vedlikeholdet av høvdingmakt i jernalderen, med vekt på Sør-Salten. Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- 1986 A review of Archaeological Research on Saami Prehistory. Acta Borealia. vol.3, no.1, s.43-64.
- 1991a "Stallo" boplassene. Et tolkningsforslag basert på undersøkelser i Lønsdalen, Saltfjellet. Stensilserie B, Historie/Arkeologi, nr. 31, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- 1991b De østlige smykkene fra vikingtid og tidlig middelalder. i Viking, bind LIV. s.89-104. Oslo
- 1993a Fra "kultur" til "natur". Om konstitueringa av den "arktiske" steinalder. Viking. LVI, s.7-23. Oslo.
- 1993b Sámi Viking age pastoralism - or the "Fur Trade Paradigm" reconsidered, Norwegian Arcaeological Rewiev vol. 26 no. 1
- 1993c Slettnes: et stykke nordnorsk historie gjennom ti tusen år. Ottar, nr. 194.
- u.å. Manuskript til Slettnes publikasjon.
- Storå, N.
1987 Russian Walrus Hunting in Spitsbergen. Études/Inuit/Studies 11(2), s.117-138
- Svestad, Asgeir.
1993 Oldsakenes orden. Ein analyse av forskarar og "førhistorisk" kunnskap i tida 1600-1900. Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø.

- Søbstad, T.
1980 Den sjøsamiske bosetting på Helgøy fram til ca. 1800. En undersøkelse av en etnisk gruppe med utgangspunkt i materielle bosettingspor. Publikasjon nr. 5 fra Helgøyprosjektet. UITØ/NAVF
- Tegengren, H.
1965 Hunters and Amazons. Seasonal migrations in older hunting and fishing communities. I H. Hvarfner(red.) Hunting and fishing, s. 427-451. Norrbotn.
- Thommessen, T
1994 FATIMA-prosjektet. Arkeologiske undersøkelser i Kåfjord og på Magerøya, Nordkapp kommune 1992. Tromsø kulturhistorie nr. 27. Universitetet i Tromsø, Institutt for museumsvirksomhet.
- Thorson, O.
1954 Tran og tranhandel i hundre år. Peter Møller A/S, Oslo
- Urbanczyk, Premyzlav.
1992 Medieval Arctic Norway. Institute of the History of Material Culture. Polish Academy of Sciences. Warszawa.
- Østberg, K.
1934 Gammelnorsk primitiv hvalfangst i nutiden. I Norsk Bonderett vol.9 ("Husmannen"), s.76-92.

APPENDIX I

Oversikt over registrerte hellegrøper

Opplysningene over registrerte hellegrøper er hentet fra Økonomisk kartverk eller Topografisk arkiv, Tromsø museum, hvis andre kilder ikke er oppgitt.

Tromsø kommune

1. Dukneset(Håkøya): 2 registrerte hellegrøper. Opplysninger fra "Tromsø gjennom 10000 år. Fra boplass til by."(A. K. Sandmo 1994: 132-134)
2. Finnvik: 2 registrerte hellegrøper. Antall usikkert, men det er minst 2 hellegrøper på denne lokaliteten (Sandmo pers. med. og "Tromsø gjennom 10000 år. Fra boplass til by." (1994)
3. Indre Holmbukt: 3 registrerte hellegrøper. Opplysninger fra "Tromsø gjennom 10000 år. Fra boplass til by." (A.K Sandmo 1994)

Karlsøy kommune

4. Sørskar(Laukvik): 1 registrert hellegrøp.
5. Sørskar(Rækvik): 1 registrert hellegrøp.
6. Dåvfjord(Karanes): 1 registrert hellegrøp
7. Finnby(Helgøy): 1 registrert hellegrøp.
8. Dåvøy: 1 registrert hellegrøp.
9. Skipsfjord(Skottanes/Lyngmones): 1 registrert hellegrøp.
10. Ytre gamvik(Nord-Fugløy): 2 registrerte hellegrøper.
11. Kvitnes(Sommersete/Fakken): 1 registrert hellegrøp.

Lyngen kommune

12. Futnes(Nord-Lenangen): 1 registrert hellegrøp.
13. Russelv(Lyngstuva): 5 registrerte hellegrøper.

Skjervøy kommune

14. Akkarfjord: 42 registrerte hellegroper fordelt på lokalitetene Bjørklund/Lillevik og Vidjestad.
15. Akkarfjord (Geitvik): 39 registrerte hellegroper.
16. Sotnes(Skarvesteinsbukta): 1 registrert hellegrop.
17. Sør-rekvik: 12 registrerte hellegroper. Opplysninger hentet fra Håvard Dahl Bratreins befaringer 23/6 1966, Topografisk arkiv Tromsø museum.
18. Årviksand: 23 registrerte hellegroper. Stedet er befart av Håvard Dahl Bratrein 24/6 1966(Top. ark. Tromsø Museum). To Hellegroper ble delvis utgravd i 1982 (I. M. Holm-Olsen 1985: 67).
19. Nord-rekvik: 31 registrerte hellegroper. Opplysninger hentet fra Håvard Dahl Bratreins befaringer av 24/6 1966. Hellegropene i Nord- Rekvik er nevnt i O. M. Nicolaissens "Undersøgelser i Tromsø og Finmarkens Amter i 1889" (Nicolaissen 1890).
20. Nygård: 32 registrerte hellegroper fordelt på 3 lokaliteter(Toreneset/Nymo:25, Volleng:2, Lyngneset:5) Dette feltet er registrert av Nicolaissen (1890: 3)og referert til i I. M. Holm-Olsens "Datering av hellegraver" (1985: 67). Povl Simonsen beskriver det i "Fortidsminner nord for polarsirkelen" (1991: 133). Feltet ble undersøkt i 1990, og i alt 13 hellegroper ble helt eller delvis undersøkt (K. Schanche 1992: 55-59).
21. Elva: 3 registrerte hellegroper. Disse er også beskrevet i K. Schanches "Den funntomme perioden"(1992: 51).
22. Haugnes(Nordheim - Haugnesodden): 27 registrerte hellegroper.
23. Langfjord: 2 registrerte hellegroper.
24. Hellnes: 1 registrert hellegrop.
25. Hellnes(Stornes) 1 registrert hellegrop.
26. Hellnes(Korsnes) 1 registrert hellegrop.
27. Hellnes(Toften) 1 registrert hellegrop.
28. Vorterøy(Bjørnvika) 2 registrerte hellegroper.
29. Vorterøyskagen(Skagodden/Krøkebærvika: 9 registrerte hellegroper.
30. Lille follesøy: 3 registrerte hellegroper.
31. Storbukt(Storvika): 1 registrert hellegrop.

- 32.Kågen(Skillbukta): 1 registrert hellegrup. Nicolaissen (1890: 2) oppgav en hellegrup på denne lokaliteten.
- 33.Kågen(Bukta) 1 registrert hellegrup. Nicolaissen (1890: 2) oppgav en hellegrup på denne lokaliteten.
- 34.Lille Taskeby(Fagernes) 3 registrerte hellegroper.
- 35.Kågen(Kvalvika) 3 registrerte hellegroper.
- 36.Kvitnes: 2 registrerte hellegroper. Disse er utgravet, men det foreligger ikke utgravningsrapport.
- 37.Nyvoll: 3 registrerte hellegroper.

Nordreisa kommune

- 38.Hamneidet: 3 registrerte hellegroper. Opplysninger er hentet fra befaringsrapport av R.L. Andreassen og N. Mydske (1984)
- 39.Stornes: 12 registrerte hellegroper. Opplysninger er hentet fra Andreassen og Mydske 1984.

Kvænangen kommune

- 40.Valanhamn: 1 registrert hellegrup.
- 41.Reinfjord: 5 registrerte hellegroper
- 42.Olderfjord(Samuelsnes): 3 registrerte hellegroper.
- 43.Segelvik: 14 registrerte hellegroper. Tre av disse står beskrevet som mulige tufter, men beskrivelsen stemmer mer med hellegroper.

Loppa kommune

- 44.Andsnes(Roaldsvik): 13 registrerte hellegroper.
- 45.Andsnes(Myrvang): 5 registrerte hellegroper.
- 46.Andsnes(Laukvik): 5 registrerte hellegroper.
- 47.Lundkjeila: 8 registrerte hellegroper.
- 48.Ræskaret: 4 registrerte hellegroper.

49.Rosmålrika(Loppa): 8 registrerte hellegrøper. Disse er av ØK-registrant oppført som hustufter, men Håvard Dahl Bratrein har kontrollert disse, og vurderer dette som hellegrøper (rapport, top. ark.).

50.Gammelværneset: 3 registrerte hellegrøper. Håvard Dahl Bratrein, kirketuft befaringer, 30/6-1966.

51.Russemolla: 1 registrert hellegrøp. Håvard Dahl Bratrein, kirketuftbefaringer, 1966

Hasvik kommune

52.Darup: 1 registrert hellegrøp.(H.D.B pers. med. rapport?)

53.Dønnesfjord: 1 registrert hellegrøp.

Hammerfest kommune

54.Skarvfjordhamn(Bedehus): 1 registrert hellegrøp. Utgravd i 1973 av T. Schulstad og L. Slettjord.

55.Slettnes: 5 registrerte hellegrøper. Med unntak av 1 er disse er helt eller delvis undersøkt i forbindelse med Slettnes prosjektet. (Damm, C. Hesjedal, A. Olsen, B. Storli, I: 1993, samt upubl. manus.)

56.Mellom Slettnes-Kuvika: 6 registrerte hellegrøper. Opplysninger fra Slettnes materialet på arkeologisk avdeling, Tromsø Museum.

57.Kirkegårdsholmen: 6 registrerte hellegrøper. Disse har fått benevnelsen graver i ekserptene, men er ut fra beskrivelsen å dømme sannsynligvis hellegrøper.

58.Eidvågeid/Fiskholmen: 1 registrert hellegrøp.(Andreassen, R. Mydske, N 1984:171).

59.Laddoskjæret/Ytre Forsøl: 1 registrert hellegrøp.

60.Ytre Forsøl: 19 registrerte hellegrøper. Disse har fått benevnelsen "forsenkninger" i ekserptene, men er ut fra beskrivelsen å dømme sannsynligvis hellegrøper.

61.Kvalfjord, ytre(Olnasbukta): 2 registrerte hellegrøper. Disse har fått benevnelsen "forsenkninger" i ekserptene, men er etter beskrivelsen å dømme hellegrøper.

Kvalsund kommune

62.Adamshaugen/Klubbukt: 1 registrert hellegrøp. Opplysning fra "Rapport fra kulturminne-registrering, LNG-terminal i Nord-Norge."(Andreassen & Mydske 1984)

Måsøy kommune.

- 63.Nordmannsgammen: 1 registrert hellegrøp.
- 64.Gammelvær(Kallen): 3 registrerte hellegrøper.
- 65.Stoppelfjord: 4 registrerte hellegrøper.
- 66.Sørhavn: 4 registrerte hellegrøper.
- 67.Rolfsøyhavn: 2 hellegrøper. Omtales som graver i Ø.K. Disse gravene er registrert av Nicolaissen (1889: 6), og er tatt med i O. Ryghs "Faste fornlevninger i Tromsø stift" (1901: 198).
- 68.Reinøya: 10 registrerte hellegrøper.
- 69.Kjeilvik: 20 registrerte hellegrøper. Finnes i tillegg omtalt hos H.D.B, P Simonsen 1978.
- 70.Solheim(Latter): 3 registrerte hellegrøper.
- 71.Nesbakken/Slotten: 3 registrert hellegrøper.
- 72.Finnvika: 2 registrerte hellegrøper.
- 73.Kobbevika: 3 registrerte hellegrøper.
- 74.Breivik: 2 registrerte hellegrøper.
- 75.Indre Molvik: 4 registrerte hellegrøper. I forbindelse med bygging av veien mellom Snefjord og Havøysund ble to hellegrøper utgravd (Andreassen 1986: 35). Feltet er også beskrevet i "Fortidsminner nord for polarsirkelen" (Simonsen 1991: 167).
- 76.Ytre Molvik: 1 registrert hellegrøp. Denne ble undersøkt i 1986, i fortsettelsen av forannevnte prosjekt (Andreassen 1988: 67-72). Feltet er også beskrevet i "Fortidsminner nord for polarsirkelen" (Simonsen 1991: 167-68).
- 77.Selvik søndre(Selvika): 3 registrerte hellegrøper.
- 78.Ytre havn: 1 registrert hellegrøp.
- 79.Russesand vestre(Sandneset): 2 registrerte hellegrøper. Disse har fått benevnelsen grav i ekserptene, men er sannsynligvis hellegrøper.
- 80.Ytre Storvik: 2 registrerte hellegrøper.
- 81.Kula: 6 registrerte hellegrøper.
- 82.Nyhavn(Været): 3 registrerte hellegrøper. Disse står omtalt som graver i ekserptene, men er etter alt å dømme hellegrøper.

83.Hamna: 1 registrert hellegrøp.

84.Kongelvik: 1 registrert hellegrøp. Denne har fått benevnelsen grav, men er ut fra beskrivelsen å dømme, sannsynligvis en hellegrøp.

85.Store Kobbøya: 1 registrert hellegrøp.

Nordkapp kommune

86.Risfjorden(Ytre Risfjord): 3 registrerte hellegrøper

87.Langstranda: 3 registrerte hellegrøper. Alle undersøkt i forbindelse med FATIMA-prosjektet.

88.Studentervika: 2 registrerte hellegrøper. Begge ble undersøkt i forbindelse med FATIMA-prosjektet.

89.Sarnespollen: 2 registrerte hellegrøper. Begge ble undersøkt i forbindelse med FATIMA-prosjektet.

90.Vesterpollen:3 registrerte hellegrøper. I forbindelse med bygging av fastlandsforbindelse til Magerøya (FATIMA), ble 2 av hellegrøpene undersøkt her (Thommesen 1994: 51).

91.Mattisjorda/Kåfjord: 1 registrert hellegrøp. Opplysninger fra FATIMA-prosjektet..(Thommesen 1994)

92.Tømmerneset/Kåfjord: 1 registrert hellegrøp. Denne ble undersøkt i forbindelse med FATIMA-prosjektet, men er ikke datert (Thommesen 1994).

93.Lafjorden(Lavvarnjarga): 2 registrerte hellegrøper (Andreassen, R. Mydske, N. 1984).

Porsanger kommune

94.Molvika(Skinski bukta): 1 registrert hellegrøp.

95.Sørbukta: 2 registrerte hellegrøper.

Lebesby kommune

96.Veidnesholmen: 2 registrerte hellegrøper.

97.Fossejorden: 5 registrerte hellegrøper.

98.Østre Eikvik: 2 registrerte hellegrøper.

99.Elvebakken(Friarfjord): 2 registrerte hellegrøper.

- 100.Viken(Leirpollen): 2 registrerte hellegrøper.
- 101.Bukten: 1 registrert hellegrøp.
- 102.Skjånes, vestre: 2 registrerte hellegrøper, fordelt på to lokaliteter.
- 103.Lebesby prestegård(Kirkeneset): 3 registrerte hellegrøper.
- 104.Kifjord(Postneset): 2 registrerte hellegrøper. Disse er nevnt i Nicolaissen 1891:4, og Rygh 1901:200. Lokaliteten er også beskrevet i "Registrering av fortidsminner i Nord-Norge", Hefte III,1 1979: 45-46.
- 105.Valen, østre(Oksevåg): 4 registrerte hellegrøper. Lokaliteten nevnes i H. D. Bratreins kirketuftbefaring, 1968, s. 23. Lokaliteten er beskrevet i "Registrering av fortidsminner i Nord-Norge", Hefte III,1 1979:31-32.

Gamvik kommune

- 106.Mehavn(Sørfjordnes): 2 hellegrøper. Disse ble utgravd og fjernet av P. Simonsen og T. Schulstad i 1973 i forbindelse med flyplassutbygging (Utgravningsrapport, Topografisk arkiv, Tromsø Museum 1974).
- 107.Holmen: 1 registrert hellegrøp.
- 108.Nordmannseth, ytre(Bjørnvika): 1 registrert hellegrøp
- 109.Nordmannseth, indre: 1 registrert hellegrøp.
- 110.Vardeholmen: 6 registrerte hellegrøper.
- 111.Store Molvik: 2 registrerte hellegrøper.
- 112.Daumannsvik: 1 registrert hellegrøp.
- 113.Lille Omgang: 4 registrerte hellegrøper.
- 114.Omgang: 6 registrerte hellegrøper. Disse er registrert i 1995 sesongen, så de er ikke innrapportert til Tromsø Museum ennå.
- 115.Iversfjord(Knutneset): 1 registrert hellegrøp.
- 116.Guttormelv: 2 registrerte hellegrøper.
- 117.Skjerli: 1 registrert hellegrøp
- 118.Hopseidet, østre: 3 registrerte hellegrøper.

119.Hopseidet(Langnes): 2 hellegrøper. Disse er utgravd og fjernet av T. Schulstad i 1973 i forbindelse med veiutbygging (T. Schulstad, utgravningsrapport, Topografisk arkiv, Tromsø Museum 1974).

Berlevåg kommune

120.Kvitnes: 5 registrerte hellkistegraver.

121.Bukkeila(mellom Tanahorn og Kvitnes): 2 registrerte hellegrøper. Disse er tatt med i Nicolaissen (1891:4), Rygh (1901: 200) og Helland (1906: 410).

122.Skånsvika: 7 registrerte hellegrøper. Den ene av gravene ble undersøkt av A. Nummedal i 1928 (universitetets oldsaksamlings årbok 1928:45).

123.Revnes(øst for Berlevåg): 2 registrerte hellegrøper.

124.Kjølnes: 30 registrerte hellegrøper. I registreringsnotatene får et felt på 9 av disse benevnelsen gravhauger, men er ut fra beskrivelsen å dømme sannsynligvis hellegrøper. Det er registrert over flere lokaliteter, men det bemerkes at det egentlig dreier seg om et sammenhengende fornminneområde. Dette feltet ble beskrevet av O. M Nicolaissen i "Aarsberetning.." for 1891. To hellegrøper ble utgravd (Nicolaissen 1891:5). De er også tatt med i Rygh 1901:200, og Helland 1906:410.

125.Laukvik: 5 registrerte hellegrøper.

126.Sandfjorden: 1 registrert hellegrøp.

Båtsfjord kommune

127.Skovika: 3 registrerte hellegrøper. Disse har fått benevnelsen "forsenkninger", men er etter beskrivelsen å dømme hellegrøper.

128.Molvik: 5 registrerte hellegrøper.

129.Kvanvik: 1 registrert hellegrøp. Nicolaissen (1891:6), meldte om 1 hellegrøp i Kvanvik, og denne er også tatt med i Rygh (1901:201) og Helland (1906:540). Grøpen er beskrevet i "Registrering av fortidsminner i Nord-Norge", Hefte I (1976: 165).

130.Hamningberg: 11 registrerte hellegrøper (H.D.B pers.med.07.03.95)

Vardø kommune

- 131.Indre Kiberg: 1 registrert hellegrup.
- 132.Klokka 6 haugen: 2 registrerte hellegrøper.
- 133.Keila: 1 registrert hellegrup.
- 134.Kramvik(Grunnesodden): 5 registrerte hellegrøper fordelt på to lokaliteter.
- 135.Grunnes: 3 registrerte hellegrøper fordelt på to lokaliteter.
- 136.Grunneshalsen: 2 registrerte hellegrøper.
- 137.Svartnes: 6 registrerte hellegrøper.
- 138.Langbunes: 1 registrert hellegrup

Vadsø kommune

- 139.Kvalneset(Grensen til Vardø): 2 registrerte hellegrøper. Opplysninger i "Registrering av fortidsminner i Nord-Norge, hefte II"(1978:413)
- 140.Falkekeila: 1 registrerte hellegrup. Opplysninger i "Registrering av fortidsminner i Nord-Norge, hefte II"(1978:178).
- 141.Krampenes: 2 registrerte hellegrøper. Opplysninger om den ene av disse i "Registrering av fortidsminner i Nord-Norge, Hefte II"(1978:363).
- 142.Jamteberg: 1 registrerte hellegrup.
- 143.Tomaselv(Nyland): 1 registrert hellegrup. "Opplysning i Registrering av fortidsminner i Nord-Norge, hefte II"(1978:205)

APPENDIX II

Hellegrop	Kildeanvisning	Datering 14-C/kalibrert
<u>Indre Molvik "grav 1"</u> (Måsøy k.)	Andreassen . 1986/u.å	1950±70 B.P 30 f.Kr - 120e.Kr(P&S)
<u>Ytre Molvik "Struktur 16"</u> (Måsøy k.)	Andreassen 1988/u.å.	1680±60 B.P 260 - 420 e.Kr.(P&S)

Dateringene ble skaffet tilveie gjennom personlig kommunikasjon med Reidun L. Andreassen. Dessverre har jeg ikke fått klarlagt laboratoriereferanser på C-14-prøvene. Nærmere refereranse til kalibrering enn P&S har jeg ikke.

<u>Hopseidet</u> (Gamvik K.)	Holm-Olsen 1985	1650±80 B.P 220 - 410 e.Kr.
<u>Skarvfjordhamn</u> (Hammerfest k.)	Holm-Olsen 1985	1340±80 B.P 570 - 720 e.Kr.
<u>Årviksand I</u>	Holm-Olsen	1300±40 B.P 620 - 730 e.Kr.
<u>Årviksand II</u> (Skjervøy k.)	Holm-Olsen 1985	1140±50 B.P 730 - 910 e.Kr.

laboratoriereferanser: DF 1403 T-4934 (Årviksand I)
 DF 1403 T-4935 (ÅrviksandII)
 DF 1403 T-5440 (Skarvfjordhamn)
 DF 1403 T-5441 (Hopseidet)

Kalibreringsprogrammet er oppgitt som Masca

<u>"Hellegrav 11"</u>	Schanche 1992	1710+80 B.P 230 - 420 e.Kr.
<u>"Hellegrav 13"</u>		1420+80 B.P 560 - 660 e.Kr.
<u>"Hellegrav 12"</u>		1320+80 B.P 650 - 780 e.Kr.
<u>"Hellegrav 7"</u>		1310+70 B.P 660 - 780 e.Kr.
<u>"Hellegrav 8"</u> (Nygård, Skjervøy k.)		1210+80 B.P 690 - 900 e.Kr.

Laboratoriereferanser har jeg dessverre ikke fått tak i. Kalibrerings programmet er imidlertid Stuiver og Reimer 1986(Stuiver, P og Reimer, M, 1986 A computerprogram for radiocarbon age calibration. Radiocarbon vol. 28, nr 2B, s.1022-1030)

<u>Sarnespollen B3</u> (Nordkapp k.)	Thommesen (i trykken.)	1630±50 B.P	370 - 530 e.Kr.
<u>Sarnespollen B2</u> Nordkapp k.	Thommesen (i trykken.)	1520±70 B.P	440 - 630 e.Kr.
<u>"Hellekiste D"</u> Langstrand, Nordkapp k.	Thommesen (i trykken.)	1450±70 B.P	560 - 660 e.Kr.
<u>Studentervika B8 (Bunnlag)</u> Nordkapp k.	Thommesen (i trykken.)	1340±70 B.P	650 - 770 e.Kr.
<u>"Hellekiste A"</u> Langstrand, Nordkapp k.	Thommesen (i trykken.)	1240±50 B.P	710 - 880 e.Kr.
<u>"Hellekiste C"</u> Langstrand, Nordkapp k.	Thommesen (i trykken.)	1150±60 B.P	860 - 980 e.Kr.
<u>Studentervika B8</u> Nordkapp k.	Thommesen (i trykken.)	1120±50 B.P	890 - 990 e.Kr.
<u>Studentervika B11</u> Nordkapp k.	Thommesen (i trykken.)	1100±60 B.P	890 - 1010 e.Kr.
<u>Vesterpollen</u> Nordkapp k.	Thommesen 1994	830±70 B.P	1160 - 1270 e.Kr.

Foreløpig er bare den første delen av FATIMA materialet publisert, så det meste av informasjon har jeg fått av Toini Thommesen personelig.

Laboratoriereferanser:

- Beta 67815 (Sarnespollen B3)
- Beta 67815 (Sarnespollen B2)
- Beta 79939 (Hellekiste D, Langstrand)
- Beta 67819 (Studentervika B8, bunnlag)
- MANGLER (Hellekiste A)
- MANGLER (Hellekiste C)
- Beta 67818 (Studentervika B8)
- Beta 67822 (Studentervika B11)
- Beta 58638 (Vesterpollen)

For "hellekiste" A, C og D er referansene til kalibreringsprogram "Stuiver, M., Long, A., Kra, R. S., og Devine, J.M., Radiocarbon 35(1)

For Vesterpollen er referansen: Stuiver, M. og Pearson, G. W. 1986: High-precision calibration of the radiocarbon time scale, A.D 1950-500 BC. Radiocarbon 28: 805-838.

Opplysninger om kalibreringsprogram for Studentervika mangler.

For Sarnespollen B2 og B3 har Toini Thommesen gitt meg disse referansene: Stuiver, M. og Pearson, G. W., 1993, Radiocarbon 35, 1-23 og G.W., Pearson og Stuiver, M., 1993: Radiocarbon 35, 25-33.

<u>"F-207/I (1.dat.)</u>	Storli u.å	1520+70 B.P	430 - 610 e.Kr.
<u>"F-207/I (2. dat.)</u>	Storli u.å.	1300±80 B.P	650 - 790 e.Kr
<u>"F-179 / XI"</u>	Storli u.å.	1290±70 B.P	660 - 790 e.Kr.
<u>"F-207/I (3. dat.)</u>	Storli u.å.	1250+60 B.P	680 - 880 e.Kr.

Slettnes, Hammerfest k.

Laboratoriereferanser:	Beta-52377 ("F-179)
	Beta-52378 ("F-207",2.dat)
	Beta-52379 ("F-207",1.dat.)
	Beta-67190 ("F-207",3.dat.)

For datering 1 og 2 på F-207, og F-179 oppgis denne referansen på kalibrering: Stuiver, M., og Pearson, G. W., 1986. High precision calibration of the radiocarbon time scale, AD 1950-500 BC. Radiocarbon 28: 805-838). I et upublisert Slettnes manuskript oppgis det samme programmet brukt i dateringer av Slettnesmaterialet generelt. Jeg går ut fra at det også er brukt i datering av den 3. dateringen fra F-207.

